Kansenkaart Kerken

Aalten - Oost Gelre – Winterswijk

Projectteam: Hilde Remøy, Herman Vande Putte, Lizanne Espinal

Projectleider KaDEr: Hielkje Zijlstra

Inleiding ... 3
Context: betrokken partijen, wet en regelgeving ... 4
Methodiek ... 7
Bronnen ... 11
Analyse kerken Aalten, Oost Gelre, Winterswijk ... 12
Kerken Aalten ... 12
Aalten, R.K. Helenakerk ... 12
Aalten, R.K. St. Georgiuskerk ... 17
Aalten, Goede Herderkerk ... 23
Aalten, De Meiberg ... 29
Aalten, Heurnse kerk ... 33
Kerken Oost Gelre ... 38
Overzicht kerken Oost Gelre ... 38
Oost Gelre, Sint Agathakerk ... 38
Oost Gelre, R.K. Nieuwe Calixtusbasiliek en pastorie ... 45
Oost Gelre, Onze Lieve Vrouw Van Lourdeskerk Mariënvelde ... 51
Oost Gelre, Sint Bonifaciuskerk ... 57
Oost Gelre, Antonius van Paduakerk ... 63
Kerken Winterswijk ... 69
Winterswijk, St. Jacobuskerk ... 69
Winterswijk, Jacobskerk ... 77
Winterswijk, Doopsgezinde kerk ... 82
Winterswijk, Synagoge ... 87
Meddo, Johannes de Doper ... 93
Winterswijk, Balinkeskerk ... 97
Winterswijk, De Ontmoeting ... 101
Winterswijk, Zonnebrinkkerk ... 105
Winterswijk, Immanuelkerk ... 109
Winterswijk, Koninkrijkszaal ... 113
Conclusie ... 117
Bijlage 1 – De lagen van een kerkgebouw ... 120
Fysieke lagen: vast en veranderend ... 120
Lagen op basis van functie ... 120
Lagen op basis van het gebouw ... 123
Bijlage 2 – Ruimtelijke vormen van historische kerkgebouwen ... 125

Inleiding

De kerk is altijd een markant gebouw geweest in steden en dorpen, bijna altijd op een centrale locatie in het centrum. De kerk is of was het middelpunt van de samenleving waar mensen samen komen om te bidden, om te vieren, om te gedenken en om te rouwen. De kerk roept door zijn functie als godshuis respect op en heeft een dominante aanwezigheid in het profiel van een stad of dorp door de vaak typerende architectuur en de grootte van het gebouw. De kerktoren met zijn torenkruis of haantje is van verre zichtbaar en een herkenningspunt voor velen. Veel kerken zijn door het rijk, de provincie of de gemeente aangewezen als monument. Volgens de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed (RCE, 2011) zijn monumenten “boodschappers uit ons verleden - oude gebouwen met een verhaal. Zij maken deel uit van onze geschiedenis en bepalen mede de identiteit van een dorp of een stad.” Kerken creëren identiteit doordat ze een verhaal vertellen over de religieuze geschiedenis van de plaats en zijn voor velen een teken van levensopvatting, cultuur en opvoeding. Vanuit bouwhistorisch oogpunt zijn kerken gebouwd voor 1850 voornamelijk van historische waarde, zij zijn een belangrijke bron van informatie door bijvoorbeeld historische gelaagdheid en materiaalgebruik (Roeterdink, Jong, Tillema, Wierenga, & van Geel, 2008 & Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed, 2011).

De Rijksdienst voor cultureel erfgoed wil het behoud en de duurzame ontwikkeling van monumenten stimuleren, hierbij focussen zij niet alleen op restauratie maar ook op het herbestemmen naar nieuwe functies. Zij duiden monumentale waarde van gebouwen aan, onderverdeeld in vijf hoofdwaarden (RCE, 2011):

- cultuurhistorische waarde;
- architectuur- en kunsthistorische waarde;
- situationele- en ensemblewaarde;
- gaafheid en herkenbaarheid;
- zeldzaamheid

Sommige onderzoekers beargumenteren dat naast deze vijf waarden er ook gefocust moet worden op de sociale waarde van kerken binnen een samenleving en niet alleen op de “stenen”.

80% van de Europese samenleving ziet kerken als onderdeel van de identiteit en als cultureel erfgoed en pleit voor het behoud ervan, maar er is een grote leegloop van kerken te zien. In 2008 waren er nog 8323 kerken in Nederland in gebruik. Dit aantal loopt echter snel terug, tussen 2008 en 2018 zijn er 1340 kerken buiten gebruik geraakt en verwacht wordt dat de komende tien jaar dit aantal met twee per week zal groeien. Dit zullen zo een 600 tot 700 protestantse kerken zijn en 400 tot 500 katholieke kerken. Dit betekent dat 80% van de kerken in Nederland de komende tien jaar leeg komt te staan (RCE, 2011, NOS 2018). De urgentie van dit probleem is daarom groot.

De oorzaak van de leegstand is met name dat steeds minder mensen gelovig zijn, meer dan de helft (56%) van de Nederlandse bevolking ziet zichzelf als niet gelovig. Slechts 18% van alle Nederlanders gaat nog naar de kerk, dit is inclusief bijvoorbeeld een toeristisch bezoek. Door het steeds kleiner wordende aantal kerkgangers zijn veel kerken genoodzaakt om kerkelijke gemeenten en parochies samen te voegen, waardoor een deel leeg komt.

Kerksluiting gaat met veel emotionele gevoelens en onmacht gepaard. Een lange zoektocht naar een nieuwe eigenaar en/ of bestemming is vaak het geval. Emoties van niet alleen kerkgangers maar ook buurtbewoners lopen vaak hoog op als een kerk gesloopt dreigt te worden. Het herbestemmen van een kerk naar een nieuwe functie is daarom vaak een betere oplossing dan het slopen (RCE, 2011). Niet elke nieuwe functie wordt echter gewaardeerd door iedereen, wat deze herbestemmingsopgave extra moeilijk maakt. 63% van de kerkelijke gemeenten stelt eisen aan de bestemming en/of gebruikseisen van een kerk na het verlies van godsdienstige functie (Enquête, 2011). Tevens stelt een nieuwe functie nieuwe eisen aan bijvoorbeeld duurzaamheid en gebruikscomfort. Door de grote omvang van een kerk en het vaak achterstallige onderhoud door jaren van gebrek aan geld kan herbestemming een ingrijpende en kostbare zaak zijn.

Veel kerkgemeenschappen worden samengevoegd waardoor kerken leeg komen te staan. Meestal zijn het de kerk- en parochiebesturen die in eerste instantie bepalen welke kerk zij willen behouden en welke afstoten. Bij deze keuze spelen vele afwegingen een rol, bijvoorbeeld de locatie, de grootte, de onderhoudskosten, de parkeergelegenheid en de monumentale status van de kerk (RCE, 2011). Na de keuze voor een kerk komt het volgende vraagstuk, wat moet er gebeuren met de leegstaande kerken?

Aanleiding en doel

De TU Delft werkt in opdracht voor de Provincie Gelderland aan het project KaDEr: Karakteristiek Duurzaam Erfgoed Gelderland. Het doel voor het deelproject is om bij te dragen aan een duurzame instandhouding van kerken, waarbij de rol van de provincie centraal staat. Het gaat nadrukkelijk niet alleen om het conserveren van huidige gebouwen en hun gebruik, maar om het verkennen van vele strategieën zoals onderhoud, renovatie, nevenbestemming, herbestemming, transitie of sloop die gezamenlijk kunnen leiden tot een duurzaam kerkenbestand. Onderzoek van de kerkgebouwen, hun geschiedenis, de betekenis voor gebruikers en omgeving, wordt gekoppeld aan toekomstige mogelijkheden.

De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) stelt middelen beschikbaar voor het opstellen van kerkenvisies, met als primair doel het behoud van (rijks)monumentale kerkgebouwen. Om dat doel te bereiken is het noodzakelijk om álle kerkgebouwen in samenhang te bezien: van alle tijden, van alle geloven, monumentaal en niet-monumentaal (OCW, 2019). De drie gemeenten Winterswijk, Aalten en Oost Gelre hebben besloten om gezamenlijk een kerkenvisie op te stellen, waar de TU Delft, Coup Groep en MAB bijdragen aan leveren.

Door de doelstellingen van de 3 gemeenten te koppelen aan het onderzoek van de TU Delft voor de provincie, is als gezamenlijke doelstelling opgesteld het ontwikkelen van een kansenkaart voor kerken met als doel (1) het toekomstig gebruik als kerk vast te stellen en (2) kansen aan te dragen voor nieuw gebruik, als nevenfunctie van het gebruik als kerk of als volledige herbestemming. Bestaande onderzoeksmethodieken worden hiervoor aangepast voor het specifieke vraagstuk herbestemming van kerken, en toegepast op de 3 gemeenten.

Context: betrokken partijen, wet en regelgeving

Betrokken partijen

Kerkbesturen (de eigenaren) zijn allereerst verantwoordelijk voor wat er gaat gebeuren met een leegstaande kerk. Wanneer er gekozen wordt voor uit gebruik laten gaan en eventueel verkoop en/of herbestemming, komen hier nog veel meer partijen bij kijken. De partijen kunnen verdeeld worden in drie categorieën. De eerste categorie zijn partijen, zoals het kerkbestuur of de nieuwe eigenaar, die betrokken blijven bij de kerk. De tweede categorie zijn de uitvoerende partijen die uitsluitend bij de verbouw betrokken zijn, zoals financiële, bouwkundige en architectonische adviseurs. De derde categorie zijn partijen die een meer adviserende en ondersteunende rol hebben, zoals de RCE.

Wanneer er gekozen wordt voor herbestemming dient het kerkbestuur dit te doen met inachtneming van de architectonische en historische waarden van het gebouw. Zij zijn echter afhankelijk van andere partijen, zoals de lokale bestuurlijke overheden, en provinciaal- en rijks-bestuurlijke overheden (Roeterink, et al. 2008). De gemeente heeft vaak het netwerk en de wettelijke middelen die nodig zijn voor het opstarten van een herbestemming van een kerk. Een andere belangrijke partij zijn de omwonenden. Zij kunnen het proces ondersteunen en daarmee versnellen of juist ertegen ingaan en daarmee vertragen (Van der Staak, 2013).

Gemeentes zijn vaak pas laat op de hoogte van een kerksluiting, waardoor alternatieve bestemmingen moeilijker worden gevonden. Een bestemmingsplan van de gemeente kan nieuwe functies in een kerkgebouw tegenhouden of vertragen. Met de kerkenvisie kan de gemeente anticiperen op (toekomstige) leegstaande kerken. De keuze tussen sloop en behoud kan op een

integrale manier benaderd worden en de overweging tot een nieuwe functie kan in acht genomen worden. Dit maakt het tevens mogelijk om herbestemming van kerken naar een breder perspectief te trekken door deze te koppelen aan de herontwikkeling van de directe omgeving of wijk.

De parochie en/of het overkoepelende kerk- genootschap spelen bij de keuze tussen sloop en herbestemming ook een belangrijke rol. Kerkgenootschappen hebben steeds vaker zelf een beleid opgesteld over toekomstige mogelijkheden voor leegkomende kerken. Hierbij is een verschil in aanpak te zien tussen de rooms-katholieke kerk en de protestantse kerk.

Voor afstoot van een kerk wordt contact opgenomen met verschillende partijen, zoals de gemeente, makelaars, andere kerkelijke gemeenten en organisaties, bemiddelaars, adviseurs, aannemers, beleggers en partijen die gericht zijn op de herbestemming van kerken zoals de bestaande stichtingen Oude kerken, het KKG, etc. Bij de afstoot van kerkgebouwen wordt het gros van de kerken verkocht aan projectontwikkelaars en particulieren, of aan een andere religieuze gemeenschap.

Relevante wet- en regelgeving

De meest belangrijke wet die van toepassing is op het herbestemmen van kerken is de Wet algemene bepaling omgevingsrecht, de Wabo. Deze wet bepaalt dat er voor het aanpassen van beschermende monumenten een omgevingsvergunning nodig is. De Wabo is sinds 2010 een integrale wet, deze wet omvat de toestemming voor de bouw, renovatie, veroorzaakte milieu overlast zoals geluid, stank of luchtverontreiniging en andere activiteiten. Vanaf 2021 wordt alle ruimtelijke en milieuwetgeving opgenomen in de Omgevingswet. Het doel van de Wabo is om te voorkomen dat er een conflict ontstaat met de voorschriften betreffende stedelijke ontwikkeling, technische veiligheid, esthetiek (tot een bepaalde hoogte), gezondheid en milieu (Hobma en de Jong, 2016). Kleine ingrepen zijn vergunningsvrij, maar meestal is vergunning verplicht. Dit is afhankelijk van de intensiteit van de ingreep die plaats zal vinden. Artikel 2.1, lid 1, aanhef van de Wabo beschrijft dat er een vergunning nodig is voor “het slopen, verstoren, verplaatsen of in enig opzicht wijzigen van een rijksmonument of het herstellen, gebruiken of laten gebruiken van een rijksmonument op een wijze waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht”. De erfgoedmonitor (2017) van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed laat zien dat na woonhuizen, de gemeenten de meeste vergunningsaanvragen voor de verandering van kerken hebben ontvangen. Dit toont aan hoe groot het belang van de transformatie van kerken is.

In het kader van de omgevingsvergunning wordt de verbouw of herbestemming van een kerk getoetst aan onder andere het bestemmingsplan bij de gemeente. Mocht het terrein waar de kerk op staat een archeologisch rijksmonument zijn, dan is de minister van OCW (geadviseerd door de Rijksdienst van Cultureel erfgoed) de vergunningsverlener voor de archeologische monumentenvergunning. Als dit het geval is, is archeologisch onderzoek vaak verplicht (RCE, 2011).

De structuurvisie is een strategisch beleidsdocument van de gemeente dat nieuwe ontwikkelingen beoordeelt en een basis vormt voor latere bestemmingsplannen. De structuurvisie is onderdeel van de Wet ruimtelijke ordening. Het opstellen van een integrale ontwikkelvisie voor een gebied is een belangrijk onderdeel van de structuurvisie. Dit wordt gedaan door een inventariserend onderzoek en vooroverleg met de betrokken partijen te voeren. De kerkenvisie kan formeel vastgesteld worden in deze structuurvisie. De structuurvisie heeft altijd een uitvoeringsprogramma over hoe een gemeente denkt haar doelen te behalen. Een extra instrument naast het beleidsdocument over redelijke eisen van welstand is het beeldkwaliteitsplan. Dit plan biedt uitspraken over het gewenste stedelijke en architecturale vorm en structuur van een deel van een stad of dorp, met een focus op openbare ruimte. Hierin kan het behoud en versterking van cultuurhistorische kwaliteit gewaarborgd worden (RCE, 2011, Hobma & De Jong, 2016).

Het bestemmingsplan is vanuit juridisch oogpunt het meest belangrijke ruimtelijke plan. Omgevingsaanvragen worden getoetst op overeenstemming met het bestemmingsplan, en wanneer nodig, is onteigening op basis van het bestemmingsplan mogelijk. Het bestemmingsplan bepaalt wat

waar en onder welke voorwaarden gebouwd kan worden. Het bestemmingsplan bevat regels over de functie van gebouwen, gebouwtype, percentage sociale woningen, gebouwhoogte, dakvormen, gebouwmassa's, zichtlijnen, toegestaan gebruik en dichtheden. De eigenaar van een kerk is daarom gebonden aan de gemeentelijke regels van het bestemmingsplan. De gemeente kan hiermee een goede bescherming van de kerk en omgeving bieden en ruimte voor nieuwe functies en eventueel financiële ondersteuning bieden. Kerken hebben vanuit het bestemmingsplan meestal functies als "maatschappelijke doeleinden". Nevenfuncties als kantoor of sociaal-maatschappelijke voorzieningen kunnen ook worden toegestaan in een bestemmingsplan. Een functiewijziging van een kerk kan dus niet zomaar plaats vinden, maar moet opgenomen worden in het bestemmingsplan en er moet nagegaan worden of de functie past bij de cultuurhistorische waarden. Een functiewijziging kan, behalve via een nieuw bestemmingsplan, ook plaats vinden via de verlening van een omgevingsvergunning voor afwijking van het bestemmingsplan. Hiervoor is vereist dat de afwijking van het bestemmingsplan niet in conflict komt met een goede ruimtelijke ordening en moet een goede ruimtelijke onderbouwing hebben. Hiervoor is, net als bij een nieuw bestemmingsplan, allerlei onderzoek nodig. The maximale duur van de procedure van bestemmingsplanwijziging is 26 weken (RCE, 2011, Hobma & De Jong, 2016). Een omgevingsvergunning voor afwijking van het bestemmingsplan duurt even lang.

De functiewijziging van een beschermd monument (kerk) kan zo ingrijpend zijn, dat die aan verlening van een omgevingsvergunning voor de monumentenactiviteit in de weg staat. In dat geval kan worden overwogen om de minister van OCW te verzoeken om het gebouw te schrappen uit het rijksmonumentenregister.

Het toekomstig gebruik van kerkgebouwen die hun functie verloren hebben bevraagt onze omgang met overtollig vastgoed in het algemeen. Moet al het vastgoed op elk moment van zijn levensduur nuttig zijn voor zijn gebruiker? Lukt het gebruikers (en bij uitbreiding de samenleving) om vastgoed een tijdlang buiten gebruik te stellen en daarvan de lasten te dragen omdat dit vastgoed later misschien een herbestemming zal krijgen die vandaag nog niet zichtbaar is? Wat is er mis met het aanhouden van een voorraad gebouwen voor later gebruik?

Kerkgebouwen – alle gebouwen – zijn kostbare constellaties van middelen die steeds schaarser worden. Ze zijn daarenboven dragers van historische betekenissen. Herbestemming van die gebouwen heeft te lijden onder een nuttigheidsdenken en een denken op korte termijn. Het kost hedendaagse beslissers moeite om zich in te voegen in de historische rij van beslissingen die over kerkgebouwen genomen zijn. De vraag naar herbestemming is momenteel groter dan ooit tevoren. Dat kan aanzetten tot versnelde actie of juist tot temporiseren om fouten te voorkomen.

Sturingsmiddelen

De verschillende lagen van de overheid ontwikkelden in samenwerking met marktpartijen in de jaren 2010-2015 verschillende sturingsmiddelen om de leegstand van kantoren aan te pakken. Sturingsmiddelen zijn onder andere een soepeler bouwbesluit voor transformatieprojecten, flexibiliteit in bestemmingsplannen, opstellen van proactieve structuurvisies, gebiedsgerichte aanpak, financiële incentives richting de markt in de vorm van subsidies en belastingkortingen, etc. Ook zijn pilotprojecten door verschillende gemeenten ondersteund, die geleid hebben tot meer kennis over de procedures voor herbestemming.

Aanpassen en flexibiliseren van bestemmingsplannen en soepel omgaan met bouwbesluit zijn sturingsmiddelen die vaak succesvol zijn ingezet. In commerciële ontwikkelingen is de ervaring dat er weinig subsidies worden ingezet, terwijl voor erfgoed en maatschappelijk vastgoed wél gebruikt wordt gemaakt van subsidies in verscheidene vormen.

Een specifiek sturingsmiddel dat succesvol is geweest voor de kantorenleegstandsaanpak in de grote steden, is het inzetten van een kantorenloods. De kantorenloods is een persoon met een groep ambtenaren om zich heen, die bemiddeld tussen eigenaren van leegstaande gebouwen en

initiatiefnemers. Voor kerken zou dit een interessant middel zijn om in te zetten op provinciaal niveau, om te bemiddelen tussen eigenaren en mogelijke initiatiefnemers.

Vraagstelling

Voor het opstellen van een kansenkaart voor kerken is het eerst zaak om vragen te stellen, om achter te komen wat de huidige staat van de kerk is, wat de opties zijn voor het gebouw, of het door kan gaan als kerk of herbestemd dient te worden. De overkoepelende vragen die gesteld worden zijn

- Kan deze kerk doorgaan als kerk?
- Als niet, welke functies zijn denkbaar en welke niet?
- Is er een lokale vraag naar ruimte?
- Wat is de belangrijkste waarde van de kerk?
- Wat moet blijven?
- Wat mag fysiek aangepast worden?

Om antwoord te geven op de vragen wordt een studie uitgevoerd naar de kansen voor voortgezet gebruik en hergebruik van de kerken. De methode en aanpak is ontwikkeld in eerdere studies naar vastgoed, leegstand en transformatie (Geraedts en van der Voordt 2007; Wilkinson, Remøy en Langston, 2014; Zijlstra, 2007; Hendriks, 2014), maar aangepast voor de studie van de kerken in Aalten, Oost Gelre en Winterswijk. Dat het om kerken gaat, betekent dat de kerkgebouwen anders beschouwd dienen te worden dan andere typen vastgoed of erfgoed. Het gaat om gebouwen met veel betekenis, historische, emotionele, en maatschappelijke waarde, en deze waarden zijn in veel gevallen nog belangrijker dan de waarden die aan het fysieke gebouw gekoppeld zijn.

De waarden worden gekoppeld aan de verschillende fysieke en functionele lagen in het gebouw, alsmede de lagen van betekenis, en beslissen welke lagen vastgezet worden, welke veranderbaar worden en welke worden toegevoegd.

Methodiek

Bestaande instrumenten en methodieken

In de loop der jaren zijn door adviesbureaus en onderzoeksinstellingen verschillende instrumenten en methodieken ontwikkeld om transformatie van leegstaand vastgoed en erfgoed naar nieuwe functies in kaart te brengen, van “quick and dirty” tot meer gedegen en gedetailleerd, integraal of met een focus op technische, functionele of financiële aspecten. Een aantal van deze instrumenten is als input gebruikt voor deze studie:

- *Transformatiepotentiemeter*, een stappenplan plus checklist van locatie- en gebouwkenmerken en organisatorische aspecten die de kans op een succesvolle transformatie van kantoor naar woningen bevorderen of belemmeren;
- *Herbestemmingswijzer*, die onder meer bruikbaar is voor het bepalen van de functie of een combinatie van functies na transformatie;
- *ABT quick scan*, die vooral de technische haalbaarheid in kaart brengt;
- *ABCD* (in time) onderzoeksmethode, analyse van bouwwerken van context tot detail in de tijd;
- *ABC scan*, voor inzicht in de verwachte verkoopopbrengst van leegkomende rijksgebouwen, en reële opties voor nieuw gebruik, dan wel afstoot of herbestemming;
- *Kader en generieke ruimte,* een aanpak voor het analyseren van een gebouw om de verschillende lagen te bepalen en vervolgens vaststellen welke laag leidend is en werkt als kader;
- *Mag dit weg – methodiek voor herbestemming,* handvaten voor architecten, ontwikkelaars, initiatiefnemers en anderen die geïnteresseerd zijn in het herbestemmen van bestaand vastgoed en erfgoed.

Transformatiepotentiemeter (Geraedts, van der Voordt en Remøy, 2018) is in 2002 ontwikkeld door Geraedts en Van Der Voordt en wordt continu doorontwikkeld, en richt zich op het in kaart brengen en beoordelen van de transformatiepotentie van kantoren naar woningen. De transformatiepotentiemeter geeft inzicht in de locatie van leegstaande kantoren, inzicht in welke

gebouwen in aanmerking komen voor transformatie, een globaal oordeel over de transformatiepotentie van de bestudeerde gebouwen. De tool is opgebouwd uit 5 stappen (1) inventarisatie van de voorraad; (2) quick scan markt, locatie en gebouw met veto criteria; (3) kwalitatieve haalbaarheidsscan van markt-, locatie- en gebouwcriteria; (4) bepaling van de transformatiekansen; (5) financiële haalbaarheidsscan. Als eventueel zesde stap kan een risico-checklist ingezet worden.

De herbestemmingswijzer is in 2004 ontwikkeld door Hek, en richt zich op het bepalen van een nieuwe functie voor een leegstaand (kantoor)gebouw. Naast monofunctionele transformatie, is het tevens mogelijk multifunctionele oplossingen te onderzoeken. De herbestemmingswijzer resulteert in een opzet voor een mogelijk programma voor transformatie van een leegstaand gebouw. In vier stappen worden eerst functies geselecteerd, in stap 2 worden mogelijke functiecombinaties geëvalueerd, in stap 3 wordt een indeling ontworpen, en als laatst wordt in stap 4 de haalbaarheid bepaald.

De ABT-Quickscan richt zich op het adviseren bij de afweging tussen hergebruik en sloop. Hierbij wordt gekeken naar mogelijke nieuwe functies en bijhorende kosten. De ABT-Quickscan kenmerkt zich door de integrale benadering, zodat elk herbestemmingsvraagstuk kan worden aangepakt. Met de quickscan kan een afweging gemaakt worden tussen hergebruik en sloop.

De ABCD (in time) onderzoeksmethode is in 2009 ontwikkeld door Zijlstra, en richt zich op het analyseren van een gebouw van context tot detail in relatie tot de veranderingen in de tijd. Hierbij wordt de waarde van een gebouw subjectief beoordeeld aan de hand van een variëteit aan factoren. ABCD (in time) geeft een gedetailleerd overzicht van de kwaliteiten van het gebouw gedurende drie perioden: ontstaan, bestaan en ver(der)gaan. Voor zowel de context als het gebouw worden analyses gedaan naar de opdracht, locatie, architect, typologie, ontwerpproces, en per fase naar ruimten, structuur, materialen en voorzieningen.

De ABC – scan, ontwikkeld door de RVOB en de Rgd, brengt als eerste stap de essentiële gegevens van het rijksvastgoed van beide organisaties samen. Dat betreft gegevens van het object / terrein en de financiële en administratieve gegevens. De scan bestaat uit een analyse van drie hoofdonderdelen; leegstandskosten, potentiële financiële waarde en waardecreatie, identificeren van de mogelijkheden en beperkingen die samenhangen met zorgvuldige omgang met het vastgoed. Een ABC-scan onderbouwt besluitvorming over het verdere proces van afstoot en herontwikkeling en brengt op een kernachtige manier alle essentiële informatie daarvoor samen. Daarnaast kan een scan gebruikt worden voor monitoring van het proces en de voortgang daarvan.

Kader en generieke ruimte, ontwikkeld door Leupen in 2002 is een aanpak voor het analyseren van een gebouw om de verschillende lagen te bepalen en vervolgens vaststellen welke laag leidend is en werkt als kader. Als resultaat van de analyse wordt duidelijk welke lagen (onderdelen) van het gebouw van belang zijn en ordenend zijn voor de rest van het gebouw.

Mag dit weg – methodiek voor herbestemming van Vandenbroucke (2020) presenteert een methodiek voor architecten en initiatiefnemers voor herbestemming van erfgoed, waarmee een gebouw geanalyseerd kan worden, een bouwhistorisch quickscan en meer gedegen bouwhistorisch onderzoek gedaan kan worden, en nieuw programma kan worden afgestemd en onderbouwd. Hiermee heeft de architect/initiatiefnemer een houvast voor het herbestemmen van erfgoed.

Methodiek voor analyse kerken

Om de specifieke vraagstukken voor kerken te analyseren is de bestaande methodiek aangepast en doorontwikkeld.

Stap 1: 'bestaande toestand'

- Het kerkgebouw en omgeving (fysieke lagen) worden beschreven, alle gegevens van het fysieke gebouw en locatie wordt verzameld. Een bouwhistorische analyse wordt opgesteld.
- De huidige functie van de kerk wordt onderzocht, inclusief nevenfuncties.
- Als toegankelijk wordt inzicht verschaft in financiële gegevens over de kerk, zoals exploitatiekosten en opbrengsten (inclusief subsidies), staat van onderhoud etc.
- De stakeholders worden in kaart gebracht, eigenaar, gebruikers, erfgoedorganisaties, burgerlijk gemeente

Stap 2: 'eisen', wensen van de betrokken stakeholders en mogelijke initiatieven

- Veranderend gebruik, mogelijke nieuwe trends in gebruik
- Minder gebruik, meervoudig gebruik als optie
- Kerk wordt eventueel onttrokken van de dienst
- Mogelijk nieuw gebruik en transformatie van het gebouw

Stap 3: 'evaluatie en waardenstelling'

- Voor de evaluatie van de mogelijkheden voor herbestemming van de kerkgebouwen worden vier groepen van eigenschappen beschouwd. Elk van de eigenschappen is daar in detail uiteengezet. Deze vier groepen en hun circa 30 deelaspecten zijn:
- de functie van het gebouw voor het individu: sacrale plek, meditatie, alleen-zijn, esthetische ervaring, leerhuis, rituelen, begraven, belijdenis, refuge, persoonlijke problemen
- de functie van het gebouw voor de gemeenschap: schuilplaats, groepsvorming, vrijheid van expressie, collectief bezit van de leden, manifestatie ten aanzien van anderen, referentiepunt in de tijd, collectieve esthetische beleving, leerhuis, sociale actie, weerzin, weerstand, multifunctionaliteit
- de rol van het gebouw in de omgeving: deel architecturaal ensemble, stedenbouwkundig geheel, centraliteit; herkenningspunt in de omgeving
- de kenmerken van het gebouw zelf: draagconstructie, huid, enscenering, ontsluiting, dienende elementen, ruimtelijke compositie, volumetrische compositie
- Wat wordt geëvalueerd zijn de eigenschappen van het huidige kerkgebouw (de lagen). Het gaat dus niet om eigenschappen van de huidige gebruiker of omgeving. De evaluatie van de lagen gebeurt op een schaal met 5 waarden: kader-belangrijk-onbeslist-onbelangrijk-vrij (zie figuur hieronder). Er zijn ook 2 aanvullende waarden: de status van een laag is onduidelijk wanneer er onvoldoende informatie is om de laag te evalueren; het kan ook zijn dat een bepaalde laag niet voorkomt in het gebouw. De lagen die in de analyse groen gekleurd worden, zijn de lagen die belangrijk zijn voor het bepalen van de toekomst van het gebouw.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk (gebrek aan info)
	niet van toepassing

Stap 4: 'Mogelijk nieuw gebruik'

Na de evaluatie en waardestelling kan de verschillende alternatieven voor nieuw gebruik worden geëvalueerd.

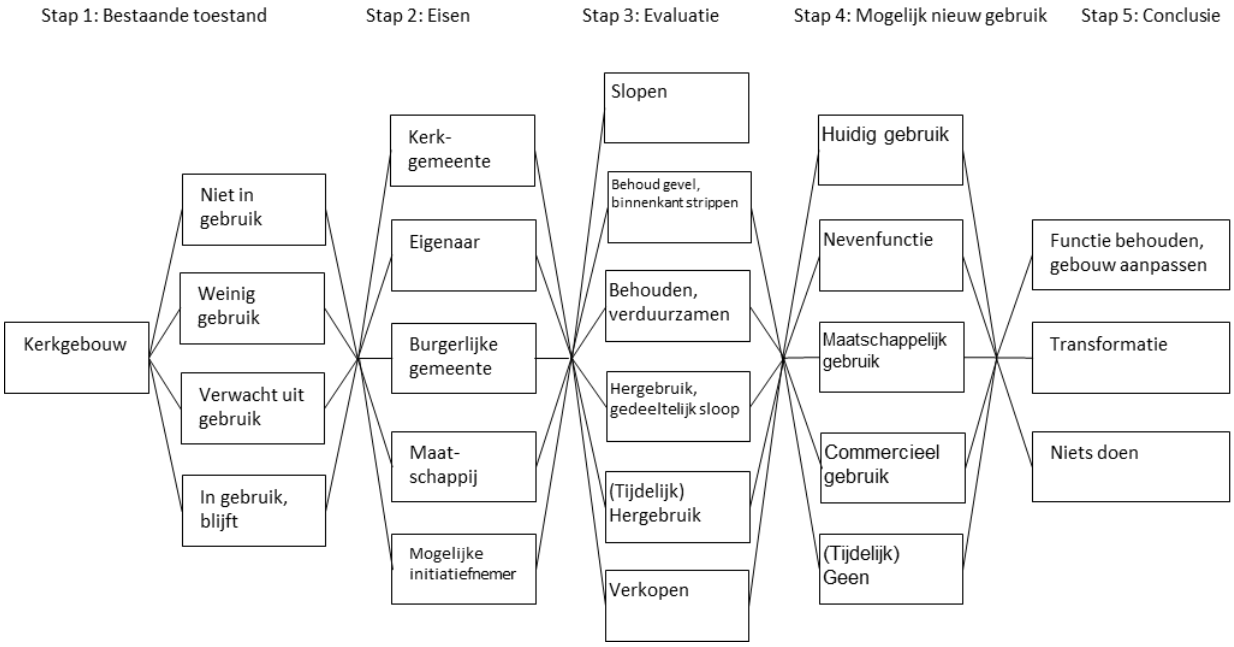
- Als eerste behoud van de religieuze functie, dan wel aangevuld met een nevenfunctie als nodig om financieel het kerkgebouw te kunnen exploiteren. Verduurzaming zal vaak nodig zijn in dit geval. Voor een aantal kerken is al een energiescan gemaakt en weet men waar men aan toe is, voor kerken waarvoor nog geen energiescan gemaakt is, zal dit de eerstvolgende stap zijn.
- Optie 2 is transformatie met behoud van de maatschappelijke functie van de kerk, waarbij de kerk als middelpunt van een dorp gehandhaafd blijft.
- Optie 3 is transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie. Hierbij wordt het kerkgebouw of delen ervan geprivatiseerd, maar blijft het gebouw wel behouden. Voor zowel optie 2 als optie 3 is een tijdelijke transformatie een 'tussenoptie', waar gelet moet worden op de omkeerbaarheid van het besluit.
- Een laatste optie is sloop. Bij sloop gaat het gebouw voor altijd verloren. Deze optie zal niet snel gekozen worden, en zal wellicht ook pas volgen na een tijd van leegstand en verkenning van andere mogelijkheden.
- Dit rapport presenteert een aantal getransformeerde kerken, die als inspiratie kunnen dienen voor kerken waarvan duidelijk is dat een transformatie naar een maatschappelijke of commerciële functie tot de mogelijkheden hoort, zie hoofdstuk 'voorbeelden getransformeerde kerken'.

Stap 5: 'conclusie'

Dit onderzoek heeft als doel om de verschillende opties voor een kerkgebouw te definiëren, waarmee de stakeholders uiteindelijk een keuze kunnen maken. Als een of meerdere opties mogelijk worden geacht, biedt dit document handvaten voor een afweging door de eigenaar en andere stakeholders, waarmee zowel de huidige als de toekomstige waarde van het gebouw en gebruik vergeleken kan worden.

Gebruik – opties – kansen

In de kerkenvisie worden de kerken in een gemeente beschouwd en geëvalueerd om het huidige en toekomstige gebruik van de kerken vast te stellen, om opties te bespreken voor kerkgebouwen die hun huidige gebruik zullen verliezen, en op basis van de conclusie; functie (gedeeltelijk) behouden of volledig transformeren, nieuwe kansen aandragen voor transformatie van de kerken.

Analysekader kerken (gebaseerd op: Wilkinson, Remøy en Langston, 2014, Geraedts, van der Voordt en Remøy, 2018).

Als eerste wordt het huidige gebouw en gebruik geanalyseerd. In stap twee worden de noden; de wensen en eisen, van de eigenaar en andere stakeholders geanalyseerd, in stap 3 wordt een dieptestudie gedaan van de waarden, gebouw en gebruik, voordat in stap 4 verschillende alternatieven voor hergebruik met elkaar worden uiteengezet. Uiteindelijk wordt in stap 5 door de eigenaar en stakeholders een of meerdere alternatieven gekozen die uitgewerkt kunnen worden met een bijhorende haalbaarheidsanalyse, rekening houdend met de verschillende besluitvormingsfactoren.

Bronnen

De analyse maakt vooral gebruik van informatie die via het publieke internet is opgezocht. Van sommige kerken is de omgeving ter plekke verkend; van geen enkele kerk is het interieur bezocht. De onderzoekers hadden geen contact met de kerkgemeenten en ook niet met de provincie, de gemeenten of andere overheden en hun diensten. Bij de beschrijving van de kerken is gebruik gemaakt van informatie van COUP-GROUP en van het Monumenten Advies Bureau (MAB).

Analyse kerken Aalten, Oost Gelre, Winterswijk

Bij elkaar opgeteld staan er 55 kerken in de drie gemeenten Aalten, Oost Gelre en Winterswijk. De analysemethodiek is ontwikkeld en toegepast op 20 kerken van verschillende grootte, type en ligging. De kerken die geanalyseerd zijn hebben een verschillende status als monument en behoren tot verschillende geloofsgemeenten.

Kerken Aalten

Aalten bestaat uit de volgende kernen met kerken: Aalten, Bredevoort, Dinxperlo, de Heurne. Deze plaatsen hebben een of meerdere kerken.

Aalten, R.K. Helenakerk

Dijkstraat 11, 7121 ES

Stap 1: Bestaande toestand

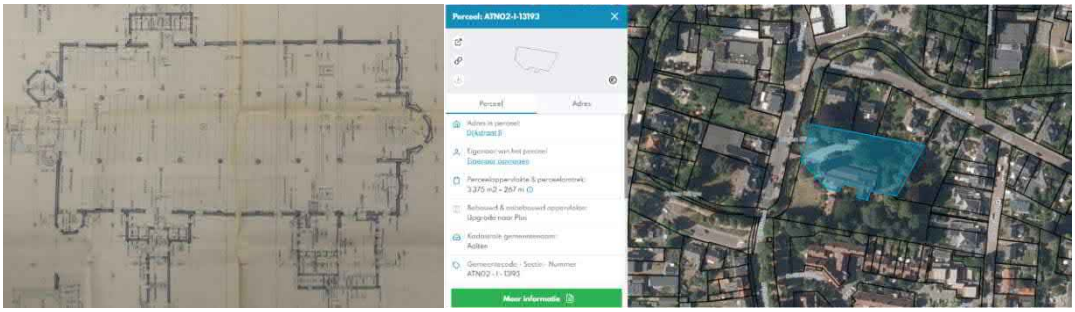
Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- In het centrum van Aalten, met talrijke winkels en horeca in de omgeving
- Het kerkterrein is van de Dijkstraat afgescheiden door de Boven Slinge en via een brug hierover te bereiken. Rondom de overige drie zijden van het kerkterrein liggen woningpercelen.
- De kerk is omringd door een tuin met sierplanten, een gazon en een Christusbeeld. Op het kerkterrein staan nog twee gebouwen, de pastorie die middels een gang is verbonden aan de kerk en achter de kerk een tuin met een bijgebouwtje uit 1919.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- De Aaltense rooms-katholieke kerk was tot de reformatie de Oude Helenakerk, die na de reformatie werd overgenomen door protestanten.
- In 1859 werd aan de overkant van de Dijkstraat een waterstaatskerk gebouwd. Deze kerk brandde in 1893 af. De pastorie staat er echter nog.
- In 1894-1895 is een nieuwe kerk gebouwd naar ontwerp van Alfred Tepe. Deze werd bij een bombardement op 28 januari 1945 zwaar beschadigd en de pastorie was geheel verwoest. De beschadigde kerk werd gesloopt en op de oude fundatie werd in 1950-1952 een nieuwe, grotere kerk gebouwd naar een ontwerp van Jan van Dongen, een belangrijke kerkenvernieuwer.
- De kerk is gebouwd in neoromaanse stijl en is een driebeukige basiliek van acht traveeën diep met een driezijdige absis, met zijbeuken. De toren heeft vier geledingen. De onderste twee zijn een restant van de vorige kerk. De kerk is gedecoreerd met een grote hoeveelheid religieuze kunstwerken, een aantal zijn uit de vooroorlogse periode. De inwendige wanden zijn uitgevoerd in schoon metselwerk met kolommen van natuursteen. Het middenschip heeft een open dakstoel en de gordingenkap wordt gedragen door houten A-spanten.
- Na de wederopbouw werd nieuw kerkinterieur aangeschaft, en is het glas-in-lood voor de absis en de Mariakapel vernieuwd. Het oude altaar is in 1952 omgebouwd tot celebratiealtaar door kunstenaar E. Brom. De kruiswegstaties zijn uit de oude kerk en oorspronkelijk uit een kerk van Lichtenvoorde. In 1985 werd een orgel toegevoegd.
- De R.K. Helenakerk maakt sinds 2010 deel uit van de parochie St. Ludger. In 2003 is een parochiecentrum en vergaderruimte in de kerk geplaatst, een deel van de kerkbanken is hierdoor verwijderd. In 2017 zijn zonnecollectoren op het dak van de kerk geplaatst.

Beschrijving gebouw

- De kerk wordt ook Nieuwe Helenakerk of Sint-Helena genoemd.
- Driebeukige basiliek gebouwd in een neoromaanse stijl
- De onderste twee geledingen van de toren zijn een restant van de neogotische kerk ontworpen door Alfred Tepe.

Status

- Gemeentelijk monument.
- De kerk en de pastorie zijn verkocht. De laatste dienst wordt op zondag 6 februari 2022 gehouden, waarna de kerk wordt onttrokken aan de Goddelijke eredienst.
- Jan van Dongen (architect na het bombardement) was een belangrijke vernieuwer van kerkbouw in Nederland tijdens de wederopbouwperiode.
- Bevat religieuze kunstwerken uit vooroorlogse periode: kruiswegstatie (1860), beelden (1875-1900), knielbank en priesterbank (1895), kroonluchters (1901), doopvont (1904).
- Nagelvaste (wand) kunst bestaat uit: Kroonluchters, kerkbanken, glas-in-lood, absis en Mariakapel, kandelaars, lezenaars, celebratiealtaar en orgel.
- Inventaris: Kruiswegstatie, beelden, knielbank, priesterbank, doopvont, kerkzilver, kazuivels, vaandels.

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- De parochie St Ludger vermeldt dat concentratie van het pastorale werk noodzakelijk is door teruglopend kerkbezoek, het vergrijzend ledenbestand, een tekort aan betrokkenheid onder jongeren, afnemend aantal pastores en vrijwilligers en door financiële redenen.
- De parochie heeft in 2018 besloten om meerdere kerken te onttrekken aan de Goddelijke eredienst (uiterlijk 1 januari 2026). Er wordt ook gekeken naar eventuele herbestemming.
- Voorafgaand de beslissing om de kerk van zijn Goddelijke eredienst te onttrekken zijn bijeenkomsten georganiseerd waar de parochianen de gelegenheid kregen om vragen te stellen, alternatieven aan te dragen en hun verdriet/teleurstelling te uiten. De parochianen zullen gebruik maken van de kerk van de H. Bonifatius en H. Ludgerus en het Eucharistisch Centrum.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- De kerk en de pastorie zijn in 2019/2020 verkocht aan familie Wolter uit Gaanderen. De herbestemmingsplannen zijn nog niet bekend.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Waardevol gebouw - niet weg te denken uit de gemeente
- De neoromaanse architectuur is typerend voor de traditionalistische wederopbouwkerken
- Het huidige kerkensemble, bestaande uit kerkgebouw met toren, pastorie, tuin en kerkinterieur is ensemble zeer gaaf en authentiek en heeft daarom een hoge beeldwaarde.
- Het schip van de kerk is waardevol als onderdeel van het oeuvre van architect Jan van Dongen.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- Opdelen is lastig, geen secundaire ruimten beschikbaar behalve kleine sacristie en het parochiecentrum naast het gebouw.
- De kerkruimte zou eventueel wel als multifunctionele zaal gebruikt kunnen worden (b.v. tentoonstelling).
- De pastorie zou ook verhuurd kunnen worden aan een bedrijf aangezien de ligging van de kerk en de aanwezigheid van parkeerplekken op het terrein.

Herbestemming

- Opdelen is lastig→ multifunctionele zaal (ligt centraal in de stad, heeft een tuin met enkel parkeerplekken, bushalte 100 meter verderop)
- Het gebouw is geschikt voor vele functies→ tentoonstellingen, concertzaal, recepties, als trouwlocatie, vergader- en evenementenlocatie.
- Voorziening/ secundaire ruimtes (toilet, foyer met bar, ticketbalie, garderobe, opslag…) moeten toegevoegd worden, eventueel als bijgebouwen of in het pastoriecentrum.
- Het parochiecentrum kan ook kleinere ruimtes beschikken die verhuurd kunnen worden aan bedrijven.
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: Opdelen van de kerk is lastig, waardoor de kerk juist aantrekkelijk is voor commerciële functies die grote open ruimtes nodig hebben. Verhuur als multifunctionele zaal is een voor de hand liggende optie aangezien de ligging en grote tuin inclusief parkeerplekken. Verhuur als (open-plan) kantoorruimte is ook een optie in combinatie met het verhuur van kleinere vergaderzalen die ondergebracht kunnen worden in de huidige pastorie. Woonfunctie is minder voor de hand liggend maar is wel een optie. Daarvoor zouden grotere ingrepen in het gebouw moeten worden gemaakt.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': gebruik als commerciële functie zonder grote bouwkundige ingrepen.

Voorbeeld herbestemde kerk: Posthoornkerk te Amsterdam, getransformeerd naar evenementenlocatie

Stap 5: Conclusie

- De R.K. Heilige Helenakerk (1950-1952) is neoromaanse driebeukige basiliek. De architectuur is typerend voor de traditionalistische wederopbouwkerken. Het huidige kerkensemble- bestaande uit het kerkgebouw met toren, de pastorie, de tuin en het kerkinterieur is zeer gaaf en authentiek en heeft daarom een hoge beeldwaarde. Het neoromaanse schip is tevens waardevol als onderdeel van het oeuvre van architect Jan van Dongen.
- Herbestemming is mogelijk, eventueel multifunctionele zaal. Het parochiecentrum en de sacristie zouden als secundaire ruimtes kunnen dienen.

Geraadpleegde bronnen:

- https://nl.wikipedia.org/wiki/Sint-Helenakerk_(Aalten)
- https://sintludgernu.nl/images/locaties/Aalten/document/Uittreksel-jaarboek-Helena-2.pdf
- info over orgel, niet gebruikt→ http://www.orgelsinaalten.nl/index.php?page=rk-st-helenakerk
- niet gebruikt, info over andere kerken→ https://www.elna.nl/nieuws/algemeen/225837/parochie-st-ludger-storen-zes-kerken-af-
- https://www.stpaulusparochie.nl/images/bestuur/Aalten.St.Helena.Decreet-onttrekking-aan-eredienst.2018-11-20.pdf
- https://www.sintludgernu.nl/images/bestuur/Aalten.St.Helena.Decreet-onttrekking-aan-eredienst.2018-11-20.pdf

Aalten- RK Helena kerk	
Gemeentelijk monument	Laatste dienst op 6 februari 2022
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	
Meditatie	
Alleen-zijn	Mariakapel
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	gekocht particulier
Manifestatie	
Referentie id tijd	neoromaanse basiliek
Coll. Esth. ervaring	
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	tevens belangrijk oeuvre van architect Jan van Dongen.
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	brug+mooi kerkterrein
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Aalten, R.K. St. Georgiuskerk

Kerkstraat 16, 7126 AM, Bredevoort

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- Het kerkterrein grenst aan de zuid en oostzijde aan twee straten die daarmee door middel van een hekwerk van afgescheiden zijn. Aan de west en noordzijde grenst het terrein aan woningen en een school.
- Rondom de kerktoren is door middel van een stenen muur een zeer klein pleintje afgescheiden.
- Verder zijn er in de omgeving nog de Koppelkerk (herbestemd), een meelfabriek en de walkoren-molen “De Prins van Oranje” te vinden.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- De oudste katholieke kerk in Bredevoort werd gebouwd rond 1480. In 1535 werd Bredevoort gewijd aan de Heilige Georgius. In 1597 werd de reformatie ingevoerd, en brand verwoestte de kerk bijna geheel. De katholieke inwoners gingen in het geheim te kerk in Vragender en Lichtenvoorde. Vanaf 1652 maakten de katholieken gebruik van kerken net over de grens.
- In 1798, na de Bataafse revolutie, werd in Bredevoort weer een rooms-katholieke kerk gesticht tegenover de huidige kerk, ook gewijd aan de Heilige Georgius.
- In 1871 kreeg pastoor Smorenburg de opdracht om in Bredevoort een nieuwe kerk te bouwen en een stuk grond, genaamd de "Ossenkop", is hiervoor aangekocht. De gemeente heeft 1420 m2 geschonken en 1420 m2 verkocht voor de prijs van 795,20 gulden.
- Naar ontwerp van Alfred Tepe werd een eenbeukige neogotische kruiskerk gebouwd van vier traveeën diep, afgesloten door een driezijdig gesloten koor en gedekt door kruisribgewelven. De kerk is voorzien van een slanke toren van vier geledingen met daarop een ingesnoerde naaldspits. Op het schip en het transept zit een zadeldak en tussen de steunberen zitten hoge spitsboogvormige vensters in de bakstenen gevels. In 1876 was de kerk af en werd de kerk gewijd aan het Heilige hart van Jezus waarbij de oude beschermheilige Gregorius als 'patroni minor' aan de kerk verbonden bleef.
- In 1884 werd een hoogaltaar geplaatst, en werden renovatiewerkzaamheden verricht. De kerk is in 1897 uitgerust met een uurwerk en drie klokken.
- De pastorie werd in 1931 afgebroken en opnieuw gebouwd naar ontwerp van Johannes Sluijmer.
- De kerk en de pastorie raakten beschadigd tijdens de Tweede Wereldoorlog en het glas-in-lood ging verloren. Dit is in 1959 vervangen door de huidige gebrandschilderde ramen van Eugène Laudy. Het interieur is rond 1960 gemoderniseerd. Het oude hoogaltaar is in 1959 vervangen. Verder werd een nieuw tabernakel en preekstoel geplaatst. In 1960 werden nieuwe kerkbanken geplaatst en de kerk werd opnieuw geschilderd waarbij de oude schilderingen van Muermans onder de kalk verdwenen. In 1964 werd het altaar naar voren gehaald.
- Naar aanleiding van een bouwkundig rapport in 1984 werden in 1985 werden voorzetramen voor de glas in loodramen geplaatst, in 1987 werd het orgel gerestaureerd en is het metselwerk in 1992-1993 en 1996 gerestaureerd. Ook het kerkplein werd volledig gerestaureerd.
- De pastorie werd rond 1991 verbouwd en afgescheiden van de parochiële ruimtes. Er werd een secretariaat en een keuken gecreëerd en de pastorie verloor de functie als dienstwoning. De huidige pastorie is met de kerk is verbonden middels een aantal aanbouwen en een gang.
- Sinds 2010 maakt de kerk onderdeel uit van de Parochie Sint Ludger.
- Inventaris:
  - Kruiswegstaties uit 1888 (overgebleven uit oorspronkelijke neogotische inventaris)
  - Maarschalkerweerdorgel uit 1890 (overgebleven uit oorspronkelijke neogotische inventaris en gerestaureerd in 1987)
  - Kerkzilver, kazuifels en vaandels.
  - Hoofd- en zijaltaar (1959, A. Vosman)
  - Tabernakel (1960)
  - Preekstoel (1960, Nijenhuis),
  - Kerkbanken (1960).
  - De oorspronkelijke muurschilderingen van Muermans en zoon uit Roermond zijn verdwenen onder de verf.
  - Celebratiealtaar (1964).
  - Doopvont

Beschrijving gebouw

- Eenbeukige neogotische kruiskerk, vier traveeën diep, afgesloten door een driezijdig gesloten koor.
- De pastorie is achter de kerk geplaatst en is verbonden met de kerk middels een aantal aanbouwen en een gang.

Status

- Gemeentelijk monument
- De laatste dienst is op 28 maart 2021, hierna wordt de kerk aan de eredienst onttrokken.

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- Waardering kerk door kerkgangers→ In 2017 is een enquête afgenomen omtrent de mening over de geloofsgemeenschap Bredevoort en de toekomst ervan. Uit een berichtgeving hierover blijkt dat het kerkgebouw onmisbaar is door de volgende redenen:
  1. Plek om tot rust te komen
  2. Stilte en gebed
  3. Troost
  4. Houvast waaraan men gehecht is
  5. Cultuur gaat anders verloren
- De kerkgangers vertellen verder dat de meest positieve kenmerken van het kerkgebouw zijn “rust”, “ruimte en thuisgevoel” en “keurig verzorgd”.
- De laatste dienst is op 28 maart 2021, hierna wordt de kerk aan de eredienst onttrokken.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- Over functies in Bredevoort→ Door het dalende leerlingenaantal zijn een paar schoolgebouwen vrijgekomen in Bredevoort waar andere functies/bedrijven in worden gehuisvest (bijvoorbeeld stadsbrouwerij en proeflokaal De Borghman en glasatelier ’t Aanzicht). Over de leegstaande schoolgebouwen vertelt wethouder Ted Kok dat ze niet hebben gedacht aan sloop en verkoop als bouwgrond omdat er op dit moment voldoende mogelijkheden zijn voor woningenbouw in Bredevoort.
- Waardering voor architectuur→ Iedere jaar organiseert Bredevoort Schittert een lichtfestijn waarbij ruimte wordt gemaakt in de sfeervolle straatjes voor lichttaferelen, kunst, muziek en theater. De kerk is in 2018 in het zonnetje gezet tijdens dit festijn. Video-art is op de muren geprojecteerd om de architectonische kenmerken van het gebouw te versterken.
- De Koppelkerk (150 meter verderop) is recent omgetoverd tot een vrijplaats voor kunst en cultuur. Overdag is de Koppelkerk een museum (plus Boekencafé) en ’s avonds verandert het in een podium voor lezingen, concerten en debatten. Sinds de herbestemming van de Koppelkerk is er steeds meer aandacht voor historie, kunst en cultuur.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- De kerk met tuin, pastorie en interieur is als rooms-katholieke kerk zeer herkenbaar en heeft daarom een hoge waarde.
- De onderdelen dateren uit verschillende fasen→ daarom kan er niet zozeer worden gesproken van een gaaf ensemble als wel van een historisch gegroeid ensemble.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

- De Heilige Georgiuskerk werd op 28 maart 2021 onttrokken aan de Goddelijke eredienst en de nieuwe bestemming voor de kerk is al in zicht. De kerk wordt omgevormd tot een Boekenkerk en biedt dan ruimte aan boekhandelaren, kleine uitgeverijen en bijzondere drukkers en er is ruimte voor horeca. De kerk zal nog steeds ruimte bieden aan de katholieke gemeenschap van

Bredevoort voor diensten en uitvaarten (allemaal zonder priester). Dit idee wordt onderzocht door een aantal boekhandelaren.

- Redenering achter dit idee: Bredevoort kampte rond 1990 met veel leegstand en een kwijnende middenstand. Om de historische kern weer leefbaar te maken is een plan opgesteld om een boekenstad van Bredevoort te maken. In 1993 werd Bredevoort daadwerkelijk een boekenstad met talloze antiquariaten en boekenmarkten. In de loop van de tijd nam het aantal antiquariaten en boekenwinkels echter af, maar er worden meerdere boekenmarkten per jaar georganiseerd.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: de Koppelkerk (150 meter verderop) is omgevormd tot een vrijplaats voor kunst en cultuur (overdag museumfunctie, ‘s avonds evenementenlocatie). De Georgiuskerk moet niet streven naar concurrentie met de Koppelkerk in haar concept aangezien de omvang van het dorp en de overeenkomsten van beide kerken.
- Tijdelijke transformatie als ‘tussenoptie’: gedeeltelijk openhouden voor kerkgangers in combinatie met een expositie van de geschiedenis van Bredevoort als tussenprogramma.

Voorbeeld herbestemde kerk: De Broederenkerk in Zutphen, ingericht als bibliotheek

Stap 5: Conclusie

De heilige Georgiuskerk is met haar ranke kerktoren een belangrijke landmark voor de stad Bredevoort. De kerk wordt echter in maart 2021 aan de eredienst onttrokken en er zijn plannen om de kerk om te bouwen tot een “Boekenkerk”. Dit concept versterkt het verleden van Bredevoort en kan tegelijkertijd iets betekenen voor katholieke kerkgangers die nog steeds een plekje nodig hebben voor stilte of om te bidden.

Geraadpleegde bronnen:

- https://www.gelderlander.nl/aalten/drie-scholen-in-bredevoort-in-de-verkoop~a7a6959c/
- https://www.aaltenvooruit.nl/nieuws/algemeen/214341/na-50-jaar-een-nieuw-licht-op-bredevoort-schittert-
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Sint-Georgiuskerk_(Bredevoort)
- https://reliwiki.nl/index.php/Bredevoort,_Kerkstraat_16_-_Heilig_Hart_van_Jezus

Aalten- st Georgiuskerk Bredevoort	
Gemeentelijk monument	Laatste dienst op 28 maart 2021
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	plek om te bidden, stilte, troost
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	wel uitvaarten, maar geen kerkhof
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	groot aantal actieve vrijwilligers
Manifestatie	
Referentie id tijd	Onderdelen dateren uit verschillende fasen
Coll. Esth. ervaring	architectuur gewaardeerd (lichtfestijn)
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	koppelkerk (150 m verderop) wordt voor evenementen verhuurd
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	historisch gegroeid ensemble-waardevol
Stedenbouwkundig geheel	ligt aan de kerkstraat
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	niet waardevol, goed bruikbaar
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	eenbeukig, pastorie wel verbonden
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Aalten, Goede Herderkerk

Allee 58, 7091 AM

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

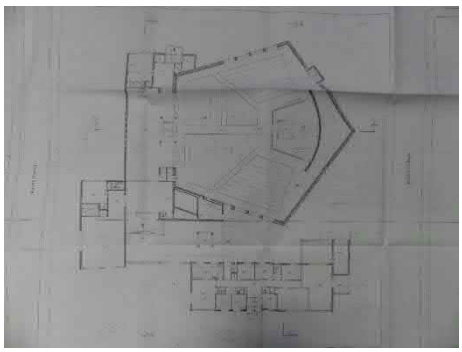

Beschrijving omgeving

- De kerk bevindt zich in een uitbreidingswijk die in dezelfde periode tot stand is gekomen als de kerk, ten noordoosten van de historische dorpskern van Dinxperlo.
- Het kerkterrein wordt omsloten door vier wegen, de openbare straten Allee, Margrietstraat en Marijkestraat en een weg naar de eigen parkeerplaats achter op het terrein.
- Rondom het gebouw ligt een gazon met daarop enkele bomen, lage hagen en wat bestrate paden. Aan de zuidwestzijde van de kerk, grenzend aan Allee, is er een ruim plantsoen.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- Oorspronkelijk gingen de katholieken te kerk in de Liboriuskerk in Dinxperlo. Na de reformatie weken ze uit naar het naburige Suderwick in Duitsland. Vanaf 1800 maakte de katholieke gemeenschap van Dinxperlo deel uit van de H.H. Petrus & Paulus parochie van Breedenbroek.
- In de Tweede Wereldoorlog liep Dinxperlo zware schade op. Na de oorlog namen de uitbreidingen een grote vlucht en met de groei van het aantal inwoners werd et voorzieningenpakket verder uitgebreid, met scholen, een gereformeerde kerk, de RK. Goede Herderkerk (1965), winkels, etc.
- De Goede Herderkerk maakt deel uit van een uitbreidingswijk ten zuiden van de Aaltenseweg, met bungalows en andere woningen die in dezelfde periode tot stand kwamen. De kerk vormt een belangrijke blikvanger. Al op grote afstand is de betonnen kerktoren een opmerkelijke landmark.

- De kerk is overeenkomstig de vernieuwende ideeën over kerkbouw opgezet als een centraalbouw met nevenruimtes, zoals parochiezaaltje en pastorie.
- De vijfhoekige zaalkerk, ontworpen door de Utrechtse architect H.A. Knoop, heeft een tentdak dat rust op de vijf gevels. De typologische opzet is zeldzaam. Tussen de kerk en de pastorie kwam de ranke open klokkentoren in 1966 tot stand, bestaande uit vier gekoppelde betonnen pijlers.
- De kerkruimte is vijfhoekig, overspannen door een tentdak met gordingenkap, gedragen door een staalconstructie. Het hoofdaltaar staat op een liturgisch podium met daarachter een gebogen aandachtswand. De kerkbanken staan rondom het podium. Het sacramentsaltaar staat links naast het podium, in een nis in de gevel. Rechts naast het podium staat het orgel.
- Links voor de kerk bevindt zich een vergaderzaal en voorzieningen. Naast de vijfhoekige kerkruimte staat de dagkapel met een altaar, tabernakel, Maria-altaar, en het doopvont. Achter de dagkapel bevindt zich de sacristie, ten zuiden van de kerk is de oorspronkelijke pastorie met een gang met de kerkruimte verbonden. De pastorie huisvest het secretariaat en woonruimte.
- Sinds de bouw heeft de kerk geen wijzigingen ondergaan. In 2010 is de parochie met tien andere parochies opgegaan in de Verrijzenisparochie, die vervolgens in 2017 samen met de H.H. Maria en Laurentiusparochie de huidige Parochie Maria Laetitia is gaan vormen.

Beschrijving gebouw

- Vijfhoekige zaalkerk door Architect H.A. Knoop

Status

- Geen monument, maar wel aangeduid als karakteristiek in het bestemmingsplan.
- Nog in gebruik

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- De locatieraad stelt dat wat de locatieraad betreft, de kerk tot in lengte van dagen de functie van plaats van samen vieren mag zijn. Ze stellen dat ze zich zorgen maken, maar dat de opkomst, aantal vrijwilligers en financiën nog genoeg op orde zijn, waardoor de kerk niet aan de eredienst onttrokken moet worden. (December 2019-januari 2020).

Vanuit de omgeving/gemeente:

- Niet bekend

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Vooral de typologische opzet van een vijfhoekige zaalbouw met daarop een tentdak is zeldzaam.
- Het kerkgebouw is met haar hoge en ranke kerktoren een karakteristieke landmark voor de wijk.
- De functionalistische architectuur, de typologisch zeldzame vijfzijdige centraalbouw en het kerkinterieur zijn gaaf bewaard.
- De kerk getuigt van de kerkhervormingen naar aanleiding van het Tweede Vaticaanse Concilie.
- De kerk is daarmee een karakteristiek en in de regio belangrijk voorbeeld van moderne naoorlogse kerkarchitectuur.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- De kerk is karakteristiek, wat het aanbrengen van veranderingen mogelijk maakt, maar de hoofdvorm moet worden gehandhaafd. Aangezien het gebouw uit verschillende delen bestaat, zou de parochie kunnen overwegen delen van het gebouw permanent te verhuren (b.v. kinderopvang of apotheek).

Herbestemming

- Transformatie naar maatschappelijke functie: door omvang en plattegrond zijn veel opties mogelijk, zoals kerk voor andere geloofsgemeenschap, uitvaartcentrum, educatief gebouw, peuterspeelzaal, kinderdagverblijf
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: winkelfunctie (supermarkt), sportfaciliteit voor specifieke doelgroepen. Woonfunctie is altijd een optie, hiervoor dienen wel wat grotere fysieke ingrepen te worden gemakt.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': gebruik als maatschappelijke functie zonder grote bouwkundige ingrepen.

Voorbeeld herbestemming: H.H. Engelbewaarderskerk te Hoorn, getransformeerd naar uitvaartcentrum

Stap 5: Conclusie

- Deze markante kerk illustreert de jongere historie van de katholieke gemeenschap in Dinxperlo. Het is een goed voorbeeld van de kerkbouw uit de jaren 60 van de vorige eeuw. Het voegt zich op een harmonieuze manier naar de in de nabijheid gelegen moderne woningbouw. Aangezien de ligging en omvang van het gebouw is herbestemming geen probleem.

Geraadpleegde bronnen:

- https://maria-laetitia.nl/locaties/de-goede-herder-dinxperlo/
- https://reliwiki.nl/index.php/Dinxperlo,_Allee_58_-_De_Goede_Herder
- https://www.natuurlijkachterhoek.org/de-gemeenten/aalten/aalten-religieus-erfgoed/
- https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0197.BP00043-OH01/tb_NL.IMRO.0197.BP00043-OH01_3.pdf
- https://www.de-band.nl/nieuws/algemeen/131383/vijftig-jaar-goede-herderkerk-
- https://issuu.com/redactieparochieblad/docs/pml_vreugdebode_december_07_2019

Aalten- Goede Herderkerk	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie	
Referentie id tijd	
Coll. Esth. ervaring	
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Aalten, De Meiberg

Meiberg 23-1, 7121 AN

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- Het vergaderlokaal ligt tegen de noordelijke dorpsrand van Aalten. Het kerkterrein ligt enigszins verscholen te midden van woningpercelen en grenst aan achtertuinen waarmee deze door middel van schuttingen is afgescheiden.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- De Christengemeente van De Meiberg is in de jaren zestig van de twintigste eeuw ontstaan.
- Het vergaderlokaal is in 1963 gebouwd naar een ontwerp van de Arnhemse architect J.C. Sprey. Opdrachtgever was de Stichting “Ons Lokaal”. Het ontwerp is uitgevoerd in een mengvorm van traditionele en moderne elementen, ook wel als “shakehands” bekend.
- In opzet en vormgeving is het gebouw kenmerkend voor de naoorlogse periode. Het bakstenen hoofdgebouw is rechthoekig met één bouwlaag en een forse pannendak. De kap bestaat uit een gordingenkap gedragen door driehoeksspanten. De gevels zijn gemetseld in een Vlaams verband. In de lange gevel zijn vijf hoge vensters, omgeven door bakstenen rollagen. De ramen zijn niet meer oorspronkelijk.
- In het hogere hoofdgebouw is de grote zaal ondergebracht die ingericht is op muzikaal omlijste vieringen. Het portaal waarachter zich de garderobe bevindt is ondergebracht in een lager bouwdeel met plat dak, dat haaks op de voorgevel staat. Verschillende wijzigingen zijn uitgevoerd, zowel aan het exterieur als het interieur. In 2002 is er een laag gebouw aan de noordzijde bijgeplaatst waarin zich twee vergaderlokalen bevinden.

Beschrijving gebouw

- Bouwtype: zaalgebouw
- Aanbouwen: zalen noordzijde (2002)
- Architect: J.C. Sprey
- Bouwstijl: Shakehands

Status

- Bouwjaar/periode: 1963
- Huidige functie: Vergaderlokaal Christengemeente

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- Tijdens de verkoop van de Oosterkerk in 2017 zijn de volgende mogelijkheden gepresenteerd door het Gelders Genootschap (een onafhankelijke adviesorganisatie):
  1. gebruik door een andere geloofsgemeenschap
  2. woonzorgcomplex en/of zorgwoningen
  3. maatschappelijke voorzieningen
  4. hoogwaardige horeca
  5. kantoren

Tijdens dit proces is er overleg geweest met Christengemeente de Meiberg, waarbij de Christengemeente de bouwmogelijkheden heeft bekeken. De Gemeente van Christenen De Meiberg heeft toen aangegeven naar een ander pand uit te kijken binnen Aalten.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- Niet bekend.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Het sobere vergaderlokaal heeft een relatief lage erfgoedwaarde.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming/ Herbestemming

- De kerk is in gebruik, maar is (te) klein voor de gebruiker
- Het gebouw ligt verscholen te midden huizen in een wijk aan de rand van de stad. Daarnaast is het gebouw niet bijzonder waardevol en heeft het een zeer lage erfgoedwaarde, waardoor nevenbestemming/ herbestemming geen aantrekkelijk opties zijn.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: kleinschalig, bijvoorbeeld peuterspeelzaal, buurthuis, oefenlokaal akoestische muziek, yoga, etc, of andere op de wijk georiënteerde functie
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: woonfunctie, of begeleid wonen, evt. met optie uitbreiding richting Ringweg
- Commerciële functie ligt niet voor de hand door de ligging tussen woningen in
- Tijdelijke transformatie als ‘tussenoptie’: gebruik als maatschappelijke functie zonder grote bouwkundige ingrepen

Voorbeeld herbestemde kerk: Doopsgezinde kerk te Akkrum, getransformeerd naar yogaschool

Stap 5: Conclusie

- Het sobere vergaderlokaal van de Christengemeente De Meiberg, ontworpen door J.C. Sprey, ligt verscholen te midden van woningpercelen en heeft een relatief lage erfgoedwaarde.

Geraadpleegde bronnen:

- https://www.kerkvenster.nl/een-passende-bestemming-voor-de-oosterkerk-2/
- https://www.kerkvenster.nl/voortgang-gebouwen-pg-aalten/

Aalten- Meiberg	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie	
Referentie id tijd	
Coll. Esth. ervaring	
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Aalten, Heurnse kerk

Lage Heurnseweg 58, 7095 AV

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- De kerk staat aan een doorgaande weg (Lage Heurnseweg) op de hoek van de D.H. Keuperweg.
- De kerk is een blikvanger te midden eenvoudige alleenstaande woningen en enkele boerderijen.
- Verder zijn er in de omgeving nog enkele winkels en een basisschool te vinden.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- De Heurnse Kerk werd gebouwd voor de Hervormde gemeente (1908). Hiervoor maakten de kerkgangers gebruik van een evangelisatielokaal, bij de school van De Heurne. Uiteindelijk ging de Hervormde gemeente deel uitmaken van de Ver. Protestantse Kerkgemeenschap Dinxperlo.
- De kerk is een eenvoudige bakstenen zaalkerk in eclectische stijl, en is vijf traveeën diep en voorzien van een zadeldak met pannendekking. De voorgevel is symmetrisch ingedeeld met een gevelvoorsprong met ingangspartij onder spitsboog en allerlei gepleisterde en in gele verblendsteen uitgevoerde decoratieve accenten. De gevels hebben spitboogvensters met gietijzeren roedenramen.
- De kerk is ondanks interne versoberingen vrij gaaf behouden. Dit is te zien aan de kap boven de kerkzaal die van een nieuwe afwerking is voorzien en aan het vernieuwde bankenplan. Het bankenplan is gericht op de aandachtswand met houten lambrisering. De eikenhouten preekstoel met achterwand en klankbord is in het midden van de aandachtswand opgenomen.
- Op het orgelbalkon in het westelijke deel van de zaalkerk is een groot rijk geornamenteerd orgel uit 1895 te vinden, gebouwd door L. van Dam en Zonen oorspronkelijk voor de Hervormde kerk van Hellendoorn en is sinds 1963 in De Heurne.
- Aan de achterzijde ligt de lagere consistorie, met bakstenen gevels en dubbel zadeldak. De consistorie heeft drie verbouwingen ondergaan. In 1948 is de consistorie uitgebreid en in 1967 verbouwd. In 1956 is een houten noodkleuterschool aangebouwd die later is weggehaald en in 1995 is een ontmoetingsruimte aangebouwd. Tijdens de laatste verbouwing heeft de consistorie een nieuw interieur gekregen. De oorspronkelijke noordelijke buitenmuur is weggebroken en de oostelijke muur is nieuw opgetrokken. Tegen de gevels van het bestaande volume zijn nieuwe muren opgetrokken, waardoor niets meer herinnert aan de oorspronkelijke situatie.

Beschrijving gebouw

- Laag bakstenen zaalkerk opgeleverd in 1908 met een rijk geornamenteerd orgel uit 1895.
- Gebouw gesitueerd aan een splitsing de belangrijkste doorgaande weg door De Heurne.
- De kerk is ontworpen door de plaatselijk bekende bouwmeester H.W. Boland.
- Ontmoetingsplaats in 1995 bijgebouwd.
- De voorgevel heeft een rijke verschijningsvorm met veel bijzondere details.
- Bouwstijl: eclectisch.
- Typologie: zaalkerk
- Op het pleintje voor de kerk staat een forse kastanjebomen.
- Achter de kerk ligt een tuin, eveneens met een oude boom.

Status

- Gemeentelijk monument
- Verkocht en functie woonbestemming gekregen
- Orgel uit 1895, gebouwd door L. van Dam en Zonen voor Hervormde kerk van Hellendoorn en is sinds 1963 in De Heurne.

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- In 2010 was de kerkenraad van de gemeente Dinxperlo (toenmalige eigenaar) aan het overwegen om alleen de Dorpskerk en het kerkelijk centrum in Dinxperlo te blijven behouden. Dit was noodzakelijk om de financiën op orde te houden. Vervolgens heeft de kerkenraad de Heurnse Kerk afgestoten.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- De kerk is inmiddels vanwege teruglopend bezoek overbodig geworden en is verkocht aan een particulier. De kerk is ook recent aangewezen als monument en heeft een woonbestemming gekregen. De woonfunctie moet nog wel verder worden ingevuld en goedgekeurd door de commissie Cultureel Erfgoed.
- Waarneming: De meeste voorzieningen zoals (supermarkt, drogist, etc.) zijn in de omliggende kernen (Dinxperlo, Aalten) te vinden. In de directe omgeving van de kerk en langs de Lage Heurnse weg waar de kerk aan ligt zijn een aantal boerderijen, B&B en autobedrijven te vinden. Verder is er een basisschool en buitensportcentrum in De Heurne.
- Over het algemeen gaat het goed met gemeente Aalten, maar de inwoners maken zich zorgen over het lokale winkelaanbod (i.c.m. leegstand).
- Vergrijzing en ontgroening spelen steeds een groter rol. De gemeente is gestart met het bouwen van “Uuthuuskes (kleine betaalbare tijdelijke huurwoningen geschikt voor 1 a 2 personen) in de kleine kernen (inclusief De Heurne) om de ontgroening tegen te gaan. De Uuthuuskes zijn hoofdzakelijk bedoeld voor starters/ jongeren met een “sociaal en/of maatschappelijke binding met de kleine kernen.
- Verder willen de inwoners dat Aalten een rustige en veilige plattelandsgemeente blijft. Vooral in de kleine kernen en buitengebied wordt rust en nabuurschap gewaardeerd.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Waardevol gebouw, hoge erfgoedwaarde, monumentkwaliteit

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

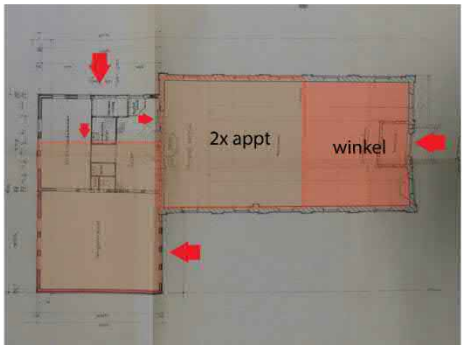
LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

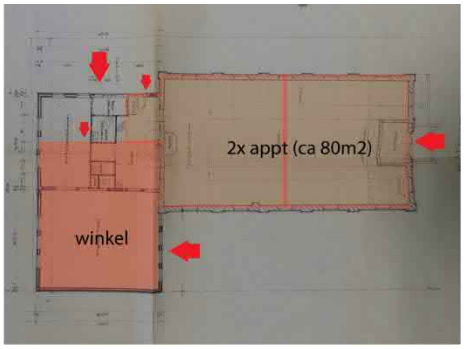
Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming/ Herbestemming

- De kerk is door teruglopend bezoek overbodig geworden en is verkocht aan een particulier. De nieuwe eigenaar heeft al aangegeven dat de functie van de kerk zal veranderen (herbestemming). Op dit moment wordt de kerk verhuurd aan een protestantse geloofsgemeenschap.
- Het gebouw bestaat uit drie delen: de zaalkerk en de twee secundaire ruimtes achterin die later zijn bijgebouwd. Het feit dat de twee bijgebouwen een eigen ingang hebben maakt het opdelen mogelijk. Functiemenging in de drie delen zou waarde kunnen toevoegen aan dit gebied. Een combinatie van kleine appartementen en een voorziening zoals een drogisterij, een bakker, fietsenmaker, een minimarkt (AH to go) of een lokale winkel wordt hier voorgesteld. In de onderstaande foto zijn twee opties te zien.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: kleinschalig en op de wijk georiënteerde functie (b.v. buurthuis, dans- of muziekschool).

- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: kleinschalig en op de wijk georiënteerde functie zoals een bakker, kapper, apotheker. Woonfunctie is de meest voor de hand liggende functie.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': kleinschalig verhuurlocatie mogelijk (eventueel nog voor kleinere geloofsgemeenschappen).

Voorbeeld herbestemde kerk: God's loft te Haarlo, kerk getransformeerd naar woning

Stap 5: Conclusie

- De zaalkerk is waardevol, een blikvanger op de Lage Heurnseweg en verwijst naar de protestantse kerkbouw rond 1900.
- Herbestemming (woonfunctie) vindt op dit moment al plaats.
- Opdeling is mogelijk, met name het opsplitsen van de zaalkerk en de consistoriekamer.

Geraadpleegde bronnen:

- https://www.de-band.nl/nieuws/algemeen/320077/heurnse-kerk-is-aangewezen-als-gemeentelijke-monument-
- https://www.gelderlander.nl/achterhoek/dinxperlo-wil-van-kerken-af~a6c2c5f1/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

Aalten- Heurnse kerk	
Gemeentelijk monument	verkocht
Lagen	
Functie (individu)	niet meer gebruikt voor eredienst
Sacrale plek	n.v.t--> wordt herbestemd
Meditatie	n.v.t--> wordt herbestemd
Alleen-zijn	n.v.t--> wordt herbestemd
Esthetisch ervaring	blikvanger in dorp
Leerhuis	n.v.t--> wordt herbestemd
Rituelen	n.v.t--> wordt herbestemd
Begraven	n.v.t--> wordt herbestemd
Belijdenis	n.v.t--> wordt herbestemd
Refuge	n.v.t--> wordt herbestemd
Persoonlijke problemen	n.v.t--> wordt herbestemd
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	noodkleuterschool geweest
Groepsvorming	beperkt--> ruimte werd wel verhuurd
Expressie (kunst)	muv rijk geornamenteerde orgel
Collectief bezit vd leden	gekocht particulier
Manifestatie	
Referentie id tijd	goed en overwegend gaaf voorbeeld kerk uit vroege 20e eeuw
Coll. Esth. ervaring	
Leerhuis	lezingen?
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	(noodkleuterschool), ruimte werd verhuurd (evenementen), nu woonfunctie
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	
Centraliteit	lintbebouwing, klein dorp
Herkenningspunt id omgeving	voorgevel heeft rijke verschijningsvorm met veel details.
Gebouw	
Draagconstructie	niet waardevol, goed bruikbaar
Huid	Gaaf bewaard
Enscenering	
Ontsluiting	praktisch, goed bruikbaar--> Consistorie en ontmoetingsplaats hebben ieder een eigen ingang, voordeur met hellingsbaan
Dienende elementen	Consistorie en ontmoetingsplaats hebben ieder een eigen ingang
Ruimtelijke compositie	beperkt
Volumetrische compositie	beperkt

Kerken Oost Gelre

Overzicht kerken Oost Gelre

Oost Gelre bestaat uit de volgende kernen: Groenlo, Harreveld, Lichtenvoorde, Lievelde, Mariënvelde, Vragender, Zieuwent, en de buurtschappen Zwolle en Eefsele. Deze dorpen hebben een of meerdere kerken.

Oost Gelre, Sint Agathakerk

Kerkstraat 38, 7135 JM, Harreveld

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- De kerk is gelegen in de kern van het dorp langs een doorgaande weg. Ten zuiden van de kerk ligt het dorpsplein en ten noorden en oosten het kerkhof.
- De Sint Agathakerk -vernoemd naar de patrones Agatha van Sicilië- vormt met de nabijgelegen pastorie, moderne begraafplaats, school en onderwijzerswoning een beeldbepalend straatbeeld. Deze gebouwen staan in directe visuele relatie met het aan de overzijde van de weg gelegen (later gesloopte) landhuis Harreveld. Het gebouw heeft een niet zuiver op het oosten gerichte oriëntatie wat op de afbeelding hieronder te zien is.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- Harrevelders gingen in de middeleeuwen te kerk in Groenlo. Tijdens de reformatie werd gebruik gemaakt van de huiskapel van de Havezate Harreveld. Tegenwoordig is het Anker Prisma Zikos gevestigd op dit omgrachte perceel. In 1868 kreeg Harreveld haar eigen kerkgebouw ontworpen door A. te Wiel. De kerk werd bediend vanuit Zieuwent en later door de Franciscanen van het klooster in Harreveld. De kerk vormt met de nabijgelegen school, onderwijzerswoningen, pastorie en moderne begraafplaats een beeldbepalend straatbeeld. Deze gebouwen staan in relatie met het aan de overzijde van de weg gelegen, omgrachte voormalige Huize Harreveld.
- Op 16 mei 1888 werd de toren van de kerk getroffen door bliksem en brandde af. De huidige neogotische kerk is ontworpen door Gerardus te Riele en gebouwd in 1888 - 1889 waarbij veel gebruik werd gemaakt van oude resten. De kerk maakt onderdeel uit van parochie Sint Ludger.
- te Riele ontwierp een driebeukige pseudobasiliek die zeven traveeën diep is afgesloten met een driezijdig gesloten koor. Het schip bestaat uit een hoofdbeuk en twee zijbeuken. De bakstenen gevels zijn tamelijk sober vormgegeven. De kerktoren aan de westzijde van de kerk is opgebouwd uit vier geledingen met daarop een ingesnoerde naaldspits. Het gebouw heeft een niet zuiver op het oosten gerichte oriëntatie. Men gelooft dat de kerk georiënteerd is op het voormalige landhuis Harreveld. De toenmalige bewoner en voorzitter van de bouwcommissie,

B.W.J. Von Raesfeld, stelde de grond ter beschikking en gaf financiële steun voor de bouw van de kerk.

- Harreveld kreeg in 1894 een eigen pastoor en een pastorie werd gebouwd. Vanaf 1895 zetelde hier de eerste pastoor van Harreveld. In 1951 is er een ketelhok bijgeplaatst die recent is vervangen. Er zijn geen noemenswaardige wijzigingen aangebracht aan het exterieur. In de jaren twintig en in 1984 is de kerk gerestaureerd.
- Het interieur is in de jaren dertig werd het gedeeltelijk overgeschilderd en kreeg een nieuw hoogaltaar. Nieuwe tabernakeldeuren, kandelaars en het kruis zijn toegevoegd, en in 1944 nieuw glas-in-lood. De communiebanken zijn vernieuwd. In de jaren zestig werd het celebratiealtaar toegevoegd, in de jaren zeventig werd een deel van de oorspronkelijk gewelven gerestaureerd.
- Inventaris:
    - De banken dateren uit 1889.
    - Orgel (gebouwd in 1921, verbouwd in 1951)
    - Jos ten Horn heeft de kruiswegstatie geschilderd en een nieuw hoogaltaar gemaakt.
    - Nico Witteman heeft een nieuwe tabernakeldeuren, kandelaars en het kruis gerealiseerd.
    - De communiebanken werden vernieuwd.
    - Het glas-in-lood is gemaakt door Max Weiss in 1944.
    - Het celebratiealtaar is in de jaren zestig toegevoegd.
    - De voorstelling van ‘De Zaaier’ is in de jaren tachtig toegevoegd door Paul Wiggers.
    - Een set oude gipsen kruiswegstaties afkomstig uit het gesloopte Franciscaner klooster zijn in 2015-2016 geplaatst achter de kerk.

Beschrijving gebouw

- De Sint Agathakerk is een driebeukige pseudobasiliek gebouwd in een neogotische stijl
- Het terrein bestaat uit een vrij grote begraafplaats met daarop ook de kruiswegstaties afkomstig uit het gesloopte Franciscaner klooster. Links van de kerk staat de pastorie. Het terrein is afgescheiden middels een heg en een muur ter plaatse van de kruiswegstaties.
- De ranke en hoge kerktoren is een beeldbepalende landmark voor het dorp.
- Het orgel is in 1921 gebouwd door J.J. Elbertse & Zn. en is in 1951 verbouwd.

Status

- Rijksmonument.
- Het ensemble van kerkgebouw met interieur, kerktoren, pastorie, begraafplaats en kruiswegstatie heeft een hoge waarde.
- Nagelvaste kunst: Hoofd- en bijaltaren, beelden, kruis, kerkbanken, glas-in-lood, orgel, kruiswegstaties
- De Sint Agathakerk is een van de best bewaarde dorpskerken uit het oeuvre van architect Gerhardus te Riele
- De ranke en hoge kerktoren is een beeldbepalende landmark voor het dorp.

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- Uiterlijk 1 januari 2026 (of eerder) wordt de R.K. Sint Agathakerk aan de Goddelijke eredienst onttrokken. Een werkgroep is bezig om een nieuwe bestemming te zoeken. Omdat het een Rijksmonument is, zijn de mogelijkheden beperkt.
- In een berichtgeving over de pastoor Den Hartog die in februari zijn ambt in Mijdrecht gaat voortzetten, wordt verteld over drie enthousiaste voorgangers die met enige regelmaat een gebedsdienst willen blijven verzorgen als de kerk aan de eredienst wordt onttrokken.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- In de kerkdorpen zijn recreatie en sportgebieden belangrijk. 300 meter verderop ligt het Dorpshuis ’t Kempen. Naast de kerk en de scholen heeft het dorpshuis een belangrijke functie en beschikt over een aantal vergaderzalen, een foyer en gymzalen. Deze voorzieningen worden

gebruikt voor culturele activiteiten zoals carnaval, toneel, Sinterklaas en andere grote evenementen (150-300 personen). De wens om bestaande activiteiten uit te breiden en nieuwe activiteiten te ontwikkelen was de aanleiding om het dorpshuis uit te breiden.
- In Harreveld is er behoefte aan woningen voor jong en oud.
- De gemeente kijkt naar de denkbare woningbouwlocaties in Harreveld voor korte en lange termijn. De kansen voor Harreveld liggen vooral in de dorpsafrondingen in de omgeving van Looweg en Muldershof/ Bothweg (stedenbouwkundig afronding van de straatlinten op een organische manier) en de landschappelijke woondroebels (een voormalig boerenerf dat ruimte biedt aan wonen en werken in een landelijke omgeving).
- De locatie “De Boer” naast de kerk wordt gezien als een kansrijke inbreidingslocatie in Harreveld.
- Verder staat gemeente Oost Gelre open voor nieuwe functies die plaats kunnen vinden in de kerken (maatschappelijke functies, (zorg) functies, regulier wonen en/of zorgwoningen).

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Hoogwaardige ensemble: Het ensemble van kerkgebouw met interieur, kerktoren, pastorie, begraafplaats en kruiswegstatie heeft een hoge waarde.
- Hoogwaardige stedenbouwkundige ensemble: De kerk is van belang geweest voor de ontwikkeling van het dorp. De kerk is belangrijk vanwege de situering in samenhang met de pastorie, school, onderwijzerswoning en het voormalige kasteelterrein aan de overkant.
- Cultuurhistorisch waarden: De kerk is tevens van belang als uitdrukking van de emancipatie van de katholieken in de tweede helft van de negentiende eeuw in de Achterhoek waarbinnen het gebied Lichtenvoorde-Groenlo een katholieke enclave vormt.
- Architectuurhistorische waarden: de st. Agathakerk is een van de best bewaarde door G. te Riele ontworpen dorpskerken. De kerk vormt tevens een goed en vrij gaaf bewaard voorbeeld van een laatnegentiende-eeuwse neogotische R.K. dorpskerk met hoogwaardige esthetische kwaliteiten.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

- De kerk wordt volgens planning over 5 jaar uit de eredienst onttrokken
- Rijksmonument, veel wijzigingen en toevoegingen sinds de bouw in 1888/1889, nieuwe wijzigingen mogelijk

Nevenbestemming

- Opdelen is lastig omdat de kerk uit maar een ruimte bestaat terwijl de ruimte nog nodig is voor diensten. Opdeling zou bovendien de ruimtelijkheid van de kerk beschadigen.

Herbestemming

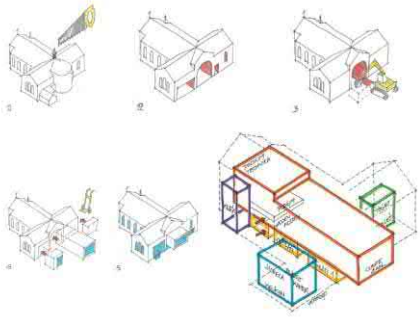
- Een mogelijke herbestemming is om de publieke functie te behouden i.v.m. met ligging, begraafplaats en maatschappelijke waarde van het gebouw, en de voorzieningen in het dorp Harreveld te versterken. Omdat Harreveld vrij klein is, is het belangrijk om voldoende draagvlak te creëren voor een nieuwe voorziening. In het dorp zijn er nog 2 scholen, een instelling voor jeugdzorg en een buurthuis met actieve verenigingen. Naast de kerk ligt ook horecagelegenheid De Boer. Een mogelijkheid is om te kijken of de scholen of het buurthuis meer ruimte nodig hebben, en of gebruikers functies missen die gehuisvest kunnen worden in de kerk. De kerk zou

ook omgevormd kunnen worden in een klein cultuurcentrum met functies zoals een kleine bibliotheek gecombineerd met een café of een dans-/muzieklokaal. Hierbij blijft de begraafplaats behouden.

Voorbeeld herbestemde kerk: Onze-Lieve-Vrouw-van-Altijddurende-Bijstandkerk te Kerkrade, getransformeerd naar multifunctionele accommodatie

Stap 5: Conclusie

- De R.K. Sint Agathakerk (1889) vormt een goed en vrij gaaf bewaard voorbeeld van een laat-negentiende-eeuwse neo-gothische R.K. dorpskerk die opvalt door de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp.
- De kerk is tevens van belang vanwege de situering in samenhang met de pastorie, school, onderwijzerswoning en het voormalige Landhuis aan de overkant en is een van de best bewaarde dorpskerken uit het oeuvre van architect Gerhardus te Riele.
- Herbestemming van het rijksmonument is mogelijk. Aangezien de ligging van de kerk in het dorp, kan herbestemming tot cultuurcentrum de voorzieningen in het dorp versterken.

Geraadpleegde bronnen:

- https://www.orgelsite.nl/harreveld-sint-agathakerk/
- https://rijksmonumenten.nl/monument/516287/st-agathakerk/harreveld/
- https://sintludgernu.nl/index.php/harreveld
- https://www.elna.nl/nieuws/algemeen/225837/parochie-st-ludger-storen-zes-kerken-af-
- https://sintludgernu.nl/images/Algemeen/parochieblad/2020-12-2021-01.pdf
- https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.1586.BPHAR900-VG01/t_NL.IMRO.1586.BPHAR900-VG01.html
- https://www.elna.nl/nieuws/algemeen/266616/volop-bouwen-in-alle-kernen-
- https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/516287
- https://ruimtelijkeplannen.oostgelre.nl/NL.IMRO.1586.PBHAR0001-/NL.IMRO.1586.PBHAR0001-0003/t_NL.IMRO.1586.PBHAR0001-0003.html#_4_Onderzoeksresultaten
- https://www.oostgelre.nl/sites/default/files/Ruimtelijke%20verkenning%20Woonvisie%20Kleine%20Kernen%20-%20voor%20vaststelling%203%20oktober%202019.pdf

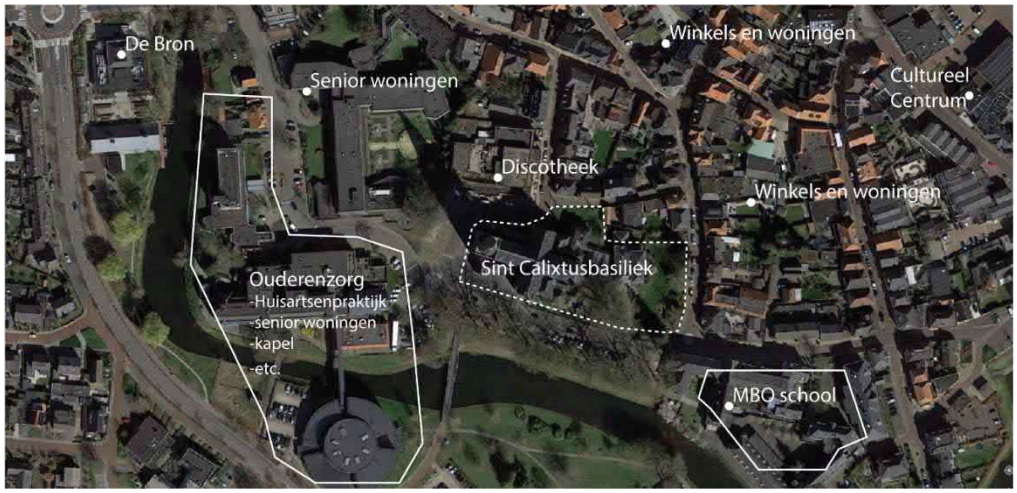
Oost Gelre- Sint Agathakerk	
Rijksmonument	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	begraafplaats?
Meditatie	
Alleen-zijn	begraafplaats?
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	kruiswegstaties uit gesloopte kerk te zien in tuin+interieur
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie	
Referentie id tijd	laat-negentiende-eeuwse neo-gothische R.K.-dorpskerk
Coll. Esth. ervaring	gratis concerten door koor
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Oost Gelre, R.K. Nieuwe Calixtusbasiliek en pastorie

Kerkstraat 8, 7141 BA, Groenlo

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- De kerk is gelegen ten zuiden van de historische stadskern van Groenlo, net binnen de zuidelijke wal. De voormalige toegang tot de kerk was niet enkel gericht op de Kerkstraat zoals nu het geval is, maar ook op de Ziekenhuisstraat.
- Aan de overzijde van de Kerkstraat, ter hoogte van de pastorie, ligt het Franciscanessenklooster dat in 1846 gesticht werd en diende als leerschool en als tehuis voor oude vrouwen. Achter dit klooster, gelegen aan de Lievelderstraat, is de voormalige R.K. Meisjesschool St. Jozef uit 1923 gesitueerd. Dit zuidelijke deel binnen de oude binnenstad van Groenlo is van belang als katholiek eiland.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- Groenlo maakte na 1406 deel uit van het leengebied van de bisschop van Munster. De bisschop stichtte diverse kerken waaronder de huidige *Oude* Calixtuskerk in Groenlo. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog, waarbij Nederland onder leiding van Willem van Oranje in opstand kwam tegen het Spaanse Rijk, wisselde het gepredikte geloof in de kerk een aantal malen tussen het katholicisme en het protestantisme. Na het Beleg van Groenlo in 1627 ging de Sint Calixtuskerk naar de Protestantse gemeenschap. De Oude Calixtuskerk kwam na 1674 definitief in handen van de gereformeerden nadat de bisschop zijn troepen terugtrok uit Groenlo. De katholieken hadden geen eigen kerk meer en ook geen recht meer om het katholieke geloof openlijk uit te

oefenen. De bisschop bedacht diverse oplossingen om de katholieken in Groenlo te voorzien van kerkelijke missen. De kerkgangers kerkten in het geheim buiten de stad.

- In Nederland werd het katholicisme steeds meer geaccepteerd. Het protestante stadbestuur liet de bouw van schuurkerken toe bij de boerderijen in de omgeving van Groenlo, maar binnen de stadsgrachten bleef dit nog lange tijd verboden. In 1784 kregen de katholieken ten slotte toestemming om een kerk te bouwen binnen de stadsgracht, maar zonder uiterlijke kenmerken. De “schuurkerk” werd in 1785 in gebruik genomen. In de tijd van de Bataafse Republiek (1795-1806) werd een voorstel verworpen om van de kerk een simultaankerk te maken voor beide geloofsgemeenschappen.
- De katholieke “schuurkerk” werd in 1842 vervangen door een waterstaatskerkje met steun van de overheid. Het waterstaatskerkje werd in de loop van de twintigste eeuw bouwvallig en bleek bovendien te klein. Tenslotte verrees kort na 1900 de *Nieuwe* Calixtuskerk vernoemd naar paus Calixtus I, die op 16 juli 1908 klaar was. De kerk is door de katholieken zelf gebouwd, waaronder veel inwoners van Groenlo. Het bouwen heeft toen 128.000 gulden gekost. Tot eind jaren 30 werd de kerk steeds verder verfraaid en de waterstaatskerk werd in 1908 afgebroken.
- De kerk is gebouwd naar ontwerp van architecten Stuyt en Cuypers. Zij hebben een kruisbasiliek gebouwd, geïnspireerd op de late Nederrijnse gotiek met vijfbeukig koor en diagonaal geplaatste, vijfzijdig gesloten kapellen op de hoek van de zuidelijke koorzijbeuk en naast de toren. Het interieur van de kerk heeft geprofileerde bakstenen pijlers en laag aanzettende net- en stergewelven. De kerk heeft een oude tegelvloer van gekleurde tegels in symmetrische patronen. De toren is opgebouwd uit twee geledingen, voorzien van nissen en galmgaten, en wordt bekroond door een achthoekige naaldspits met topkoepeltje en peer. De daken van zowel alle aanwezige torens als alle onderdelen van de kerk zijn bedekt met leien in maasdekking. De verschillende typen spitsboogvensters bezitten bakstenen traceringen en zijn gevuld met gebrandschilderd glas.
- De oorspronkelijke pastorie is in 1933 afgebrand. De huidige pastorie stamt van na de brand van 1933 en is in 1981 verbouwd. De pastorie is een drielaags gebouw onder een met leien bedekt schilddak. De pastorie is eveneens het hoofdkwartier van de nu zeven geloofsgemeenschappen. De garages aan westzijde zijn van latere datum. Achter de garages loopt de oorspronkelijke gang naar de sacristie in de kerk.
- In februari 1943 werden de twee kerkklokken (Edelbrock klokken) gevorderd door de Duitse bezetter en omgegoten tot oorlogsmaterieel. Op 31 maart 1945, de dag van de bevrijding van Groenlo, werd de toren van kerk doorboord door granaatvuur van de Engelse troepen, die dachten dat er zich Duitsers schuilhielden. In 1947 waren er met ingezameld geld, en een eigen bijdrage van deken Hooijman, drie nieuwe klokken geïnstalleerd.
- De kerk is tevens verheven tot basiliek door paus Franciscus op 12 augustus 2014! Dit is heel uniek, niet alleen voor Groenlo, maar ook voor de provincie.
- Inventaris:
  - Hoofdaltaar en retabel (door Otto Mengelberg in 1910)
  - Calixtusaltaar (Atelier Blom in 1952)
  - Maria- en een Jozefaltaar met retabel en beelden (negentiende-eeuw).
  - Doopvont (afkomstig van het Franciscanessenklooster aan de overzijde van de straat)
  - Verschillende beelden uit verschillende perioden
  - Adema-orgel (rijksmonument afkomstig uit de kerk De Liefde en geplaatst in 1993)
  - Muurschilderingen, verschillende Bijbeltaferelen en heiligen (aangebracht door J. Collette in 1927-1932)
  - In de westgevel is er boven de orgeltribune een groot raam te vinden van Gerard ten Horn uit 1944. Ook de ramen in de zuidelijke transeptgevel en in de noordelijke transeptgevel zijn van ten Horn. Zij dateren van respectievelijk 1950 en 1952.

Beschrijving gebouw

- Kruisbasiliek uit 1908
- Stijl: late Nederrijnse gotiek
- De kerk is nog redelijk gaaf bewaard.

Status

- Rijksmonument
- Verheven tot basiliek op 12 augustus 2014 door paus Franciscus
- In gebruik als kerk
- De kerk is ook een toeristische bezienswaardigheid

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- In Groenlo is het een traditie om met oud en nieuw de kerkklokken te luiden. Bij dit gelegenheid wordt eerste de grootste klok van de Calixtusbasiliek, de Calixtus, in werking gezet, vervolgens de klok genaamd Maria en tenslotte de klok genaamd Jozef.
- Door Corona kunnen de reguliere kerkdiensten niet meer plaats vinden. In een artikel van Omroep Gelderland wordt beschreven dat kerkgangers in de oostelijke achterhoek vaker gebruik maken van de Mariakapelletjes om een kaarsje op te steken, om te bidden of om iets in het intentieboek te schrijven. De kapellen worden gebruikt als een alternatief voor een moment van persoonlijke bezinning. Dit toename in gebruik is te zien bij de Bonifatiuskerk (Lichtenvoorde), de Sint-Helenakerk (Aalten) en uiteraard de Calixtusbasiliek.
- De pastorie van de Calixtusbasiliek is eveneens het hoofdkwartier van de R.-K. Parochie HH. Paulus en Ludger.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- De gemeente is van plan om in alle kernen meer woningen te realiseren en voor Groenlo betekent dit een opgave van 20 woningen in de periode tot 2025.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Waardevol gebouw - niet weg te denken uit de gemeente
- Waardevol ensemble (zeer gaaf bewaard)→ De Calixtusbasiliek samen met de pastorie, het Franciscanessenklooster en de voormalige R.K. Meisjesschool St. Jozef is van belang als katholiek eiland.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- De kerk is een toeristische bezienswaardigheid. De kerk is in 2014 verheven tot basiliek door paus Franciscus- enige basiliek in Gelderland op dit moment. Kerken worden verheven tot basiliek als ze monumentaal zijn en als de parochie vitaal is. Hiernaast biedt de torentrans (75m) ook een fantastisch uitzicht over Groenlo. Er is een vrijwilligersgroep, die het hele jaar door rondleidingen in de kerk verzorgen. Er is ook een jubileumboek uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de kerk. Privatisering zou jammer zijn en ligt niet voor de hand

- Naast kerkdiensten, trouwerijen en begrafenissen wordt het gebouw op dit moment al verhuurd aan muziek- en zangverenigingen voor grootschalige concerten.

Herbestemming

- De kerk wordt voor nu niet afgestoten en blijft in gebruik.
- Aangezien de status van de kerk en het feit dat de kerk al een toeristische trekpleister is, kan het kerkbestuur onderzoeken hoe ze dit aspect van de kerk verder kunnen exploiteren in de toekomst. Wellicht kan het kerkgebouw, naast de tours die al worden georganiseerd door vrijwilligers, plek bieden voor tijdelijke exposities en ruimte bieden voor lezingen, debatten en grotere evenementen.
- De initiatieven om de kerk als toeristische bezienswaardigheid, expositieruimte, multifunctionele zaal in te zetten zouden verder uitgewerkt kunnen worden.

Voorbeeld herbestemde kerk: De Nieuwe Kerk te Amsterdam, bekend als kerk, expositieruimte, ceremonieruimte

Stap 5: Conclusie

- De Calixtusbasiliek is een zeer gaaf bewaard ensemble met kerk en in 1933 opnieuw opgebouwde pastorie. Het Interieur van de pastorie is aangepast en vormt een minder waardevol geheel. De basiliek is een toeristische trekpleister en is op dit moment uitstekend geschikt voor grootschalige concerten. De kerk is op dit moment nog in gebruik, maar als de kerk in de toekomst wordt afgestoten, dan kan het aangezien de omvang en hoge status omgevormd kunnen worden tot een cultuurcentrum.

Geraadpleegde bronnen:

- https://muntenroute.nl/munt/calixtus-basiliek/
- https://calixtus.nl/verhuur/
- https://www.omroepgelderland.nl/nieuws/2444194/Mia-gaat-tijdens-Pasen-naar-de-Mariakapel-net-als-veel-anderen
- https://www.oostgelre.nl/sites/default/files/Beoordeling-pilot-%E2%80%98Menukaart-Wonen-Lichtenvoorde-en-Groenlo%27.pdf
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Sint-Calixtusbasiliek
- https://www.margaklompe.nl/over-ons/jaarverslagen-nl/

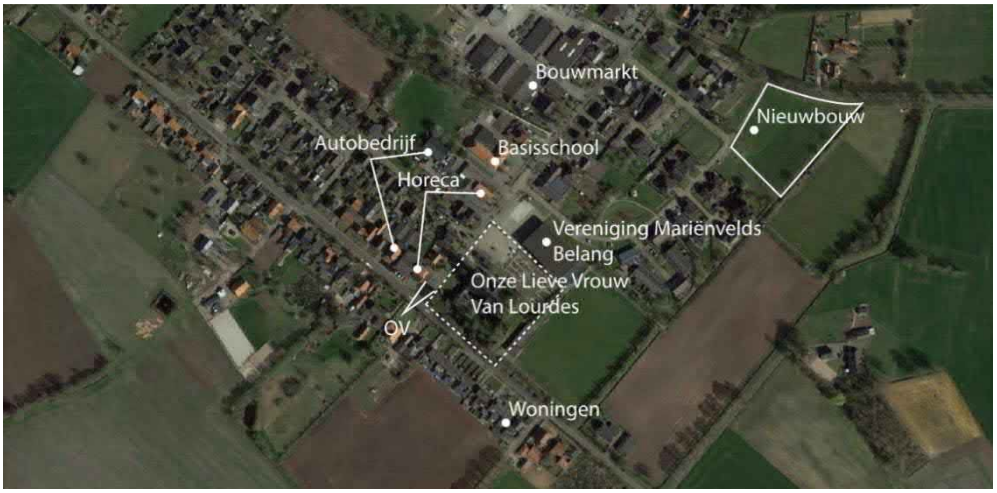
Oost Gelre-R.K. Nieuwe Calixtuskerk	
Rijksmonument	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	bruiloft/mariakapel
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie	
Referentie id tijd	rk verleden
Coll. Esth. ervaring	uitkijkpunt/ muziek
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	recent stilprotest tegen machtsmisbruik
Multifunctionaliteit	verhuur+pastorie hoofdwkartier
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	De Calixtusbasiliek samen met de pastorie, het Franciscanessenklooster en de voormalige R.K. Meisjesschool St. Jozef is van belang als katholiek eiland.
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Oost Gelre, Onze Lieve Vrouw Van Lourdeskerk Mariënvelde

Waalderweg 1 en 3, 7263 RX, Mariënvelde

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- De kerk heeft een centrale plek in het dorp nabij de plek waar de twee belangrijkste doorgaande wegen op elkaar aansluiten.
- Links van de kerk ligt een grote parkeerplaats en een multifunctioneel centrum.
- Rechts van de kerk staat de pastorie die middels een gang met de kerk verbonden is (sinds 1985 verhuurd). Rondom de kerk ligt een tuin met begraafplaats. Achter de kerk staat een klein baarhuisje uit de bouwtijd.
- In het noord-oosten worden nieuwe huizen gebouwd. Verder zijn er in de omgeving een aantal eetplekken, een basisschool, autobedrijf en een bouwmarkt.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- Mariënvelde stond vroeger bekend als buurtschap Achter-Zieuwent die onder de Werenfriedus parochie in Zieuwent viel. In 1925 werd een verharde weg aangelegd van Doetinchem naar Eibergen. Het gebied raakte uit haar isolement en de behoefte om een eigen dorpsgemeenschap te stichten, onafhankelijk van de moederkerk in Zieuwent nam steeds meer toe. In 1930 is de St. Theresiaschool tot stand gekomen en tegelijkertijd werd hard gewerkt aan de totstandkoming van de kerk.
- De realisatie van de kerk zou niet hebben gelukt zonder het doorzettingsvermogen van de oude metselaar Jan Goldewijk. Toen Goldewijk in de gaten kreeg dat het plan om een eigen kerk te bouwen kon mislukken nam hij het besluit om naar de bisschop te gaan voor hulp. De moederkerk van Zieuwent gaf vervolgens een bijdrage om een gedeelte van de kosten te dekken en daarnaast kwam ook een intekeningslijst om 10 jaar lang als parochianen bij te dragen voor de bouw van deze kerk. Verder is de grond beschikbaar gesteld door grondruil. Tenslotte heeft de bevolking 2 jaar lang hard gewerkt aan de stichting van de kerk. De boeren uit Halle brachten zand, de aanvoer van materialen werd door de bevolking zelf gezorgd en de bouw is deels gefinancierd door donaties vanuit de toenmalige bevolking.
- In 1933 was de kerk opgeleverd en vormde een zelfstandige parochie. De ontwikkelingen trok mensen aan, zodat in de loop der tijd het dorp Mariënvelde ontstond, wat Maria in het veld betekent. (In 1952 verscheen de naam Mariënvelde op de provinciekaart). Rond de kerk werden

verschillende bedrijven gevestigd en de middenstand bloeide en groeide. De bedrijven werden ook wel het “rooie darp” genoemd, vanwege de rode dakpannen.

- De rooms-katholieke kerk met kerktoren en pastorie is gebouwd naar een ontwerp van G.A.P. De Kort. De kerk is vormgegeven in (zakelijk) baksteenexpressionisme met art-deco kenmerken en in de metsellagen is de Amsterdamse School te herkennen. De kerk is een driebeukige pseudo- kruisbasiliek. Het schip is zes traveeën diep en bestaat uit een hoofdbeuk en twee smallere zijbeuken overwelfd door een kruisgraatgewelf van schoon metselwerk. Verder is het schip niet georiënteerd op het oosten, maar volgt de loop van de Waalderweg. Het bovenste deel van de kerktoren kent een opmerkelijke decoratie van pleisterwerk.
- Rechts van de kerk staat de pastorie die middels een gang met de kerk verbonden is. Met het vertrek van de derde pastoor in 1985, bleef de pastorie onbewoond, waarbij een gedeelte ervan verbouwd werd tot een prachtig parochiecentrum en het overige gedeelte verhuurd werd aan parochianen. Vanaf 2010 maakt de kerk onderdeel uit van de parochie Sint Ludger.
- Het interieur van de kerk is voorzien van fraaie oorspronkelijke (muur) schilderingen- van de hand van K. Wenzel die ook de kruiswegstaties heeft afgebeeld- en een rijk uitgewerkte tegelvloer. In 2007 heeft een grondige restauratie plaatsgevonden. De kerk heeft echter nooit een grote verbouwing ondergaan.
- De volgende attributen uit het interieur dateren uit de bouwtijd en vertonen kenmerken van Art-deco:
  - Kerkbanken
  - Communiebanken
  - Zijaltaren
  - Tegelvloer
  - Preekstoel
  - Doopvont
  - De beelden
  - Het glas-in-lood
  - Tabernakel (H. Teulings)
- Verdere inventaris:
  - Kerkzilver (hoofdzakelijk eerste helft 20e eeuw),
  - Kazuifels en vaandels (na het midden van de 20e eeuw)
  - Het orgel (in 1947 vervaardigd door B. Pels)

- *Beschrijving gebouw*
- Driebeukige pseudo- kruisbasiliek
- Bouwstijl**:** (zakelijk) baksteenexpressionisme (art-deco stijl +invloed Amsterdamse school)

Status

- Rijksmonument
- Grondige restauratie in 2007
- De kerk wordt uiterlijk 1 januari 2026 aan de eredienst onttrokken.
- Begraafplaats + baarhuisje

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- De kerken in Aalten, Bredevoort, Harreveld, Mariënvelde, Meddo en Vragender verliezen hun religieuze functie wat betreft de St. Ludgerparochie. De kerken in Lichtenvoorde, Winterswijk en Zieuwent blijven vooralsnog intact.
- Verder heeft geloofsgemeenschap Onze Lieve Vrouw van Lourdes een infoblad, de Omroeper, waarin de volgende wordt vermeld:
  - De Mariakapel is iedere dag open tijdens de Covid-crisis
  - Er is een noodlijn voor ziekenzegen, sacrament der zieken, en voor het afspreken van een uitvaart

- Bewoners kunnen nog misintentie en jaargedachtenis met intentie opgeven ook al zijn er geen misdiensten

Vanuit de omgeving/gemeente:

- Mariënvelds Belang (opgericht in 1994) is een vereniging die zich inzet voor de algemene belangen van de inwoners in het dorp. Zij melden dat de levensader van het dorp is afgebonden als gevolg van de ontkerking en het wegvallen van de kleine middenstand. Zij hebben een multifunctioneel gebouw naast de kerk gerealiseerd die gebruikt wordt door meerdere doelgroepen (verenigingen, non profit bedrijven, huisartsen spreekuur en dagbesteding) om het verenigingsleven en de leefbaarheid in het dorp te versterken.
- Mariënvelds Belang meldt ook dat er een nieuwe vorm van zorg nodig is om de ouderen binnen de kern te behouden.
- Nieuwbouwplan de Boog-400 meter verderop→ Mariënvelds Belang meldt daarnaast ook dat 15 woningen, variërend van starterwoningen, seniorenwoningen, 2-kappers tot vrijstaande woningen, in de zomer van 2021 gerealiseerd zullen worden.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Waardevol ensemble
- Cultuurhistorische waarde (uitdrukking van geestelijke ontwikkeling en totstandkoming dorp)
- Architectuurhistorische waarde→ goed voorbeeld van een dorpskerk uit de eerste helft van de 20ste eeuw met markante naar Art-Deco-stijl verwijzende detailleringen. De interieur en exterieur zijn gaaf bewaard.
- Stedenbouwkundige waarde→ de kerk vormt met indrukwekkende zadeldak en fraaie kerktoren een markant dorpsbeeld.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

- Het dorp krimpt al jaren. De bouw van een multifunctioneel gebouw vlak naast kerk door Mariënvelds Belang om het verenigingsleven en de leefbaarheid in het dorp te versterken, maakt transformatie naar commerciële en/of maatschappelijke functies minder voor de hand liggend. Desalniettemin is de interieur en exterieur gaaf bewaard, wat een plan voor toekomstig gebruik noodzakelijk maakt.

Neverbestemming

- Investeren in nevenbestemming lijkt niet zinvol wegens multifunctionele gebouw die recent naast de kerk gerealiseerd is door Mariënvelds Belang. De kerk kan beter meteen worden herbestemd eenmaal het aan de eredienst onttrokken wordt.

Herbestemming

- Mariënvelds Belang meldt dat de vergrijzing en de ontgroening een grote rol in de gemeenschap spelen en dat er nieuwe vorm van (woon) zorg nodig is om de ouderen binnen de kerk te behouden. 400 meter verderop wordt op dit moment 15 woningen gerealiseerd variërend van starterswoningen tot seniorenwoningen. Wellicht kan de kerk omgevormd worden tot zorgappartementen in samenwerking met de verenigingen die gehuisvest zijn in het multifunctionele gebouw naast de kerk. (Zorgcorporatie Marienvelde is bijvoorbeeld gehuisvest in het BMV gebouw).
- Transformatie naar maatschappelijke functie: niet voor de hand liggend.

- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: Woonfunctie zou een mogelijkheid kunnen zijn, in combinatie met zorg om ouderen binnen de kern te behouden.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': akker verzamelgebouw→ streekproducten verkopen (b.v. streekwijnen), dit zou een ruimtelijk experiment kunnen zijn, dat zou kunnen bijdragen aan de interesse van nieuwe doelgroepen voor het gebouw en de plek.

Voorbeeld herbestemde kerk: Overdekte markt in de Cuyperskerk, Sas van Gent

Stap 5: Conclusie

De totstandkoming van de kerk in combinatie met de school is van cruciaal belang geweest voor de ontwikkeling van (en naamgeving) van het dorp Mariënvelde. Daarnaast is het ensemble van kerk met toren, pastorie, baarhuisje, tuin en kerkinterieur een bijzonder gaaf bewaard kerkelijk ensemble uit 1932-1933 en heeft daarmee een hoge waarde. De kerk vormt met indrukwekkende zadeldak en fraaie kerktoren een meer dan markant dorpsbeeld. De kerk zou herbestemd kunnen worden tot zorgappartementen, of zou tijdelijk ingezet kunnen worden als experimenteerruimte.

Geraadpleegde bronnen:

- http://https//www.orgelsite.nl/marienvelde-kerk-van-onze-lieve-vrouw-van-lourdes/
- https://sintludgernu.nl/images/locaties/Marienvelde/Omroeper/specialeeditieomroeper4.pdf
- https://www.elna.nl/nieuws/algemeen/337211/pastoor-h-a-m-de-jong-benoemd-tot-pastoor-van-overkoepelende-pa
- https://kerkfotografie.nl/olv-van-lourdes-marienvelde/
- https://reliwiki.nl/index.php/Mari%C3%ABnvelde,_Waalderweg_3_-_O.L._Vrouw_van_Lourdes
- https://marienveldsbelang.nl/over-het-dorp-marienvelde/
- https://marienveldsbelang.nl/wp-content/uploads/Nieuwsbrief-kleine-kernen.pdf

Oost Gelre- Onze Lieve Vrouw Van Lourdeskerk Mariënvelde	
Rijksmonument	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	pastorie verhuurd aan parochianen
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie	totstandkoming dorp
Referentie id tijd	totstandkoming dorp
Coll. Esth. ervaring	
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	begraafplaats?
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Oost Gelre, Sint Bonifaciuskerk

Rapenburgsestraat 21, 7131CW, Lichtenvoorde

Stap 1: Bestaande toestand

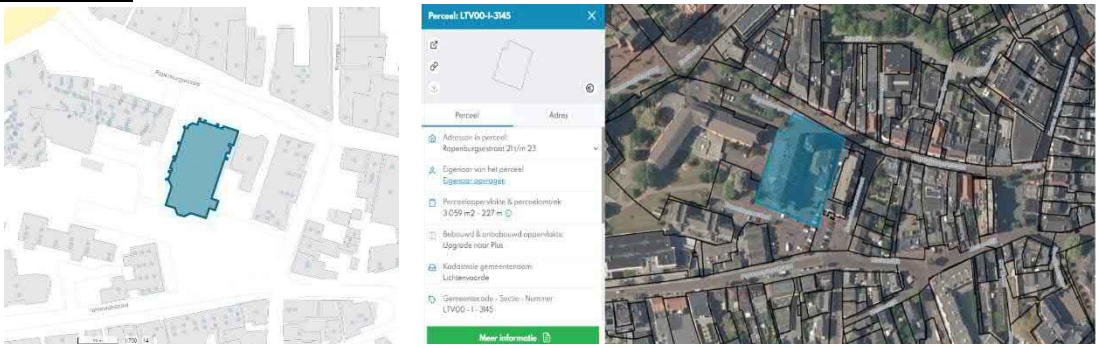
Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- De kerk ligt in de kern van Lichtenvoorde aan een winkelstraat, even achter de rooilijn van de winkels waardoor de straat ter hoogte van de kerk een pleinachtig karakter heeft.
- Rondom de overige zijden van de kerk liggen parkeerplaatsen zonder enige terreinafscheiding.
- Links van de kerk staat de pastorie.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- In de middeleeuwen behoorde Lichtenvoorde kerkelijk tot Groenlo, hoewel het een kapel, de Anthoniuskapel, had. Tijdens de hervorming bleef de bevolking grotendeels katholiek. De oude kapel werd echter overgedragen aan de protestanten, waardoor de katholieken gedwongen werden in woonhuizen, stallen en schuren de mis te vieren.
- In 1672 viel de Franse koning Lodewijk XIV in samenwerking met de bisschoppen van Keulen en Munster Nederland binnen, en Groenlo gaf zich over aan de Bisschop van Munster. De r.-k. godsdienstvrijheid werd tijdelijk hersteld en de parochie Lichtenvoorde werd officieel opgericht.
- In 1674 werden de meeste katholieken gedwongen om de mis te vieren in een kerk in Zwillbrock (Duitsland) of in de Kreuzkapelle (net over de grens bij Aalten). De mis werd na de reformatie op verschillende locaties in het geheim opgedragen zoals in de boerderij “De Katerhorst” (gelegen onder Zieuwent), een kasteel in Harreveld, een kapel bijgebouwd bij het huis van pastoor Henricus Silvolt en een “strooien kerk” (schuur met een strooien dak).
- In 1819 werd een eigen waterstaatskerkje (later gesloopt) in Lichtenvoorde gebouwd. Vanaf 1856 werd de zielzorg toevertrouwd aan de paters Franciscanen en het katholieke leven kwam tot bloei.
- Als gevolg van moderne opvattingen over ontspanningen en uithuizigheid besloot Pastoor H. Sanders om een patronaatsgebouw (1906) te bouwen voor nut en vermaak. Hij richtte zijn zorg op verschillende takken van nijverheidsonderwijs en richtte een r.k. middenstandsvereniging op.
- De neogotische kerk werd 1912-1913 gebouwd naar een ontwerp van Wolter te Riele - leerling van P.J.H. Cuypers. Te Riele ontwierp een driebeukige basiliek die niet op het oosten georiënteerd is maar met de voorgevel naar de Rapenburgsestraat is gekeerd. Het schip is zes traveeën diep en bestaat uit een middenbeuk en twee zijbeuken. Op de middenbeuk zit een zadeldak met daarin vijf steekkappen. Ter weerszijden van de middenbeuk staan de lagere zijbeuken waarvan de rechter een lessenaardak heeft en de linker een zadeldak. Links naast de voorgevel staat de hoge kerktoren. De toren bestaat uit twee geledingen en een achtkantige lantaarn met een naaldspits.
- In 1923 werd er een nieuwe pastorie links van de kerk gebouwd naar ontwerp van J.H. Hogenkamp als vervanging van de pastorie uit 1857 die in 1868 was afgebrand. Onder pastoor Dominicus van de Berk (1925-1930) werd de kapel ten noorden van de ingang waarin de klokken worden geluid ingericht als devotiekapel. In 1927 werd er centrale verwarming aangelegd in de kerk. In 1964 werd een celebratie-altaar geplaatst, de verlichting werd gemoderniseerd en een nieuwe geluidsinstallatie werd aangebracht. In 1977 vond er een grondige restauratie van het kerkgebouw plaats. In 2010 vond een grote restauratie van deze kerk plaats. Hierbij werd o.a. het altaar op het priesterkoor door middel van een eronder gebouwde “hoovercraft” verplaatsbaar gemaakt. Dit om bij speciale gelegenheden op het priesterkoor ruimte te maken voor optredende profane koren en gezelschappen. Er is ook een lift naar de orgelgalerij geplaatst.
- In 1965 werd kapelaan Keverkamp benoemd tot bouwpastoor van een nieuw te bouwen kerk en in 1966 werd de parochie gesplitst in en St. Bonifatiusparochie en een St. Ludgerparochie- de St.

Ludgerkerk naar ontwerp van architect G. Schouten was in 1969 opgeleverd. Door teruglopen bezoek kwam per 1 januari 1978 een fusie tot stand tussen de twee parochies en de St. Ludgerkerk werd in 1999 aan de eredienst onttrokken (sinds 2004 wooncomplex Ludgerhof).

- Inventaris (het interieur is goed bewaard gebleven en is voor een groot deel ontworpen door atelier Mengelberg):
  - Het hoogaltaar en de communiebanken (dateren uit de bouwtijd)
  - Glas-in-loodramen (vervaardigd door Geuer en dateert uit bouwtijd)
  - Drie gebrandschilderde ramen in het koor (van F. Nicolas en Zonen en dateren uit 1915)
  - Het orgel
  - De kruiswegstaties (gesneden door houtsnijder Gullmann uit lindehout en dateren uit 1930)
  - Lando van den Berg heeft de wandschilderingen en gebrandschilderde ramen in de Mariakapel en de doopkapel aangebracht In 1953.
  - Celebratiealtaar (1964)
  - Diverse antieke beelden (aangeschaft bij de firma Fluminalis in de jaren tachtig)
  - 'Krakelingenvloer' opgebouwd uit diabolovormige tegels in de pastorie
  - Na de sluiting van de Sint Ludgerkerk (1999) kwam een groot deel van de inventaris in de Bonifatiuskerk terecht., zoals de stralenmonstrans van Rabanus Raab, eind 1700.

Beschrijving gebouw

- Driebeukige basiliek
- neo-Gotische stijl
- Links van de kerk staat de pastorie
- Het terrein rondom de kerk kent geen afscheiding. Voor de pastorie staat een hek, achter de pastorie staat een heg.

Status

- Gemeentelijk monument
- In gebruik

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- De Sint-Antonius van Padua kerk in Vragender is begin 2021 onttrokken aan de eredienst en de gelovigen uit Vragender die een eredienst willen bijwonen zijn aangewezen op de Sint Bonifatiuskerk die wel in gebruik zal blijven. Het is echter de vraag of de dorpsgenoten dat gaan doen of niet.
- Tijdens Covid-19 crisis wordt meer gebruik gemaakt van de Mariakapel.
- Geen andere eisen bekend.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- In 1965 werd er een tweede kerk in Lichtenvoorde gebouwd voor de Sint Ludgerparochie. Door terugloop van de kerkgangers kwam er in 1978 een fusie tot stand tussen de Bonifatius- en Ludgerparochie en de Sint Ludgerkerk sloot zijn deuren in 1999. De kerk is in 2004 omgevormd tot het wooncomplex Ludgerhof.
- De gemeente is van plan om in alle kernen meer woningen te realiseren en voor Lichtenvoorde betekent dit een opgave van 70 extra woningen in de periode tot 2025. Om ervoor te zorgen dat de woonplannen versneld gerealiseerd kunnen worden is de gemeente een "menukaart wonen" voor Lichtenvoorde en Groenlo aan het samenstellen in overleg met stakeholders (b.v. woningbouwcorporaties, makelaars en architecten) die bestaat uit kwalitatieve toetsingscriteria voor woningbouw in de Achterhoek. De Stakeholders worden gestimuleerd om kwalitatief goede plannen in te dienen die zowel bijdragen aan het versterken van ruimtelijke kwaliteit en het oplossen van mogelijke mismatch binnen de bestaande woningvoorraad.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Waardevol gebouw en ensemble van kerk, kerkinterieur en pastorie
- Architectuur: typerend voor de kerkenbouw van na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Het interieur en exterieur dateren voor het grootste deel uit de bouwtijd. De pastorie is ook zeer gaaf bewaard (zowel van binnen en buiten)

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

- Dit gemeentelijke monument blijft in gebruik. Sint-Antonius van Padua kerk in Vragender is begin 2021 onttrokken aan de eredienst, waarbij de gelovigen uit Vragender aangewezen zijn op de Sint Bonifatiuskerk.

Nevenbestemming

- In de Bonifatiuskerk te Lichtenvoorde (parochie Sint Ludger) worden verschillende evenementen georganiseerd voor de gemeenschap. “Kerst van Stal” is bijvoorbeeld een expositie van kerststallen, kerstverlichting en kerstbomen gecombineerd met een foto expositie van de oudheidkundige vereniging. Dit soort evenementen zijn te realiseren door het multifunctionele en moderne karakter van de kerk. Zoals hierboven is beschreven is het altaar in de kerk uitgerust met een mechanisme waardoor het verplaatsbaar is gemaakt (een “hoovercraft”) en er is een lift geplaatst naar de orgelgalerij. De Ludgerzaal (rechts achter de kerk) wordt ook gebruikt door verschillende commissies om cursussen te geven- bijvoorbeeld de commissie ontmoeting en inspiratie organiseert een 6-delige cursus over moderne kunst en spiritualiteit.
- Sinds de kerk in gebruik zal blijven voor diensten, is verhuur van de zaal voor culturele evenementen een optie (b.v. exposities, modeshow, foto expositie). Een deel van de kerk zou echter ook gewijd kunnen worden aan tijdelijke exposities (b.v. kunst, mode, geschiedenis) die gratis toegankelijk zijn voor de gemeenschap.

Herbestemming

- De kerk zal de komende jaren niet worden onttrokken aan de Goddelijke eredienst, maar voor als dat het geval is dan is de volgende een optie:
- Transformatie naar maatschappelijke functie: plek voor cultuur en kunst, plek voor concerten en muziek. Aangezien dit de laatste kerk in Lichtenvoorde is, zou een deel van de kerk publiek toegankelijk gemaakt kunnen worden voor kerkgangers die nog een kaarsje willen aansteken in de devotiekapel.
- Lichtenvoorde wil in de periode tot 2025 70 extra woningen realiseren. Hierbij ligt de focus op inbreiding over uitbreiding en op kwalitatieve transformaties die bijdragen aan het versterken van de ruimtelijke kwaliteit en die reageren op de woningbehoefte. Het is nog niet bekent wat de vraag na 2025 zal zijn, maar de pastorie zou omgevormd kunnen worden in een grondgebonden koopwoning in de binnenstad.
- Meerdere functies zouden in de kerk passen. Voor de herbestemming van de kerk moet er gekeken worden of de parochie open staat voor een commerciële functie aangezien de centrale ligging van de kerk. Kantoorruimtes hotel, restaurant in combinatie met ander functies is dan een mogelijkheid.

- Tijdelijke transformatie als ‘tussenoptie’: het altaar in de kerk uitgerust met een mechanisme waardoor het verplaatsbaar is gemaakt en er is een lift geplaatst naar de orgelgalerij. De kerk is geschikt als verhuurlocatie en evenementen georganiseerd voor de gemeenschap.

Voorbeeld herbestemde kerk: Sint-Franciscus van Saleskerk, gedeeltelijk getransformeerd naar kantoor

Stap 5: Conclusie

De Sint Bonifatiuskerk, ontworpen door de bekende architect Wolter te Riele, is een laat voorbeeld van een neogotische kerk waarvan de architectuur typerend is voor de kerkenbouw van na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. De hoge kerktoren is een landmark voor Lichtenvoorde en het ensemble van kerk, kerkinterieur en pastorie heeft een hoge waarde. Aangezien de locatie en omvang van de kerk zijn meerdere opties voor herbestemming mogelijk, desondanks behoudt de Sint Bonifatiuskerk de komende jaren zijn kerkelijke functie.

Geraadpleegde bronnen:

- https://nl.wikipedia.org/wiki/Sint-Bonifatiuskerk_(Lichtenvoorde)
- https://sintludgernu.nl/index.php/lichtenvoorde
- https://www.oudheidkundelichtenvoorde.nl/node/42
- https://www.orgelsite.nl/lichtenvoorde-sint-bonifatiuskerk/
- https://www.oostgelre.nl/sites/default/files/Beoordeling-pilot-%E2%80%98Menukaart-Wonen-Lichtenvoorde-en-Groenlo%27.pdf
- https://reliwiki.nl/index.php/Lichtenvoorde,_Rapenburgsestraat_23_-_Bonifatius

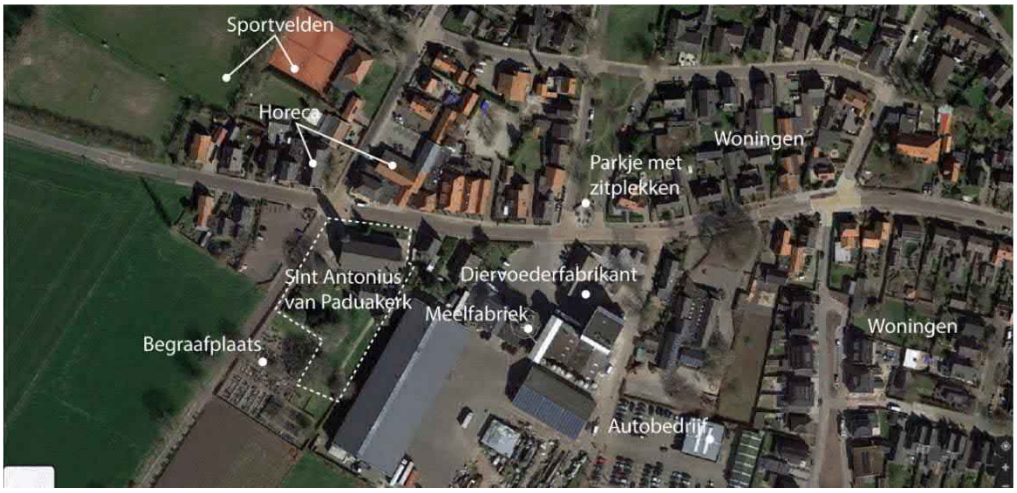
Oost Gelre-Sint Bonifaciuskerk	
Gemeentelijk monument	blijft open
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	n.v.t
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	secretariaat?
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	verenigingen en vrijwillgers
Manifestatie	*
Referentie id tijd	
Coll. Esth. ervaring	
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	altaar verplaatsbaar ("hoovercraft") voor optredens, ludgerzaal voor het geven van cursussen
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	net achter rooilijn-- pleinachtig karakter heeft
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Oost Gelre, Antonius van Paduakerk

Heelweg 1, 7134 PB, Vragender

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- De kerk in Vragender staat aan de kruising van twee doorgaande wegen, aan de dorpsrand. De hoge kerktoren heeft functie als landmark voor het dorp. Tegenover de kerk ligt een kleine parkeerplaats en ten zuiden het kerkhof uit 1871 dat in 1941 werd uitgebreid. Aan de zuidzijde van de kerk staat de pastorie uit 1875-1876. Ten oosten van de kerk staat de voormalige woning van de huishoudster uit 1902.
- Het kerkterrein, waarop de pastorie staat en de begraafplaats ligt, is omzoomd door een heg.

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- In de middeleeuwen werden missen gehouden in de Sint Jacobskapel uit 1444. Na de reformatie verviel de kapel aan de protestanten waarna de Katholieken uit Vragender naar Groenlo gingen.
- In 1862 werden plannen gemaakt voor een R.K.-bijkerk in Vragender. De benodigde en de vereiste tienduizend gulden is in 1868 bijeengebracht. De Vragender klei bleek niet van goede kwaliteit, dus de bakstenen kwamen uit Meddo. Een lange ketting van boeren met kruiwagens om de 300 meters, hevelden de bakstenen van kruiwagen naar kruiwagen tot op de bult van Vragender. De bouw startte in 1869 onder leiding van een Duitse architect, de heer Schneider. Hij werd echter tijdens de bouw opgeroepen voor het Duitse leger en sneuvelde in de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871, waarna de kerk onder leiding van Ter Wiele uit Azewijn in 1871 werd opgeleverd.

- De 42,5 meter hoge toren kwam er in 1874 en vanaf 1871 tot 1876 deed een “paterskamer”, ingericht in het naastgelegen huis dienst als pastorie. Dit huis was deels gebouwd van het overtollige materiaal van de bouw van de kerk. In 1876 werd de kerk gewijd aan Sint-Antonius van Padua toen Vragender een zelfstandige parochie werd. In 1875 - 1876 werd een pastorie aangebouwd, waarna de parochie haar eigen pastoor kreeg- Hermanus Jongerius.
- In de jaren veertig bleek de kerk te klein en bovendien bouwvallig. Na de Tweede Wereldoorlog werd het schip gesloopt en in neoromaanse stijl herbouwd naar ontwerp van Johannes H. Sluijmer en door aannemer te Brake. De bouwstijl van het nieuwe gedeelte vertoont invloeden van de Delftse School. Van de oude R.K. H. Antonius van Paduakerk is alleen de klokkentoren bewaard gebleven. De pastorie is in 1928 en 1950 gerestaureerd.
- De Sint-Antonius van Paduakerk is een driebeukige basiliek met rond gesloten koor uit 1951-1952. Het bakstenen neoromaanse schip is 6 traveeën diep en bestaat uit een brede hoofdbeuk (zadeldak) met twee aanmerkelijk smallere zijbeuken (lessenaarsdak). De hoofdbeuk heeft een open dakstoel bestaande uit gelamineerde houten spanten met daarop gordingen. Tegen de noordwesthoek van het schip staat de oudere kerktoren uit 1869-1871 bestaande uit twee geledingen met daarop een ranke naaldspits.
- Tijdens een storm in 2010 waaide de torenspits van de kerk af. De brokstukken kwamen terecht op straat en op een café (café overkamp), maar er zijn geen gewonden gevallen. Het herstel heeft ruim twee jaar geduurd.
- Inventaris (interieurstukken deels uit oude negentiende-eeuwse kerk)
  - Sokkel van de doopvont (dateert uit 1871)
  - Bekken van de doopvont (dateert uit 1952).
  - De godslamp, kandelaars, tabernakel (vervaardigd door firma Van Roosmalen)
  - Glas-in-lood (vervaardigd door Lando van den Berg)
  - Het mozaïek (door Jaap Kruip)
  - Het triomfkruis (door A. Maas)
  - De sedilia, credenstafel en kerkbanken (door Bernard Gierkink).
  - Celebratiealtaar (vervaardigd in 1952 door firma De Groot)
  - Middeleeuwse kruisgroep uit de Sint Jacobskapel in Vragender.

Beschrijving gebouw

- Driebeukige basiliek met rond gesloten koor uit 1951-1952.
- Bakstenen neoromaanse schip is 6 traveeën
- Oudere kerktoren uit 1869-1871 bestaande uit twee geledingen met daarop een ranke naaldspits.
- Tijdens een storm in 2010 waaide de torenspits van de kerk af, die in 2011-2012 werd hersteld.
- De bouwstijl nieuwe gedeelte: invloeden van de Delftse School.

Status

- Gemeentelijk monument
- Sinds 2010 maakte de kerk onderdeel uit van de Parochie Sint Ludger
- De Sint- Antonius van Paduakerk is op 2-2-2021 aan de eredienst onttrokken en krijgt een andere bestemming (woonfunctie)

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente en gemeente:

- De laatste viering in de Sint-Antonius van Paduakerk zal op 2 februari 2021 plaatsvinden, waarbij het altaar en tabernakel leeg gemaakt zullen worden en het allerheiligste uit de kerk gedragen zal worden. De gelovigen uit Vragender die een eredienst willen bijwonen zijn aangewezen op de Sint Bonifatiuskerk die wel in gebruik zal blijven. Het parochiebestuur heeft in 2019 initiatiefnemers met een plan voor herbestemming uitgenodigd om hun plan in te dienen. De plannen moesten voldoen aan een aantal voorwaarden:
  1. De herbestemming moest ethisch verantwoord zijn
  2. De herbestemming moest iets toevoegen aan de gemeenschap

3. Het mocht geen commercieel doel hebben.
4. Lokale initiatieven hadden voorrang op overige plannen.
5. Een klein deel van de kerk zou open moeten blijven voor de kerkgangers die een kaarsje willen steken.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- In de Achterhoek wordt er gebouwd naar behoefte en op basis van onderzoek is vastgesteld dat elke kleine kern (excl. Zwolle) de behoefte heeft aan circa 15 woningen. Verder geldt op dit moment het principe van “inbreiding gaat voor uitbreiding”.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

- Waardevolle ensemble→ Het ensemble van kerkgebouw met interieur, kerktoren, pastorie en begraafplaats heeft een hoge waarde.
- De neoromaanse architectuur van het schip is typerend voor kerken uit de wederopbouwperiode in traditionalistische stijl.
- De kerktoren is een beeldbepalende landmark voor het dorp en de neogotische architectuur van de toren is karakteristiek voor de kerkenbouw van na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Herbestemming

- Herbestemming→ Het parochiebestuur heeft een paar eisen voor de herbestemming van de kerk opgesteld en van de 5 gegadigden die zich hebben gemeld zijn 3 initiatiefnemers uitgekozen om een uitgebreid plan in te dienen. Het parochiebestuur heeft uiteindelijk gekozen om de kerk te verkopen aan het viertal Jan van de Wolfshaar, Joop Ikink, Werner Hegeman en Jos Tanck, die de kerk willen wijzigen in een complex met tien woningen (9 appartementen en een aparte woning in de pastorie). De zijingang van het kerkgebouw blijft echter behouden voor de toegang tot een Mariakapel en de begraafplaats blijft intact en zal beheerd worden door een speciale commissie.
- De andere twee initiatiefnemers zijn niet even gelukkig met de keuze van het parochiebestuur en vinden dat de procedure niet correct is verlopen. Wethouder Bart Porskamp zegt dat het college wel blij is met de nieuwe plannen aangezien de kerk in de opgestelde visie benoemd staat als toekomstige woningbouwlocatie. Het college heeft aan dit project ook principemedewerking verleend. Daarnaast meldt de gemeente Oost Gelre dat inbreiding voorrang heeft op uitbreiding en het realiseren van woningen in de kerk betreft inbreiding.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: nvt
- Tijdelijke transformatie als ‘tussenoptie’: mariakapel open houden voor het dorp.

Voorbeeld herbestemde kerk: Sint Martinuskerk te Utrecht, getransformeerd naar appartementen

-

Stap 5: Conclusie

Het neoromaanse schip van de De Sint Antonius van Paduakerk in Vragender is tussen 1951 en 1952 tot stand gekomen, tegen een oudere neogotische kerktoren die in 1869-1871 is gebouwd. Dit kerk wordt begin 2021 onttrokken aan de eredienst en verkoopt aan een viertal die 10 woningen in de kerk willen realiseren. De begraafplaats zal intact blijven en beheerd worden door een speciale commissie en de Mariakapel zal openblijven voor kerkgangers die behoefte hebben aan een moment van persoonlijke bezinning.

Geraadpleegde bronnen:

- https://nl.linkfang.org/wiki/Sint-Jacobskapel_(Vragender)
- https://www.gelderlander.nl/oost-gelre/na-de-allerlaatste-eredienst-in-vragender-vanavond-digitaal-te-volgen-wordt-de-godslamp-gedoofd~a6c7bfd6/
- https://www.oudheidkundelichtenvoorde.nl/node/47
- https://www.plaatsengids.nl/vragender
- https://vragender.com/informatie/kerk/
- http://reliwiki.nl/index.php/Vragender,_Heelweg_1_-_Antonius_van_Padua
- https://www.elna.nl/nieuws/algemeen/322084/onvrede-in-vragender-over-procedure-kerkgebouw-

Oost Gelre-Sint Antonius van Paduakerk	
Gemeentelijk monument	Laatste dienst op 2 februari 2021
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	enige kerk vrage
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	enige begraafplaats lichtenvoorde
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	verkocht
Manifestatie	
Referentie id tijd	
Coll. Esth. ervaring	
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	herbestemming
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	
Stedenbouwkundig geheel	?
Centraliteit	langs hoofdas do
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Kerken Winterswijk

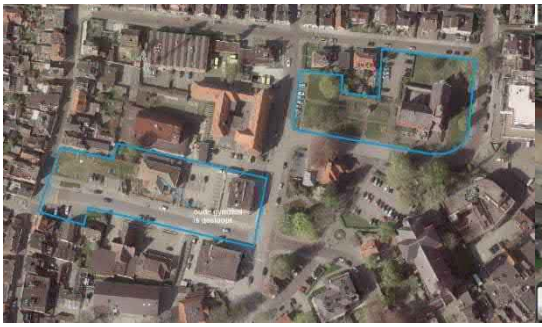
In de gemeente Winterswijk liggen de kerken in Winterswijk en in Meddo.

Winterswijk, St. Jacobuskerk

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- Kerk ligt in het centrum van het dorp, aan één van de drukste winkelstraten, nabij het Raadhuis.
- De omliggende bebouwing bestaat veelal uit kleine woningen, waarvan de begane grond in gebruik is voor kleinhandel, afgewisseld met recent grootschaligere monofunctionele winkelpanden zoals de Hema; er zijn ook enkele grotere panden met meerdere appartementen
- Op loopafstand liggen de Jacobskerk, het Raadhuis, een basisschool.
- Er is veel open ruimte in het dorpscentrum (ook enkele bouwkavels) en veel groen.
- Er zijn verschillende pleinen in de omgeving; enkele zijn in gebruik als parkeerterrein
- Plannen voor de ontwikkeling van het Vrijheidspark, door stedelijke herverkaveling

Beelden exterieur

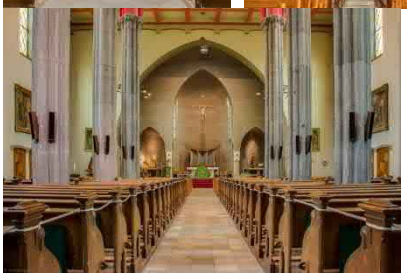

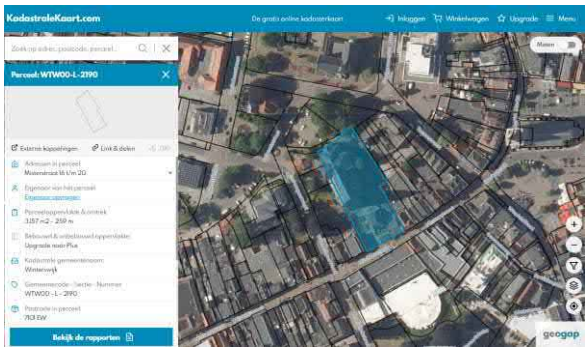
Beelden interieur

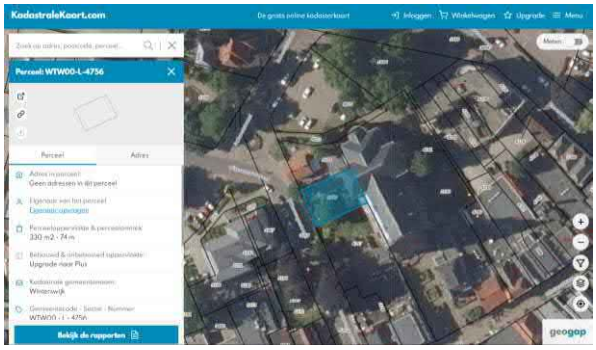

Plattegrond

Het winkelpand aan de rechterzijde van de pastorij is ook eigendom is van de kerk.

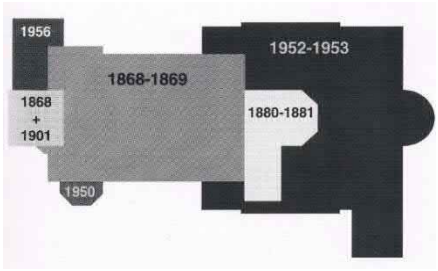

Linker zijbeuk van de kerk is op dit kavel gebouwd. De tuin is geen eigendom van de kerk

Geschiedenis van het gebouw

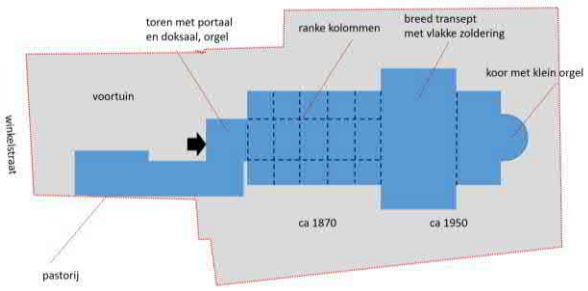
- In 1799 werd de St Jacobuskerk gebouwd aan de Misterstraat. In 1854 volgde de oprichting van een eigen parochie. De kerk was echter te klein voor het aantal parochianen en verkeerde halverwege de 19e eeuw in slechte staat.
- De bouw van de nieuwe kerk vond plaats in 1868 – 1869 en op 2 juli 1869 werd de kerk ingewijd en kreeg als patroonheilige Jakobus de Meerdere. De kerk kent in de daaropvolgende periode veel verbouwingen en aanbouwen. Vlak na oplevering werden gebrandschilderde ramen geplaatst, in 1880 kwam het priesterkoor en de sacristie gereed, en in 1901 werd de kerktoren tegen het schip geplaatst, naar ontwerp van Gerard te Riele. De huidige naaldspits dateert uit 1911.

- In de Tweede Wereldoorlog belandde vlak naast de kerk een bom, waardoor de gotische ramen met roosvenster vernield werden. Die zijn niet meer hersteld. Daarnaast liep het dak schade op. Herstel duurde tot 1947, waarbij de missen ondertussen werden opgedragen in de kapel van het gasthuis en in de Meddose kerk. In 1948 werden een doopkapel, Mariakapel, Antoniuskapel en koorgalerij toegevoegd. Daarna werd er geld ingezameld voor verdere uitbreiding van de kerk, waarbij de kerk in 1950-1953 uitgebreid is met een transept en priesterkoor in romaanse stijl naar plannen van J.B. Koldewey. Aan de westzijde werd in 1956 het voorportaal bijgebouwd waarbij de entree onder de kerktoren dichtgezet werd. In 1994 werd de Gedachteniskapel bijgebouwd. (Bron: Wikipedia & https://kerkfotografie.nl/heilige-jacobuskerk-winterswijk/)
- Het interieur: Rond 1900 is het voorste gedeelte gebouwd met voorin de absis. Begin jaren '50 werd de kerk vergroot tot 700 zitplaatsen, dit is te zien aan de 'nieuwere' banken in het achterste deel. Ook werd rechts voorin de sacristie gebouwd en achterin de loggia met een andere ingang. Van een 3-hallenkerk werd het een kerk in kruisvorm, in neo-gotische stijl. Begin jaren '70 is vanuit de absis het altaar naar voren verplaatst. De marmeren communiebanken werden verwijderd.
- Oorspronkelijk was de Jacobskerk de katholieke kerk van Winterswijk. Tijdens de reformatie, rond 1600 zijn de katholieken verdreven. In de 17e en 18e eeuw vonden in het geheim vieringen plaats in het Duitse Oeding. In 1795 kwamen de fransen in Winterswijk en komt er meer vrijheid. Gerekend vanaf dat jaar werd in 1995 het 200-jarig bestaan van de H. Jacobuskerk gevierd. In 1799 werd de eerste steen gelegd aan de achterzijde van het winkelpand 'de Zon' in de Misterstraat. In 1848 bracht Thorbecke vrijheid van vergadering, godsdienst en onderwijs. In 1853 werd Utrecht weer het aartsbisdom en vanaf die tijd is daar de leiding gezeteld. In 1860 werd de kerk achter 'de Zon' verruild met twee woningen op de huidige plek en werd gestart met nieuwbouw, in 1902 kwam de toren met zijn klokken gereed.

Beschrijving gebouw

Het eigendom bestaat uit kerk, pastorij, voortuin, omliggende tuin en enkele dienstgebouwen.

De perceelsgrenzen op deze en de volgende tekeningen zijn niet helemaal correct.

Kavel

- voorgevel aan drukke winkelstraat
- kavel komt achteraan uit op het park rond het Raadhuis.

Kerk

- neogotische driebeukige hallenkerk uit 19e eeuw met kruisbeuk uit midden 20e eeuw, in rode baksteen, met 'wester'toren met spits (= ter plaatse van de entree (zuiden))
- schip met ranke kolommen die stenen gewelven dragen (eerste fase uit circa 1865)
- breed transept met vlakke zoldering, ondiep koor dat van het transept is gescheiden met wand in zichtmetselwerk waarin grote kenmerkende spitsboog is uitgesneden (tweede fase uit 1950)
- wanden en gewelven voorzien van geschilderd stucwerk; wanden rond het koor uitgevoerd in zichtmetselwerk
- bouwtechnische conditie onbekend; recente restauratiewerken aan exterieur en interieur

Pastorie

- grote herenwoning met 2 bouwlagen; zolder onder zadeldak
- gevels in rode baksteen
- vormt architecturaal ensemble met de kerk
- bouwtechnische conditie onbekend

Status

- kerk en pastorie zijn gemeentelijk monument
- dorpscentrum van Winterwijk is beschermd dorpsgezicht
- Restauratie Jacobus kerk Winterswijk: de R.K. Jacobus kerk te Winterswijk is in 2014 en 2015 gerestaureerd. In deze fase zijn vooral gevels en de kapvoet aangepakt.

Stap 2: Eisen

Vanuit de omgeving/gemeente:

- gemeente Winterswijk heeft momenteel wellicht de meeste van haar socio-culturele voorzieningen onder dak
- mogelijk is er een vraag tot versterking van de centrumfunctie en van centralisatie van socio-culturele functies
- plan om in Raadhuis hotel in te richten is niet doorgegaan
- er zijn geen scholen of andere (niet-commerciële) gebruikers van grote ruimten in de onmiddellijke omgeving van de kerk
- In de gemeente is er een plan in uitvoering voor het slopen van overtollig vastgoed in het kader van het proefproject Stedelijke Herverkaveling waarbij overbodige meters vastgoed aan de markt worden onttrokken

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

vanuit de ligging

- de centrale ligging van deze kerk is zowel een voordeel als een nadeel
- er is concurrentie van de nabijgelegen Jacobskerk die een hogere erfgoedwaarde heeft: veel ouder, centraal op de markt, => Rijksmonument

- er is concurrentie van het nabijgelegen Raadhuis
- ligt een beetje buiten het horeca circuit
- ligt centraal in het winkelcentrum, maar op enige afstand van de straat, bereikbaar via een voorplein, waaraan ook de pastorie gelegen is
- ontsluiting van het kavel aan de achterzijde is een voordeel, samen met de parkeergelegenheid en het park dat aan die zijde gelegen is, kan een verbinding vormen tussen park en winkelstraat.

vanuit het gebouw

- positief zijn het open en hoge interieur met slanke kolommen, de gunstige verhouding van breedte/diepte, het brede transept
- er is een storende architecturale tweedeling in het gebouw: het transept en koor passen niet bij elkaar; dit doet afbreuk aan de waarde van het gebouw, maar opent mogelijk kansen voor toekomstige bestemming omdat er wat losser met het gebouw kan omgegaan worden
- de oorspronkelijke hallenkerk lijkt meer aantrekkelijk dan het huidige gebouw
- is getuige van de godsdiensttwisten, wat voor de regio belangrijk kan zijn; in die zin ligt het wellicht gevoelig bij een gedeelte van de bevolking dat dit gebouw moet onderdoen voor de Jacobskerk
- is dit verleden voldoende om de toekomst van de kerk veilig te stellen, of richting te geven aan de neven/herbestemming?

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

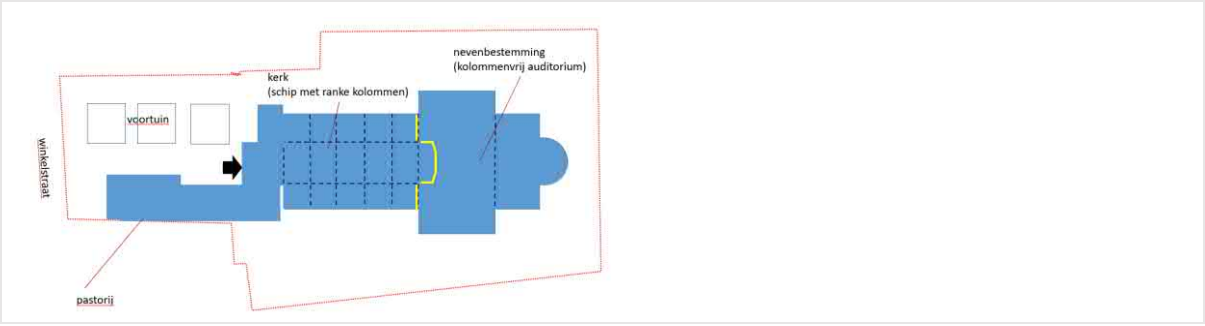
LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

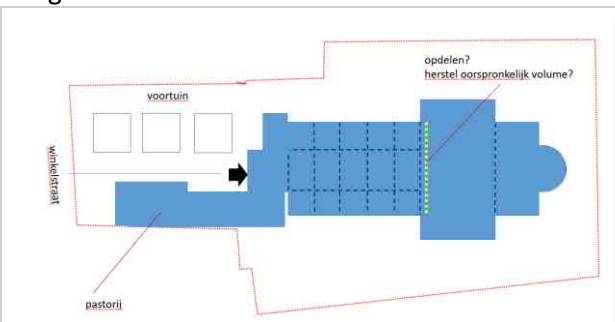
- een opdeling lukt maar zelden met dit type van kerken, omdat ruimtelijkheid van het gebouw hierdoor beschadigd wordt
- bovendien: is er animo om nog veel kerken open te houden; wellicht zal deze dus geheel gesloten worden
- in dit geval is er een tweedeling in het gebouw, waarvan eventueel gebruik gemaakt kan worden
  - koor en transept van deze kerk hebben maar een geringe waarde en kunnen dus aangepast worden; dat is enigszins anders voor het schip, dat een sterkere architecturale expressie heeft
  - bouwfasen van deze kerk kunnen een richting geven voor de verdere ontwikkeling ervan; opdelen naar oorspronkelijke grootte?
- er zijn veel woningen in de buurt, waardoor kerk niet geschikt is voor luidruchtige evenementen die tot doorgaan tot in de vroege uren
- verbouwen om nevenbestemming te faciliteren is mogelijk verloren geld
- gebouw wellicht beter in één keer overdragen aan nieuwe bestemming?

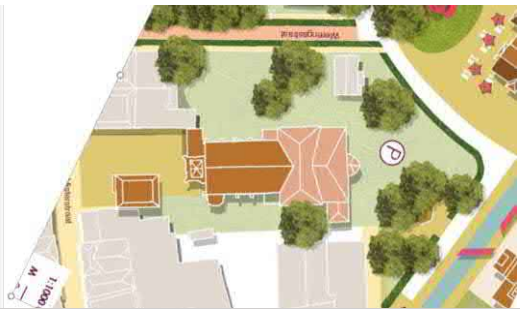
2015: “Een drukke kerstmarkt Winterswijk Wonderland buiten in de winkelstraten. Richting de ingang van de Jacobuskerk lopend branden vuren in korven. Bezoekers worden uitgenodigd om in een sierlijke fles een kerstwens in de kerstboom te hangen. Binnen is harpiste Janne-Minke Nijp begonnen met spelen. Kerstliederen waarbij ze met strelende en trekkende bewegingen de harp bespeelt. Zuiveren klanken galmen door de Jacobuskerk. Het spel wordt gewaardeerd: de bezoekers van de kerstmarkt die de Jacobuskerk binnenlopen, gaan zitten en luisteren.”

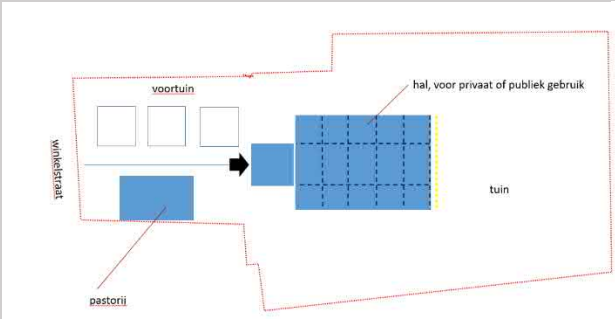

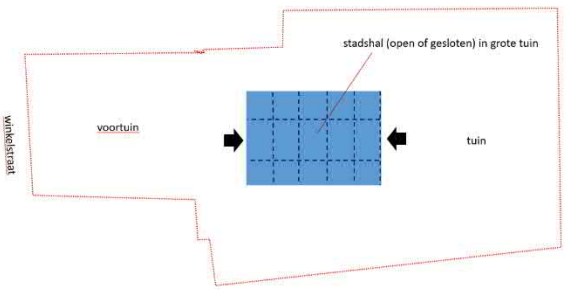

Herbestemming

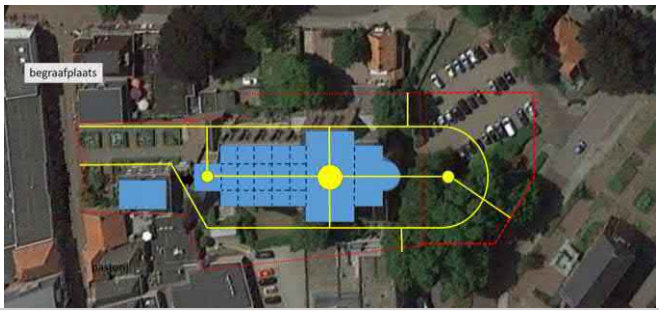
- Transformatie naar maatschappelijke functie: wellicht grote investeringen nodig om te herbestemmen. Als kerk (rustpunt in de stad) behouden, als compacte begraafplaats (voor urnen) – plek van stilte, plek om te rouwen in de stad, in de tuin en in het gebouw – daartoe gebouw lichtjes aanpassen. Is er armoede in de stad? Refuge, centrum voor armoedebestrijding, migranten.
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: de vraag naar vastgoed is neergaand, waardoor dit gebouw op korte termijn mogelijk geen bestemming vindt. Herbestemming benaderen vanuit bestemming van de andere kerken in het centrum en gebruik maken van de opportuniteit van het geplande stadspark. Functies die hierbij zouden passen zijn: bijzondere horeca, supermarkt, overdekte markt, meubelzaak,...
- Tijdelijke transformatie als ‘tussenoptie’: zodra uit dienst leegmaken en experimenteren zonder kosten te maken dmv pop-ups, placemaking, kerstmarkten, sport, in de zomer koelte van het gebouw om een oase van rust te creëren.

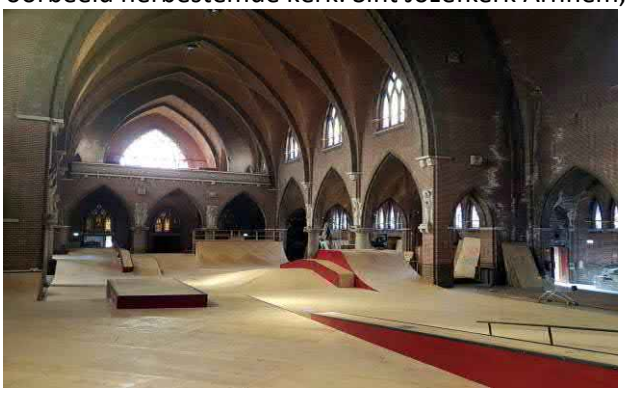

Voorbeeld herbestemde kerk: Sint Jozefkerk Arnhem, was tijdelijk in gebruik als skatehal

Stap 5: Conclusie

Toekomst

- Het gebouw zou herbestemd kunnen worden. In de tussentijd zou men kunnen overwegen om het gebouw
  - te mottenballen (leeg laten staan, maar de technische staat handhaven)
  - af en toe te gebruiken
  - gecontroleerd te laten vervallen
  - tijdelijk voor nieuw gebruik te bestemmen, tijdelijk 'pop-up' functies
- mogelijke bestemmingen
  - als kerk, rustpunt in de stad
  - als compacte begraafplaats (voor urnen) – plek van stilte, plek om te rouwen in de stad, in de tuin en in het gebouw – daartoe gebouw lichtjes aanpassen
  - refuge, centrum voor armoedebestrijding, migranten, omwille van de centrale ligging en de ruimte
  - als bijzondere horeca, supermarkt, overdekte markt, winkel,...

Zie ook afstudeerprojecten TU Delft: bibliotheek, horeca, cultuur:

- Dinand Kruize: Cradle to Church - A Sustainable Response on Religious Heritage
- http://resolver.tudelft.nl/uuid:282b43ce-5304-42af-bb34-486f4a42c2bc
- Lisa Noorman: Turning the church inside out: Jacobuskerk Winterswijk
- http://resolver.tudelft.nl/uuid:194ee68a-31f5-4e71-9b76-6a39fc6042ec
- Marloes Bier: Reconnecting the Jacobuskerk: The library as a community center in Winterswijk http://resolver.tudelft.nl/uuid:7a891c9f-ef29-4447-be64-10c34ea913bb

Geraadpleegde bronnen:

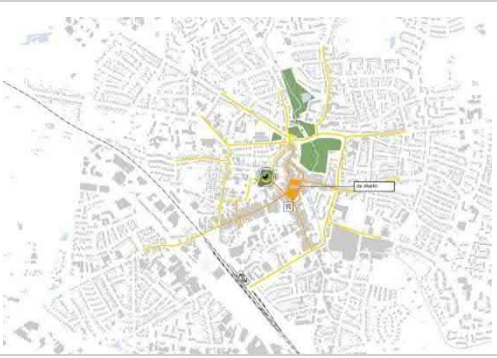
Winterswijk Sint Jacobuskerk	
Gemeentelijk monument	
Lagen	Lagen
Functie (individu)	**Functie (individu)**
Sacrale plek	hoe lang nog kerk?
Meditatie	behoefte?
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	potentie
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	**Functie (gemeenschap)**
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Vrijheid van expressie	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt id tijd	getuige van de historie
Coll. esth. beleving	neen
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	getuige van de historie
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	ensemble is waardevol
Stedenbouwkundig geheel	voortuin
Centraliteit	biedt mogelijkheden
Herkenningspunt id omgeving	zeker
Gebouw	
Draagconstructie	hybride: waardevol schip; dwarsbeuk en koo
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Winterswijk, Jacobskerk

Markt 2

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- centraal in het dorp, midden grote markt, met talrijke winkels en horeca in de omgeving
- belangrijkste kerk van het dorp – er zijn nog vele andere kerken in het centrum
- referentie in het landschap

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

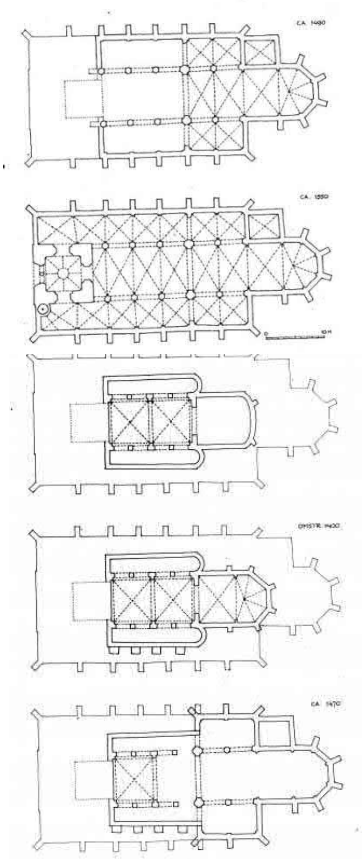

Geschiedenis van het gebouw

- De Jacobskerk is de middeleeuwse dorpskerk van Winterswijk, die midden in het dorp op de Markt staat. Het gebouw in gotische stijl heeft de status van rijksmonument. De kerk is gewijd aan Jakobus de Meerdere, de beschermheilige van de pelgrims naar Santiago de Compostella. Jacobus wordt dan ook driemaal als pelgrim in de kerk afgebeeld.[1]
- De Jacobskerk op de Markt van Winterswijk staat centraal in het dorp. Op het marktplein komen de wegen naar de vier buurtschappen Meddo, Ratum, Woold en Miste bij elkaar. De toren van de kerk is 57 meter hoog en vertoont veel gelijkenis met de toren van de St. Walburgakerk in

Ramsdorf, net over de grens in Duitsland. Voor de kerk werden verschillende steensoorten gebruikt, zoals baksteen en tufsteen.

- De kerk had een romaanse voorganger uit omstreeks 1200 en zou staan op de plaats waar abt Bernrad van Echternach in 780 een doopkerkje liet bouwen.[1] De oude romaanse kerk werd vanaf circa 1400 geleidelijk vervangen. Eerst werd het romaanse koor vervangen door nieuwbouw in vroeggotische stijl, die op zijn beurt zo'n 70 jaar later werd vervangen door het huidige, meer naar het oosten gelegen, laatgotische koor. Tevens werd toen begonnen met de bouw van het huidige driebeukige pseudobasilicale schip, waarbij in een deel van de zijbeuken tufsteen van het afgebroken romaanse schip werd hergebruikt. De toren werd gebouwd van 1507 tot ca. 1550. Ook hier werd tufsteen van de romaanse kerk in verwerkt.
- In 1715 en 1888 werd de toren van de Jacobskerk door de bliksem getroffen, waarna brand uitbrak die snel onder controle was.[2][3][4][5]
- In de Jacobskerk zijn oude grafstenen te vinden en fragmenten van laatmiddeleeuwse en renaissancemuurschilderingen.
- De kerk heeft een Metzlerorgel uit 1972, dat veel materiaal (pijpwerk en orgelkas) bevat van het oorspronkelijke Naberorgel uit 1834. De kroonluchter is in 1788 geschonken door het weversgilde. Het Naber/Metzler-orgel uit 1834/1972
- Een van de oudste afbeeldingen van de kerk in haar huidige vorm is een tekening uit 1743. Tussen 1968 en 1972 zijn de laatste grote restauraties uitgevoerd. Rond 2000 heeft de kerk een carillon gekregen.
- In 2019 en 2020 is de toren en het leiwerk van het schip gerestaureerd. De kerk is sinds de reformatie gebruikt voor de protestantse eredienst.

Beschrijving gebouw

pseudobasiliek, in fasen gerealiseerd tijdens tussen ongeveer 1450 en 1550

laatgotisch

Status

- Rijksmonument
- De kerk heeft een "Metzlerorgel" uit 1972, dat veel materiaal (pijpwerk en orgelkas) bevat van het oorspronkelijke "Naberorgel" uit 1834. De kerk heeft ook een klein koororgel
- De kerk is in gebruik voor de eredienst, afwisselend in gebruik samen met de Zonnebrinkkerk
- Sporadisch nevenbestemmingsactiviteiten (concerten, evenement)

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

- Protestantse kerkgemeente zou overwegen om deze kerk op te geven en de Zonnebrinkkerk te gebruiken. De laatste berichtgeving is echter dat de kerk in gebruik blijft. De kerk is overgedragen aan een lokale stichting en kan vervolgens gehuurd worden voor diensten.

Vanuit de omgeving/gemeente:

- Winterswijk is goed voorzien van faciliteiten
- er is al een cultuurcentrum (Stichting Boogiewoogie), met muziekschool en theaterzaal
- er is een groot bedrijvencentrum, er zijn talrijk bedrijfsgebouwen
- raadhuis uit 1938 (monument, zie hieronder), modern gemeentekantoor
- Er zijn geen scholen of andere gebruikers van grote ruimten in de onmiddellijke omgeving van de kerk.
- In de gemeente is er een plan in uitvoering voor het slopen van overtollig vastgoed in het kader van het proefproject Stedelijke Herverkaveling waarbij overbodige meters vastgoed aan de markt worden onttrokken.

Stap 3: Evaluatie en waardestelling

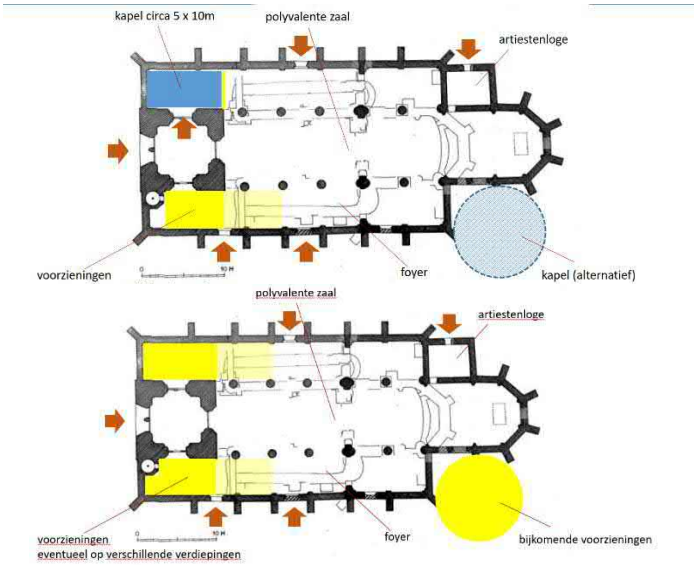
- waardevol gebouw - niet weg te denken uit de gemeente
- waardevolle ruimtelijke werking, daarom lastig op te delen
- Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- Als grote kerkruimte nodig blijft:
- opdelen is lastig, dus enkel door polyvalent gebruik van dezelfde ruimte
- als concertzaal oid – voorzieningen toevoegen
- Als kleine kerkruimte nodig is:
- opdelen is lastig, geen secundaire ruimten beschikbaar, behalve kleine sacristie die in het verlengde van de linker zijbeuk is gelegen
- evt. kapel in westen van zijbeuk en aan andere kant voorzieningen, gescheiden door muur
- alternatief: nieuwe kapel ernaast bouwen

Herbestemming

- als polyvalente, vlakke zaal
- voor concerten, recepties, tentoonstellingen…
- voorzieningen toevoegen (toilet, ticketbalie, foyer met bar,…)
- als voorzieningen moeten worden toegevoegd: hangt af van het globaal concept, maar eerder in de oksels van de zijbeuken of (bij voorkeur) als bijgebouwen.

Voorbeeld herbestemde kerk: Bergkerk te Deventer, getransformeerd naar ruimte voor exposities en culturele activiteiten

https://gajvbw.nl/project/bergkerk-deventer/

Stap 5: Conclusie

deze kerk is een blijvend deel van de gemeente

opdeling of privatisering zullen lastig zijn, door fysieke indeling van de kerk, maar ook door het belang van de kerk voor de maatschappij.

de functies die in aanmerking komen bij transformatie van de kerk zijn heel divers

als er niet meteen een bestemming voor de kerk gevonden kan worden, dan zal dat in de toekomst zeker het geval zijn en staat de kerk tot die tijd leeg of wordt ze occasioneel gebruikt; wanneer de minder waardevolle gebouwen die momenteel de socio-culturele voorzieningen van de gemeente huisvesten verouderd zijn, kan de kerk hun plaats innemen

tijdelijk gebruik biedt mogelijkheden

Geraadpleegde bronnen:

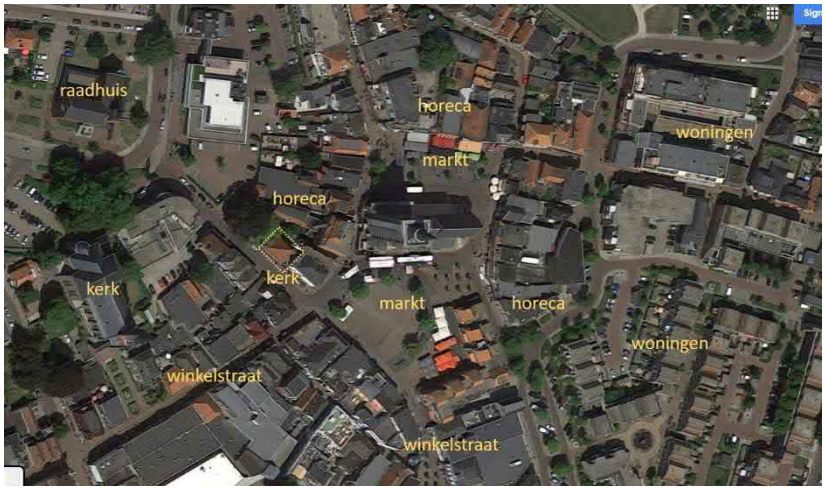
Winterswijk Jacobskerk	
Rijksmonument	
Lagen	Lagen
Functie (individu)	**Functie (individu)**
Sacrale plek	
Meditatie	igv herbestemming, wat is behoefte voor m
Alleen-zijn	idem
Esthetisch ervaring	zolang gebouw publiek toegankelijk is
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	wat als armoede toeneemt?
Persoonlijke problemen	idem
Functie (gemeenschap)	**Functie (gemeenschap)**
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Vrijheid van expressie	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt id tijd	getuige van de historie
Coll. esth. beleving	zeker
Leerhuis	inspiratie
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	niet van toepassing
Stedenbouwkundig geheel	markt
Centraliteit	centrum vh dorp
Herkenningspunt id omgeving	toren, kap
Gebouw	gehele gebouw eerder dan één onderdeel
Draagconstructie	
Huid	
Enscenering	(orgel?, te controleren)
Ontsluiting	niet van toepassing
Dienende elementen	niet van toepassing
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

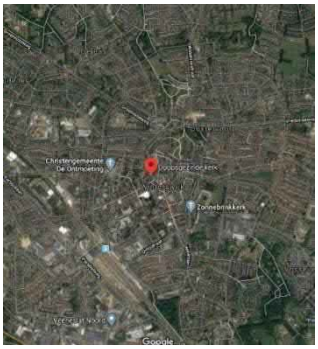
Winterswijk, Doopsgezinde kerk

Torenstraat 4

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- Kerkje ligt in het centrum van het dorp, in een zijstraat van de Markt en nabij het Raadhuis.
- Aan de kant van de Markt bestaat de omliggende bebouwing uit kleine gebouwen voor handelszaken op de begane grond en woningen of hotels op de verdieping; aan de achterzijde ook enkele grotere panden, o.m. voor bankfiliaal of appartementen
- Ruime openbare of gedeelde parking aan de achterzijde
- Op loopafstand liggen de Jacobskerk, het Raadhuis, de Sint Jacobuskerk, een basisschool.
- Er is veel open ruimte in het dorpscentrum (ook enkele bouwkavels) en veel groen.

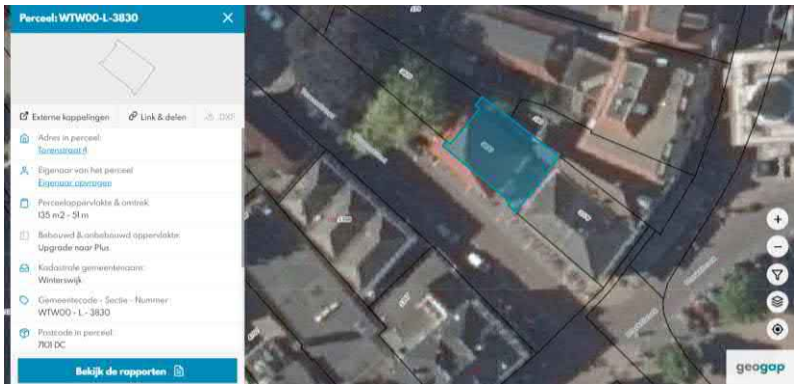
Beelden exterieur

Beelden interieur

Plattegronden

Geschiedenis van het gebouw

- De historie van de doopsgezinden te Winterswijk en van hun kerkgebouw is zeer interessant. In 1555 vertrokken er Mennonieten (doopsgezinden) vanuit Winterswijk naar Danzig. Momenteel wordt algemeen aanvaard dat de huidige gemeente in 1611 werd gesticht. Dat gebeurde door de komst van een aantal families, die om veiligheidsredenen Bocholt hadden verlaten. Omdat er geen kerkgebouw voorhanden was, vonden de godsdienstoefeningen plaats in de achterkamer van een huis van een van de leden. Dat was zeer waarschijnlijk in het pand van de familie Waliën, dat stond op de plek van de huidige pastorie.
  Het duurde toen nog bijna een eeuw voordat er werd begonnen met de bouw van een eigen kerkgebouw, waarvan de voltooiing plaats vond in 1711. Het ging hier om een zogenaamde schuilkerk, niet goed zichtbaar vanaf de weg. Het pandje oogde ook niet uit als een kerk. Het leek meer op een pakhuisje met twee kelders, een met een tongewelf en een met een troggewelf. De reden voor deze 'onzichtbaarheid' was dat de overheid eigenlijk liever geen doopsgezinde kerken zag. Deze groep was veel te tegendraads en te lastig. Toch was een algeheel verbod op de bouw niet vol te houden, dus er werden restricties gegeven. Ook was er in de kerk een vluchtdeur, waardoor gelovigen konden ontsnappen naar de belendende tuinen als het hun te heet onder de voeten werd. De restanten hiervan zijn nog steeds te zien.
  Het dak van de Vermaning, zoals de doopsgezinden hun kerkgebouw ook wel noemen, is een zogenaamd tentdak. Op het punt waar de vier ribben elkaar ontmoeten bij de koningsstijl, straalt de zon uit Maleachi 4 vers 2 (‘Die Mynen Namen Vreest; Sal de Sonne der Gerechtigheid Opgaan’) over de gemeente.
- In 1994 heeft het kerkgebouw een grondige restauratie ondergaan. Het dak werd hersteld er zijn toen weer originele leipannen geplaatst en er kwam een nieuwe haan op. Daarop is in 1998 het interieur fors aangepakt. De preekstoel is gezakt, het balkon werd vergroot en er kwam een toiletgroep met garderobe. Ook werd het binnenwerk in authentieke kleuren geschilderd.
- Multifunctioneel gebruik - Het intieme en stemmige gebouwtje wordt niet alleen gebruikt voor kerkdiensten van de plaatselijke doopsgezinde gemeente. Het is ook heel geschikt voor het houden van lezingen, concerten en andere activiteiten

Beschrijving gebouw

- Kleine zaalkerk met tentdak op vierkante plattegrond
- Bakstenen bouwwerk op ongeveer vierkante plattegrond met tentdak blijkens een stichtingssteen uit 1711. In de eenvoudige slechts door geprofileerd bakstenen waterlijsten versierde muren rondbogige vensters. Inwendig een houten gewelf. Zesarmige, koperen kaarsenkroon. XVIII.
- de kerk werd ook wel "schuilkerk" genoemd en stond in het verleden verscholen achter een groot pand aan de kerk
- enkele bijgebouwen, o.m. met sanitair en kleine vergaderzaal
- Oppervlakte lastig in te schatten, maar geschikt voor maximaal 100 personen
- Onduidelijk: hoort tuin bij kavel? relatie met voorhuis?

Status

- Rijksmonument, grondige restauraties in de afgelopen jaren
- In gebruik door het kerkgenootschap (Doopsgezinde Kerk)
- Er is een actieve stichting voor nevenbestemmingen aanwezig, Stichting Cultureel Beheer van het Doopsgezind Kerkje in Winterswijk

Stap 2: Eisen

- Krimpende vraag naar vastgoed, door krimpende regio.
- Vastgoedvraag in de gemeente is niet bekend.
- Geen kennis van specifieke eisen.
- Algemeen: er is altijd nood aan dergelijke kleine ontmoetingsplekken met rijke historie en veel karakter

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

- Waardevol object

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijkheden nieuw gebruik

Nevenbestemming

- Rijksmonument, grondige restauraties in de afgelopen jaren. In gebruik door het kerkgenootschap. Er is een actieve stichting voor nevenbestemmingen aanwezig.
- Niet lastig om realiseren, door de ligging, de grootte, het karakter en nevenvoorzieningen van het gebouw:
  - “De kerk is uitermate geschikt voor het sluiten van een huwelijk, een begrafenis, concert, lezing, literair café of cursus. Er is plaats voor maximaal 100 personen.”
  - “De aparte koffie- en of vergaderruimte “de Vertoeving” is geschikt voor kleine groepen tussen de 8 en 20 personen.”

Herbestemming

- Op basis van fysieke mogelijkheden voor indeling is er weinig risico dat dit gebouw geen herbestemming kan krijgen.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: geschikt als kleine ontmoetingsplek voor max 100 personen (huwelijk, begrafenis, concert, lezing).
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: kantoorfunctie, vergaderfaciliteit
- Tijdelijke transformatie als ‘tussenoptie’: het gebouw is al neven bestemd. Naast diensten wordt het ook verhuurd voor kleinschalige events (lezing, bruiloft).

Voorbeeld herbestemde kerk: Voormalige synagoge Leeuwarden, getransformeerd naar dansschool, huiswerkinstituut en evenementenlocatie

Stap 5: Conclusie

- Heeft momenteel reeds een nevenbestemming
- herbestemming lijkt geen probleem te vormen
  - door omvang
  - door actieve stichting
- Het beheer van de kerk zou ingezet kunnen worden in de kerkenvisie als voorbeeld van goed beheer
- Privaat alternatief gebruik is goed mogelijk (kantoor, vergaderfaciliteit, deel van een hotel, etc.)

Geraadpleegde bronnen:

Winterswijk Doopsgezinde kerk	
Rijksmonument	
Lagen	
Functie (individu)	onduidelijk hoelang nog in gebruik voor eredienst
Sacrale plek	
Meditatie	igv herbestemming, lastig te combineren met meditatie
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	niet van toepassing
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie	
Referentiepunt id tijd	getuige van de historie
Coll. esth. ervaring	zeker
Leerhuis	lezingen die er nu doorgaan
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	niet van toepassing
Stedenbouwkundig geheel	centrum van het oude deel vh dorp
Centraliteit	deel vh centrum
Herkenningspunt id omgeving	niet van toepassing
Gebouw	
Draagconstructie	ouderdom
Huid	
Enscenering	(te controleren)
Ontsluiting	niet van toepassing
Dienende elementen	niet van toepassing
Ruimtelijke compositie	markant
Volumetrische compositie	markant

Winterswijk, Synagoge

Spoorstraat 32

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- In de 19e eeuwse uitbreidingsgordel van het dorp
- Tussen het centrum en het station
- Temidden van
  - woningen, zowel kleine vrijstaande grondgebonden als appartementen in grotere volumes
  - voorzieningen zoals een supermarkt, stadskantoor, politiekantoor die van grotere schaal zijn
- Langs een rustige straat, die het centrum en het station verbindt (Spoorstraat)
- Buurt met een open en groen karakter

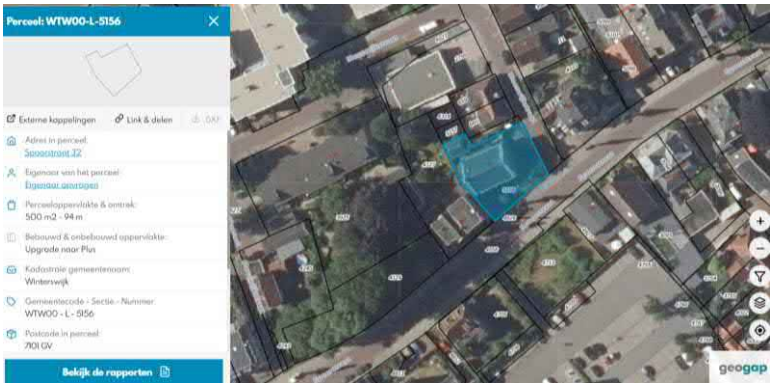
Beelden exterieur

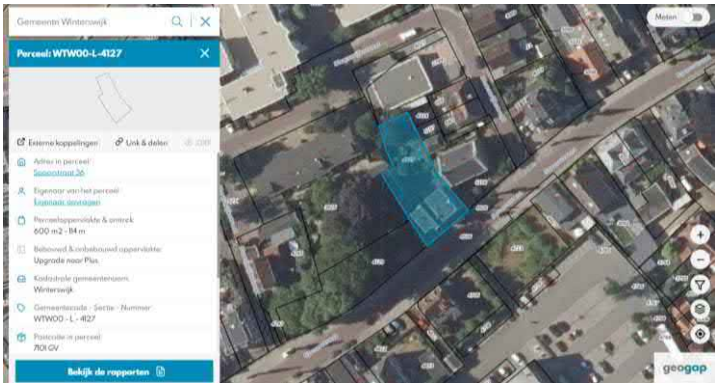

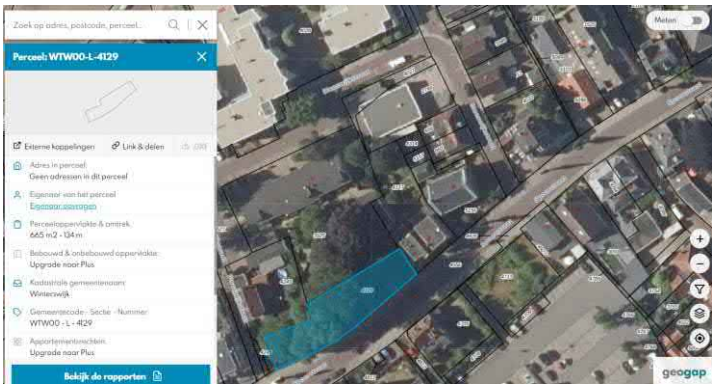
Beelden interieur

Plattegrond

Geschiedenis van het gebouw

- Kleine 'kehille' in winterswijk - Al in het midden van de 17e eeuw woonden er enkele joden in Winterswijk. Eén van de eerste namen die we vinden is die van Michel Michels die in 1647 in Winterswijk. In 1728 telt de gemeenschap 22 zielen. In 1812 zijn dat er 42. Rond 1800 was er sprake van een kleine ‘kehille’ (gemeente). Heel wat locaties hebben als sjoel dienstgedaan, dat varieerde van lompenschuur tot opslagplaats van huiden. Maar ook woonkamers werden omgetoverd tot gebedsruimte: de zogenaamde huissjoeltjes. Het duurde tot 1847 totdat men genoeg geld bijeenkreeg om een synagoge te bouwen aan de Strobandsteeg (Jonenstraat). De plechtige inwijding vond plaats op 30 juli 1847. De joodse gemeenschap bestond toen uit 40 zielen, maar groeide in de daaropvolgende jaren flink.
- Nieuw gebouw synagoge - In 1885 werd er een stuk grond gekocht om een nieuwe synagoge te bouwen. In het voorjaar van 1887 vond de aanbesteding van de nieuwe sjoel plaats. Architect H. van der Schaaf ontwierp het gebouw. Het gebouw werd in maart 1888 voor f 5656,- aanbesteed. De eerste steen werd gelegd door de heren Elzas, Kan en Gans, die elk tien - of meer renteloze aandelen van elk f 25,- hadden gekocht. Op 14 augustus 1889 werd de sjoel ingewijd door Opperrabbijn Tal.
- MIKWE - In 1891 werd achter de synagoge het mikwe (ritueel badhuis) gebouwd, in 1905 het woonhuis voor de gazzan (voorganger) die tevens de godsdienstles verzorgde voor de kinderen. De school/vergaderruimte werd in 1909 gebouwd. Ook hier is H. van der Schaaf Architect. In de bloeitijd telt de gemeenschap ± 100 families.
- Woonhuis en school: In de jaren 1940 -1945 wordt de synagoge in beslag genomen door de Duitsers. Het interieur wordt verwijderd. De sjoel wordt gebruikt als pakhuis en gymnastieklokaal. In 1951 wordt de sjoel tijdens een plechtige dienst door Opperrabbijn J. Tal ingewijd. Het interieur is gedeeltelijk bewaard gebleven, maar veel is vernield.
- Heilige Arke - Door inspanningen van mevr. S. v. Gelder-Weiler komen de ‘Heilige Arke’ en de Bima van de sjoel in Elburg naar Winterswijk. Vanaf dat moment kunnen er weer diensten plaatsvinden, echter wel met slechts een gedecimeerde gemeente.

- Oude joodse begraafplaats - Al in 1647 is er sprake van een Joodse begraafplaats aan de Spoorstraat, die toen nog Koostegge werd genoemd. De graftekens op de begraafplaats dateren uit de negentiende eeuw. Het oudste, thans nog aanwezige graf dateert uit 1817. In 1880 werd begraven binnen de bebouwde kom verboden en daarop werd de begraafplaats aan de Spoorstraat gesloten. De begraafplaats is in 1912 van een nieuwe, in beton uitgevoerde ommuring met smeedijzeren hekwerk voorzien. Zowel in het smeedijzeren hekwerk als in de betonnen pilasters is het Davidsstermotief verwerkt. De muur rond de begraafplaats is in 2010 hersteld. De begraafplaats is een rijksmonument.
- De zwanen - Eens gezeten op het hek van de oude Joodse begraafplaats aan de Spoorstraat. De begraafplaats dateert van midden 1600. Na de oorlog was alles ernstig in verval geraakt. Op een dag waren de zwanen verdwenen. De weinig teruggekomen joden na de oorlog hadden andere prioriteiten. Zoals bijvoorbeeld de lange procedures met de gemeente Winterswijk om hun synagoge terug te krijgen.
- 'Eeuwige trouw' - Toen de synagoge uiteindelijk weer terugkwam in Joodse handen moest het gebouw opnieuw ingericht worden. De inboedel was immers vernield in de oorlog. Niemand dacht aan de zwanen, die ooit gemaakt waren door de smid: Thomas de Wolf en als versiering op het hek werden aangebracht. Weg waren ze en bij velen zelfs uit de herinnering. Gelukkig niet bij allen. De zwanen zij prachtig gerestaureerd door Joost Bosman uit Kotten. Zwanen staan symbool voor: “eeuwige trouw”.

Beschrijving van het gebouw

- Ensemble bestaande uit begraafplaats, woongebouw, schooltje, synagoge, badhuis, tuin.
- Het gebouw was in slechte staat en wordt gerestaureerd.

Status

- Rijksmonument
- Zeldzaam ensemble, met grote cultuurhistorische waarde.
- Gebouw is niet meer in gebruik voor de wekelijkse vieringen, maar is nog niet ontwijd.
- De Joodse gemeenschap van Winterswijk is heel klein geworden.
- De synagoge ontvangt op regelmatige basis scholen uit NL en Duitsland die er kennis maken met de geschiedenis van de synagoge en de Joodse bevolking in Winterswijk.
- Inmiddels is de synagoge overgedragen aan Stichting Cultuurbehoud Achterhoek.

Stap 2: Eisen

Vanuit de kerkgemeente

Er wordt overwogen om het gebouw een bijbestemming te geven.

Vanuit de omgeving/de gemeente

- Onbekend
- Er is altijd nood aan kwalitatieve woningen en kleine multifunctionele ruimten van deze omvang.

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

- Waardevol object om evidente cultuurhistorische redenen.

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk (gebrek aan info)
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- De synagoge is al nevenbestemd, als museum en als activiteitencentrum voor de Joodse geschiedenis en cultuur. Er zijn daartoe geen wijzigingen aan het gebouw aangebracht.

Herbestemming

- Het geheel lijkt lastig op te delen.
- Begraafplaats, synagoge en badhuis: als getuige/leerhuis van de geschiedenis.
- Schooltje kan vrijere bestemming krijgen als dat nodig is.
- Woonhuis: als woonhuis, met een bewoner die al dan niet verbonden is met de oorsprong of bestemming van het ensemble, naar inzicht van de beheerders
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': De synagoge is al nevenbestemd, als museum en als activiteitencentrum voor de Joodse geschiedenis en cultuur. Er zijn daartoe geen wijzigingen aan het gebouw aangebracht.

Voorbeeld herbestemde kerk: Sint Nicolaaskerk te Amsterdam, museum Ons' Lieve Heer op Solder

https://thingstodoinamsterdam.com/nl/musea-amsterdam/museum-ons-lieve-heer-op-solder/

Stap 5: Conclusie

- Is een rijksmonument.
- Nevenbestemming mogelijk en al deels aan de gang, door museumfunctie.
- Er is een stichting die voor het monument zorgdraagt.
- Herbestemming niet aan de orde.
- Geraadpleegde bronnen:

Winterswijk Synagoge	
Rijksmonument	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	occasioneel gebruikt
Meditatie	igv herbestemming, lastig te combineren met meditatie
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	beperkt
Leerhuis	plek van confrontatie
Rituelen	
Begraven	belangrijk
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Expressie (kunst)	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie	getuige vd aanwezigheid minderheden
Referentiepunt id tijd	getuige van de historie
Coll. esth. ervaring	
Leerhuis	leerlingen, scholen
Weerzin, weerstand	getuige van de historie
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	ensemble is waardevol
Stedenbouwkundig geheel	nauwelijks
Centraliteit	nauwelijks
Herkenningspunt id omgeving	niet
Gebouw	ensemble eerder dan objecten
Draagconstructie	beperkt
Huid	beperkt
Enscenering	beperkt
Ontsluiting	niet
Dienende elementen	niet
Ruimtelijke compositie	beperkt
Volumetrische compositie	beperkt

Meddo, Johannes de Doper

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- in het midden van het dorp, temidden andere gemeenschapsfuncties: basisschool, woonzorgcentrum, café met zalencentrum
- centrumfuncties: hotel,…

Beelden exterieur

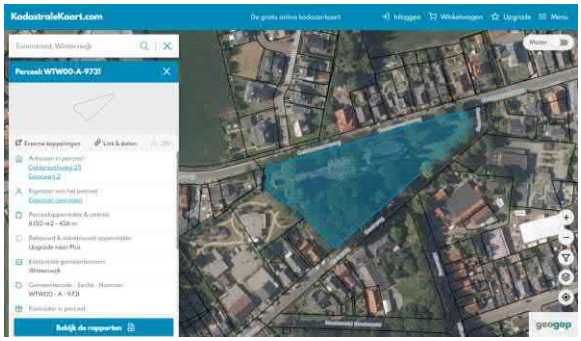

Beelden interieur

Plattegronden en kaarten

Geschiedenis van het gebouw

- Al vanaf 1635 hebben monniken van het Minoritenklooster in Bocholt de zielzorg langs de grens met Nederland op zich genomen. Daarvoor stichten zij kleine missieposten, waarvan de gelovigen van Meddo zich vooral richten op Zwillbrock. (1651) Er verrijst een vrij primitief onderkomen, gedekt met schadden (de afgestoken bovenste veenlaag).
- Deze toestand van kerkbezoek in het diepste geheim duurt ongeveer 100 jaar.
- Ondanks alle verzoekschriften moeten de rooms-katholieken nog wachten tot 1799. In dat jaar wordt een vergunning om een kerkje te bouwen, dat op 16 november 1799 wordt ingewijd.
- In 1864 werd in Meddo een kerk gebouwd ten behoeve van de rooms katholieke gelovigen.
- Het kerkbouw verandert het gezicht van Meddo in snel tempo. Hoewel er op het Beuksveld al een kleine woonkern is, spreekt men over de plaats als een “stuk heidegrond”. Zodra de bouw voltooid is, vestigt nog een aantal neringdoenden zich nabij de kerk. En dit betekent weer dat ook de rest van het oorspronkelijke gebied spoedig verandert in een echt kerkdorp.
- Die goede onderlinge verstandhouding veranderde omstreeks 1920 tijdens de schoolstrijd.
- Begin jaren 60 kreeg de inspraak van de parochianen meer gestalte door de oprichting van de parochieraad. In 1983 ging de R.K. school op in de Stichting Interconfessionele Basisschool. Vanaf de jaren 60 zijn allerlei verenigingen ‘oecumenisch’ geworden. Sinds een groot aantal jaren vormt de buurtschap Meddo gelukkig weer een “gemeenschap”, waarbij respect voor elkaars levensovertuiging het onmisbare draagvlak is!

Beschrijving gebouw

- bestaat uit kerkgebouw, tuin, begraafplaats, pastorie
- zaalkerk met eenvoudig zadeldak, westertoren
- bouwtechnische conditie onbekend

Status

- gemeentelijk monument
- nog in gebruik, geen informatie over huidige nevenbestemmingen

Stap 2: Eisen

Vanuit de omgeving/gemeente

- er is al een hoog voorzieningenniveau in gemeente en in de omgeving
- kerk heeft een gunstige ligging om een centrumfunctie in het dorp op te nemen (bvb. als er slijtage is van een ander gebouw)

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

- eenvoudig, bescheiden volume
- functionele, zakelijke binnenruimte
- grootte van het gebouw sluit goed aan op de grootte van het dorp
- idyllische inbedding op kavel, mooie tuin eromheen, interessant ensemble
- is deel van de campus van voorzieningen in het centrum van het dorp
- ankerpunt in de gemeente

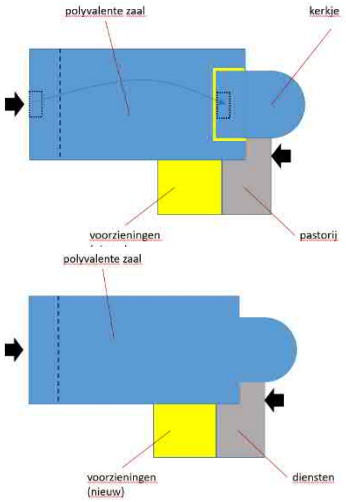
Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk (gebrek aan info)
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- Eerder lastig om een kerkgemeente een grote plek te geven want er is slechts één ruimte dan één ruimte met elkaar delen
- als kleine kerkruimte volstaat, voorkeur om intieme, sacrale ruimte te maken, 'hofkapel', dat kan door afsplitsen van het koor dmv hoge wand, indien mogelijk ook sterke akoestische isolatie

Herbestemming

- Gemeentelijk monument nog in gebruik. Er is al een hoog voorzieningenniveau in gemeente en in de omgeving.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: de kerk heeft een gunstige ligging om een centrumfunctie in het dorp op te nemen. Functies socio-cultureel en/of recreatief.
- Transformatie naar nieuwe commerciële of woonfunctie: kan op termijn functies overnemen van de naastliggende voorzieningen wanneer die gebouwen verslijten. Tuin behouden, niet verkavelen en niet bebouwen; hoort bij de kerk. Woonfunctie ligt niet voor de hand.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': de kerk is nog in gebruik dus nevenbestemming hangt sterk af van het programma van de kerkgemeente. Als kleine kerkruimte volstaat dan kan de hofkapel worden omgevormd tot een intiem, sacrale ruimte. Dat kan door afsplitsen van het koor dmv hoge massieve wand, indien mogelijk ook sterke akoestische isolatie.

Voorbeeld herbestemde kerk: protestantse kerk te Groede, getransformeerd naar kerk, activiteiten, evenementen, exposities, concerten

https://grotekerkgroede.com/

Stap 5: Conclusie

- talrijke kansen vanuit gebouw en omgeving
- lijkt geen lastig of duur dossier te worden
- input vanuit dorpsplan dat in opstart is meenemen

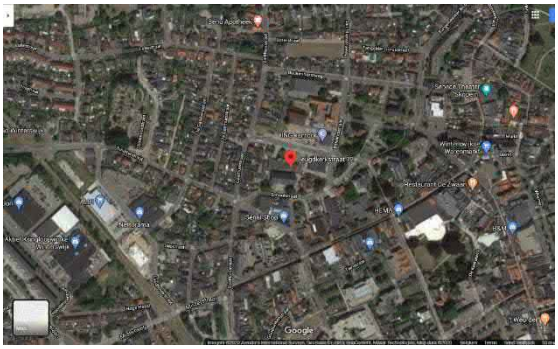
Geraadpleegde bronnen:

Meddo ***Johannes de Doper***	
Gemeentelijk monument	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	hoe lang nog kerk?
Meditatie	behoefte?
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	begraafplaats aanwezig
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	
Vrijheid van expressie	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt id tijd	getuige van de historie
Coll. esth. beleving	beperkt
Leerhuis	
Sociale actie	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	ensemble is waardevol
Stedenbouwkundig geheel	waardevolle plek
Centraliteit	
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	eenvoudig, goed inzetbaar
Huid	beperkt
Enscenering	niet
Ontsluiting	niet
Dienende elementen	niet
Ruimtelijke compositie	goed
Volumetrische compositie	goed

Winterswijk, Balinkeskerk

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- de kerk is gelegen aan rustige dorpsstraat in het centrum, nabij het oude raadhuis
- omgeving van woningen en voorzieningen, zoals een basisschool en bankkantoren
- parkeerruimte op het eigen kavel en aan de overzijde van de straat

Beelden exterieur

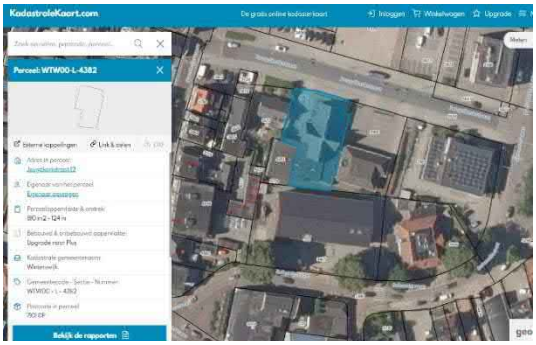

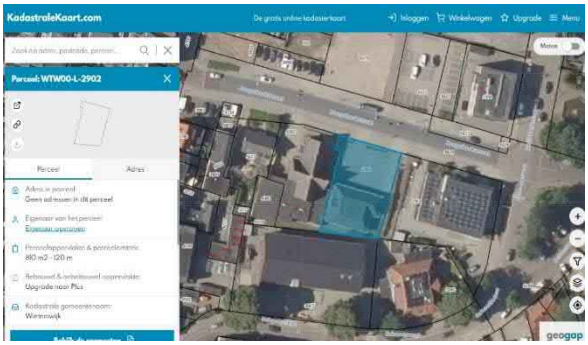

Beelden interieur

Plattegrond

Geschiedenis van het gebouw

- De Jeugdkerk is in 1930 gebouwd in opdracht van de Hervormde Gemeente Winterswijk, voor een bedrag van 17.000 gulden. Het landelijke fenomeen Jeugdkerk kwam binnen protestantse kringen in de eerste helft van de twintigste eeuw op en had vooral betrekking op de doelgroep van 12- tot 16-jarige jongens en meisjes.
- Door de uitbreiding aan de oostzijde in 1952 is de oorspronkelijke entree verplaatst van de portalen tegen de zijkanten van het gebouw naar de uitbouw. In 1961 is aan de westzijde een tweede uitbouw gerealiseerd met een plat dak, met een eigen entree vanaf de Jeugdkerkstraat. Het interieur is in 1985 en later aangepast, waarbij o.a. het orgelbalkon is dichtgezet. Sindsdien heeft de kerk de naam "Balinkeskerk". De laatste kerkdienst vond plaats op **25 juni 2006**. Sindsdien is het gebouw in gebruik als uitvaartcentrum.
- GUV Uitvaartcentrum Winterswijk is in 2013 gekocht van de kerk. Daarvoor was het ook al jaren in gebruik en in 2005 compleet verbouwd tot een uitvaartcentrum met alle mogelijke faciliteiten. Er zijn voldoende parkeerplaatsen op eigen terrein.
- In 2019 werd het pand gekocht door pinkstergemeente Life Winterswijk, die besloten om de naam ‘Balinkeskerk’ te houden.

Beschrijving gebouw

- ensemble bestaande uit kerkgebouw, bijgebouw (vergaderzaal?), parkeerterrein
- kerk:
  - eenvoudig gebouw met een kruivormige plattegrond en zadeldaken
  - bakstenen constructie
- bijgebouwen
  - eenvoudige gebouwen, met zadeldaken
  - bakstenen constructie

Status

- In 2006 onttrokken aan de eredienst
- in 2013 verkocht aan uitvaartbedrijf
- in 2019 verkocht aan Protestantse kerkgemeente en nu opnieuw in gebruik als kerk.
- pand met beperkte architecturale waarde.

Stap 2: Eisen

vanuit de kerkgemeente

- in gebruik als kerk
- door omvang en voorzieningen eenvoudig in te zetten

vanuit de omgeving/gemeente

- in de nabijheid van de scholen
- in het centrum

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- niet zinvol, wegens klein gebouw
- eventueel kan het kavel opgedeeld worden, en kan het bijgebouw een andere gebruiker krijgen

Herbestemming

- niet nodig, want in gebruik als kerk: In 2006 onttrokken aan de eredienst, in 2013 verkocht aan uitvaartbedrijf, in 2019 verkocht aan Protestantse kerkgemeente en nu opnieuw in gebruik als kerk. Bescheiden in omvang, beschikt over een parkeerplaats en heeft bijgebouwen. In het centrum en in de nabijheid van de scholen.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: op dit moment in gebruik als kerk. eventueel sloop van gedeelten, wegens beperkte waarde, en als tuin toevoegen aan de school.
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: geschiedenis van dit kerkje toont dat het geen probleem is om er bestemmingen voor te vinden. Eventueel kantoorfunctie. Transformatie tot woningen is altijd een optie.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': niet zinvol, wegens klein gebouw. Er is een basisschool aan de achterkant, die wellicht ook occasioneel grote ruimten nodig heeft.

Voorbeeld getransformeerde kerk: Geuzenkerk te Brielle, getransformeerd naar woningen

- https://www.herbestemming.nu/projecten/geuzenkerk-brielle

Stap 5: Conclusie

- Geschiedenis van dit kerkje toont dat het geen probleem is om er bestemmingen voor te vinden.
- Het is centraal gelegen, bescheiden in omvang, beschikt over een parkeerplaats en heeft uitgebreide bijgebouwen
- Bovendien is er een basisschool aan de achterkant, die wellicht ook occasioneel grote ruimten nodig heeft.

Geraadpleegde bronnen:

https://www.reliwiki.nl/index.php/Winterswijk,_Jeugdkerkstraat_12_-_Balinkeskerk_(1930_-_2006)

Winterswijk Balinkeskerk	
Cultuurhist. waardevol	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	is weer kerk geworden
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	is weer kerk geworden
Groepsvorming	
Vrijheid van expressie	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt id tijd	
Coll. esth. beleving	
Leerhuis	
Sociale actie	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	niet
Stedenbouwkundig geheel	niet
Centraliteit	niet
Herkenningspunt id omgeving	niet
Gebouw	
Draagconstructie	niet waardevol, goed bruikbaar
Huid	
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	

Winterswijk, De Ontmoeting

Stap 1: Bestaande toestand

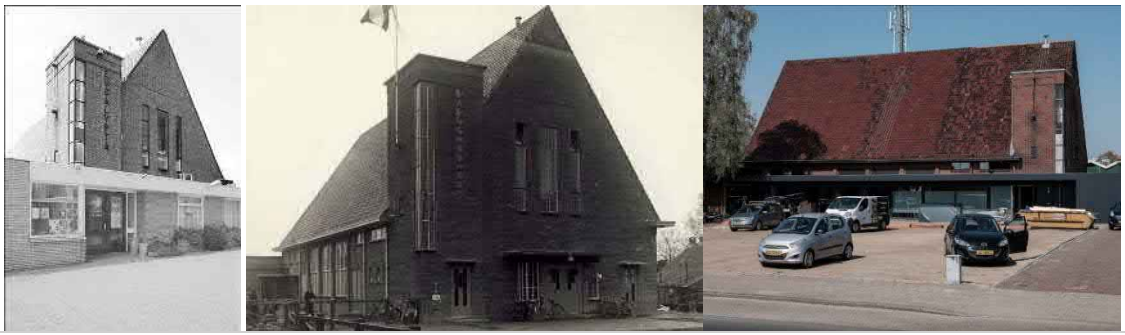
Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- de kerk – voorheen katholieke parochiezaal en daarna jongerencentrum Eucalypta – is gelegen aan rustige dorpsstraat in het centrum, nabij het oude raadhuis
- omgeving van woningen en voorzieningen, zoals het oude postkantoor (nu kantoor voor enkele zorgorganisaties van de gemeente) en bankkantoren
- parkeerruimte op het eigen kavel en aan de overzijde van de straat
- gelegen tegenover de Balinkeskerk
- door de sloop van enkele gebouwen langs de Jeugdkerkstraat is er een leegte ontstaan en is samenhang in de straat verloren gegaan – dit wordt opgenomen in het Vrijheidspark.

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- Eucalypta is in 1933 gebouwd als parochiehuis voor de rooms-katholieke gemeenschap van Winterswijk. In 1969 werd het verkocht aan de gemeente. Begin jaren zeventig werd het omgevormd tot Eucalypta, eerst jongerencentrum, later sociaal-cultureel centrum voor Winterswijk. Sinds 2000 werd het gebouw vanwege technische mankementen niet meer voor popconcerten gebruikt. De gemeente besloot vorig jaar uit financieel oogpunt om niet meer te investeren in een jongerencentrum, maar de twee jongerenwerkers vanuit verschillende locaties te laten werken.
- 2016 –Gemeente koopt pand Eucalypta - Sloop als er over twee jaar geen nieuwe huurder is. Winterswijk – De gemeente Winterswijk gaat de voormalige kantine en kleedkamers van V.V. Winterswijk ruilen tegen het gebouw Eucalypta van Stichting Welzijn Winterswijk (SWW) aan de Jeugdkerkstraat. De ruildeal is het eerste resultaat van het experiment Stedelijke Herverkaveling. Overbodige meters vastgoed worden daarbij aan de markt onttrokken en de vraag concentreert zich op de ruimtelijk en economisch beste plekken in Winterswijk en de regio. SWW handhaaft haar buitenschoolse opvang en sportactiviteiten op Sportpark Jaspers en de gemeente onderzoekt hergebruik van Eucalypta.
- Christengemeente De Ontmoeting heeft het voormalige jeugdcentrum Eucalypta tot een volwaardige kerk omvormt. Waar vroeger de popbands optraden is nu het (lagere) podium van de christengemeente. Ook hier een drumstel en synthesizer, maar dan bestemd voor begeleiding van de opwekkingsliederen die er op zondag gezongen worden. Onder het podium is het doopvont gemaakt, een bad voor de volwassen doop.

Beschrijving gebouw

- gebouw met rechthoekige plattegrond en één bouwlaag onder dominant zadeldak
- karakteristieke stompe toren op de hoek met enkele art-deco (Amsterdamse school) accenten zoals een slank hoekraam over de hoogte van de toren, glas-in-loodramen en grote baksteenpartijen
- eenvoudig gebouw, maar heeft toch enige architecturale présence
- maakt deel uit van een ensemble van gebouwen rond private binnenkoer; meerdere gebouwen van het ensemble zijn gesloopt

Status

- er was intentie om pand te slopen, maar er werd tijdig een gebruiker gevonden
- recent verbouwd en in gebruik genomen als kerk
- privaat eigendom

Stap 2: Eisen

vanuit de kerkgemeente

- gebouw voldoet aan behoefte van een jonge en groeiende kerkgemeente
- grondig verbouwd

vanuit de omgeving/gemeente:

- gemeenschapsfuncties zijn al onder dak

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- niet zinvol, wegens klein gebouw

Herbestemming

- momenteel niet nodig, want in gebruik als kerk
- sloop vermijden, eventueel toevoegen aan de school
- De kerk bevindt zich in het binnengebied van het bouwblok. Voorheen katholieke parochiezaal en daarna jongerencentrum (er is geïnvesteerd in een decibelwerende corridor en het dak is geluidsdicht gemaakt in 1989). Parkeerruimte op het eigen kavel en aan de overzijde van de straat voor de Balinkeskerk. Recent verkocht, verbouwd en in gebruik genomen als kerk.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: de bijgebouwen, die niet aanwezig waren in het oorspronkelijke volume, zijn recent vernieuwd, wat de kans op herbestemming verhoogt. Voldoet aan behoeftes van een jonge en groeiende kerkgemeente. Iets met muziek opnieuw doen, oefenruimte oid.
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: kan dienen als kantoor, bijzondere kleinschalige retail, etc.
- woonfunctie niet voor de hand liggend

Voorbeeld herbestemde kerk: Zuid-Oosterkerk te Haarlem, getransformeerd naar kantoor

https://www.kykarchitecten.nl/projects/transformatie-zuid-oosterkerkhaarlem/

Stap 5: Conclusie

- geschiedenis van dit gebouw toont aan dat het vlot van bestemming kan veranderen
- het is centraal gelegen, bescheiden in omvang, beschikt over een parkeerplaats
- de bijgebouwen, die niet aanwezig waren in het oorspronkelijke volume, zijn recent vernieuwd, wat de kans op herbestemming verhoogt

Geraadpleegde bronnen:

Winterswijk De Ontmoeting	
Cultuurhist. waardevol	
Lagen	Lagen
Functie (individu)	**Functie (individu)**
Sacrale plek	is kerk geworden
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	**Functie (gemeenschap)**
Schuilplaats	is kerk geworden
Groepsvorming	
Vrijheid van expressie	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt id tijd	historie als parochie- en jeugdhuis
Coll. esth. beleving	
Leerhuis	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	deel van scholencomplex
Stedenbouwkundig geheel	niet
Centraliteit	beperkt
Herkenningspunt id omgeving	niet
Gebouw	
Draagconstructie	niet waardevol, goed bruikbaar
Huid	kenmerkend
Enscenering	
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	
Volumetrische compositie	kenmerkend

Winterswijk, Zonnebrinkkerk

Zonnebrink 61

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

Beschrijving omgeving

- In het centrum, op minder dan 500m van de Markt en de Jacobskerk
- Omgeving met woningen, retailers in belangrijke winkelstraat
- Ruim parkeerterrein aan de overzijde van de straat
- Zichtlijn op de kerk: vanuit Wooldstraat/Weurden staat de kerk in de as van de Willinkstraat

Beelden exterieur

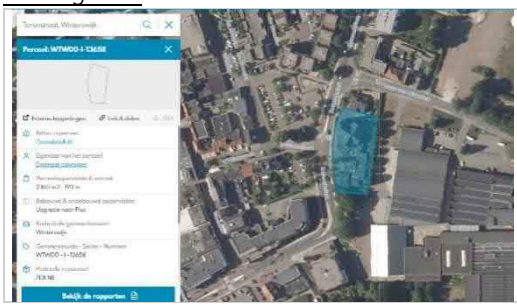

Beelden interieur

Plattegrond

Geschiedenis van het gebouw

- De Zonnebrinkkerk is een Protestantse kerk aan de Zonnebrink 61 in Winterswijk. De kerk werd in 1906 geopend voor de Gereformeerde Kerk van Winterswijk. Architect Tjeerd Kuipers ontwierp een zaalkerk, met een klokkentoren met naaldspits naast de entree. In 1981 werd de kerk uitgebreid met een zalencentrum. Na het opgaan van de Gereformeerde Kerk in de Protestantse Kerk in Nederland bleef de kerk in gebruik bij de Protestantse Gemeente.
- In 1841 werd de Christelijk Afgescheiden Gemeente gesticht. Er werd een stuk grond gekocht van Slats aan de Zonnebrink, waarop een kerk en pastorie werden gebouwd welke in 1844 in gebruik zijn genomen. In 1892 gingen de Christelijk Gereformeerde Gemeente samen met de Nederduits Gereformeerde Kerk en ontstond de Gereformeerde Kerkgemeenschap.
- In 1905 werd de nieuwe kerk gebouwd op de oude grond. In 1924 werd het balkon in de gebedsruimte toegevoegd. In 1936 werd tegen de noordzijde van de kerk een nieuw portaal gebouwd met inwendig een trapopgang naar de balkons. Dit portaal is thans nog aanwezig en valt op door de roodkleurige steen en gerende noordgevel. Op de plek van het huidige kerkelijk centrum uit 1981 werd in 1949 al een bijgebouw neergezet dat later is gesloopt.
- De pastorie, eigendom van Dominee Franssen, werd aangekocht en in 1906 in gebruik genomen.
- Ook in 1949 werd er verbouwd. In 1954 werd het complex Fides et Concordia aangekocht, en ook hier konden nu kerkdiensten gehouden worden. In 1978 werd Fides weer verkocht.
- In 1981 volgde een grondige restauratie van de kerk en de bouw van het kerkelijk centrum. Het orgel werd vervangen en de hoofdingang werd naar de zijkant verplaatst.

Beschrijving gebouw

- Zaalkerk uit 1906, met een klokkentoren met naaldspits naast de entree
- in 1981 uitgebreid met een zalencentrum

Status

- Status als karakteristiek gebouw
- In gebruik, nevenbestemming geïnitieerd
- Actief beheer van het zalencentrum

Stap 2: Eisen

Vanuit de omgeving/gemeente

Onbekend

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk (gebrek aan info)
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- De kerk is al actief nevenbestemd. De combinatie met het parochiecentrum en de trits ondersteunende ruimten maakt de kerk hiervoor geschikt.

Herbestemming

- De kerk wordt mogelijk over 10 jaar afgestoten. Als op later tijdstip de kerk niet meer als gebedsruimte gebruikt zou worden, dan stelt zich de vraag of het gebouw geschikt is voor andere bestemmingen. Mogelijk moeten dan ook commerciële bestemmingen overwogen worden.
- In het centrum, op minder dan 500m van de Markt en de Jacobskerk. Omgeving met woningen, retailers in belangrijke winkelstraat. Ruim parkeerterrein aan de overzijde van de straat.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: De kerk is het nieuwe onderkomen van de Koninklijke Winterswijksche Orkest-Vereniging (KWOV). Het kerkgebouw is speciaal voor de muzikanten aangepast.
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: retail
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': Nevenbestemming geïnitieerd. Actief beheer van het zalencentrum. De combinatie met het parochiecentrum en de drietal ondersteunende ruimten maakt de kerk hiervoor geschikt.

Voorbeeld herbestemde kerk: Sint-Bernadettekerk te Helmond, getransformeerd naar supermarkt

https://www.designboom.com/architecture/lksvdd-gods-loft-story-in-haarlo/

Stap 5: Conclusie

Momenteel stelt zich geen probleem van herbestemming. Het lijkt erop dat de kerk actief nevenbestemd is. Als er op termijn geen nood meer is aan een gebedsruimte, kan de herbestemming problematisch worden.

Geraadpleegde bronnen:

Winterswijk Zonnebrinkkerk	
Cultuurhist. waardevol	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	actief nevenbestemd
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	actief nevenbestemd
Groepsvorming	
Vrijheid van expressie	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt id tijd	
Coll. esth. beleving	
Leerhuis	
Sociale actie	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	duidelijk aanwezig
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	beperkt
Stedenbouwkundig geheel	beperkt
Centraliteit	beperkt
Herkenningspunt id omgeving	
Gebouw	
Draagconstructie	niet waardevol, goed bruikbaar
Huid	kenmerkend
Enscenering	niet
Ontsluiting	
Dienende elementen	
Ruimtelijke compositie	beperkt
Volumetrische compositie	kenmerkend

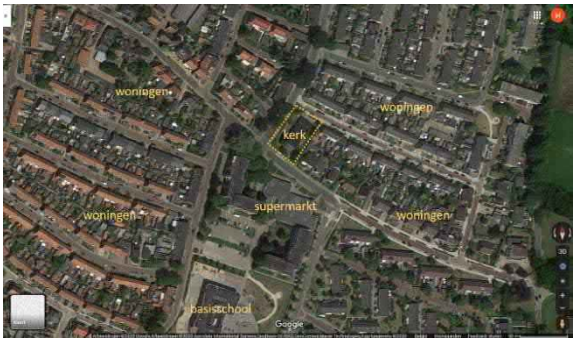
Winterswijk, Immanuelkerk

Kloetenseweg 53, Pijnboomstraat 2

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

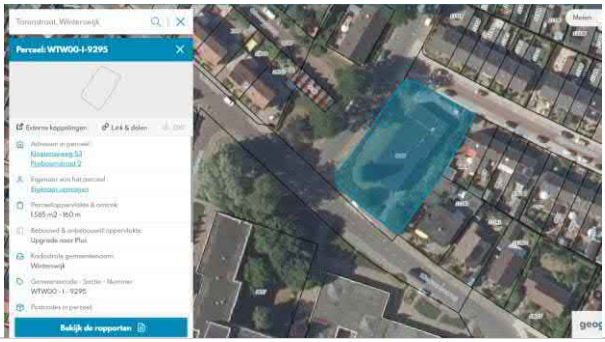

Beschrijving omgeving

- grote woonwijk in het zuidoosten van de gemeente, vooral eengezinswoningen
- ontwikkeld in de jaren 1960-70
- met essentiële voorzieningen en basisschool
- wijk met open en groen karakter

Plattegrond

Beelden exterieur

Beelden interieur

Geschiedenis van het gebouw

- George Marlet23 november 1999, 0:00, De Molukkers kwamen en bleven in de Achterhoek
- De Nederlanders in de organisatie begonnen toch wat nerveus te worden over de opkomst naarmate het 'culturele feest' ter gelegenheid van veertig jaar Molukkers in Winterswijk dichterbij kwam. Zou de schouwburg wel vol komen? De Molukse Winterswijkers wisten dat het wel goed zou komen. Theo Tetelepta: ,,Ga maar uit van vijfhonderd mensen, zeiden we. Het zijn er achthonderd geworden uit heel Nederland. Daar hebben we weinig voor hoeven te doen.''
- Het voorval laat zien dat de lijnen binnen de Molukse gemeenschap nog steeds heel kort zijn en de betrekkingen nauw. Ongewild is daarmee ook het imago bevestigd dat de Molukkers altijd als groep opereren. ,,Zo kijken veel blanke Nederlanders tegen Molukkers aan, terwijl dat helemaal niet overeenkomt met de werkelijkheid'', zegt Henk Nijman.
- Toch vormen de Molukkers in Winterswijk nog steeds een aparte groep. Ondanks dat al veertig jaar Molukkers in de Achterhoekse plaats wonen, ze sinds eind jaren zestig van het kamp naar Winterswijk zelf verhuisden en 'zeker de helft' van de huwelijken gemengd Moluks-Nederlands is.
- Verspreid over heel Winterswijk wonen nu nog zo'n vierhonderd Molukkers, de meesten in Hakkelerkamp-oost, waar ook de eigen Immanuëlkerk staat. Met de groep gaat het gemiddeld genomen qua opleiding, werk en inkomen goed. Dat is een wezenlijk verschil met de vroege jaren zestig, toen het beroep van de meeste vaders 'fabriek' was, de jongens naar de technische school gingen en de meisjes naar de huishoudschool.
- Bouwjaar: 1970
- Molukse Samenwerkende Kerken Immanuel - Religieuze (geloofs) gemeenschap - Molukse Samenwerkende Kerken Immanuel

Beschrijving gebouw

- laag bakstenen gebouw met kruis aan de gevel uitstekend boven het dak, bouwjaar 1970

Status

- in gebruik

Stap 2: Eisen

- onbekend

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk (gebrek aan info)
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- lastig te realiseren, wellicht, omdat het gebouw uit één ruimte bestaat.

Herbestemming

- Het gebouw is mogelijk geschikt voor vele functies: kantoor, vergaderruimte, gemeenschapsvoorziening, horeca, wijkcentrum
- sloop is te vermijden; kavel gemakkelijk te herbestemming voor (sociale) woningen.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: De Immanuelkerk heeft een belangrijke betekenis voor de lokale gemeenschap. Wanneer herbestemming zich aandient, kan het niet zo lastig zijn om de kerk om te vormen tot een wijkcentrum of een andere gemeenschapsondersteunende functie.
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: zal wellicht weinig problemen opleveren, door omvang en ligging. Het gebouw is geschikt voor vele functies: kantoor, vergaderruimte, horeca.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': nog in gebruik.

Voorbeeld herbestemde kerk: Gereformeerde kerk, Tweede Exloërmond, Drenthe, getransformeerd naar cultuur- en gemeenschapshuis, muziekschool (Odeon Cultuurhuis)

https://www.odeoncultuurhuis.nl/#Podium

Stap 5: Conclusie

De Immanuelkerk heeft een belangrijke betekenis voor de lokale gemeenschap. Het gebouw heeft een beperkt architecturale kwaliteit. Wanneer herbestemming zich aandient, kan het niet zo lastig zijn om de kerk om te vormen tot een wijkcentrum of een andere gemeenschapsondersteunende functie. Herontwikkeling lijkt eenvoudig.

Geraadpleegde bronnen:

Winterswijk Immanuelkerk	
Lagen	
Functie (individu)	
Sacrale plek	hoe lang nog kerk?
Meditatie	
Alleen-zijn	
Esthetisch ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Belijdenis	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	
Groepsvorming	Molukse gemeenschap
Vrijheid van expressie	
Collectief bezit vd leden	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt id tijd	emancipatie
Coll. esth. beleving	
Leerhuis	
Sociale actie	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	duidelijk aanwezig
Omgeving	
Deel architecturaal ensemble	zonder waarde
Stedenbouwkundig geheel	niet
Centraliteit	niet
Herkenningspunt id omgeving	niet
Gebouw	
Draagconstructie	niet waardevol, goed bruikbaar
Huid	
Enscenering	onbekend
Ontsluiting	onbekend
Dienende elementen	onbekend
Ruimtelijke compositie	onbekend
Volumetrische compositie	niet waardevol

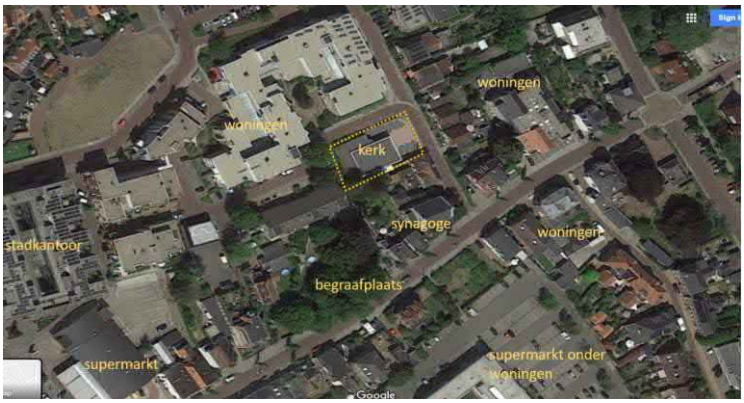
Winterswijk, Koninkrijkszaal

Sleeswijkstraat 5-7

Stap 1: Bestaande toestand

Beelden omgeving

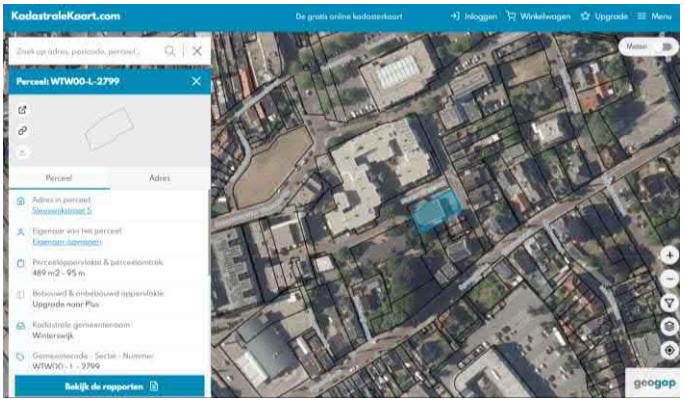

Beschrijving omgeving

- In de 19e eeuwse uitbreidingsgordel van het dorp
- Tussen het centrum en het station
- Temidden van
  - woningen, zowel kleine vrijstaande grondgebonden als appartementen in grotere volumes
  - voorzieningen zoals een supermarkt, stadskantoor, politiekantoor die van grotere schaal zijn
- In een zijstraat van de Spoorstraat, die centrum en station verbindt
- Buurt met een open en groen karakter
- Naast de synagoge

Plattegrond

Beelden exterieur

Geschiedenis van het gebouw

Geen informatie

Beschrijving gebouw

- eenvoudig, laag bakstenen gebouw met plat dak. Rechthoekige plattegrond.
- klein parkeerterrein op eigen grond

Status

- in gebruik
- er is weinig bekend over het gebouw

Stap 2: Eisen

- onbekend

Stap 3: Evaluatie en waardenstelling

Voor de analyse van de lagen, zie overzicht op volgende pagina.

LEGENDE	
	gangmakende laag (kader)
	belangrijke laag
	status laag onbeslist
	weinig belangrijke laag
	vrijgemaakte laag
	onduidelijk
	niet van toepassing

Stap 4: Mogelijk nieuw gebruik

Nevenbestemming

- lastig te realiseren, wellicht, omdat het gebouw maar één ruimte heeft.

Herbestemming

- Kerk in gebruik, klein parkeerterrein op eigen grond.
- Transformatie naar maatschappelijke functie: het gebouw is geschikt voor vele functies, verhuur aan andere geloofsgemeenschap mogelijk. Functie die aansluit op de naastliggende synagoge ook mogelijk.
- Transformatie naar een nieuwe commerciële of woonfunctie: zal waarschijnlijk weinig problemen opleveren, door omvang en ligging. Het gebouw is geschikt voor vele functies: kantoor, vergaderruimte, gemeenschapsvoorziening, horeca, wijkcentrum.
- De kavel is gemakkelijk te herbestemmen voor (sociale) woningen.
- Tijdelijke transformatie als 'tussenoptie': nevenbestemming lastig te realiseren, omdat het gebouw uit één ruimte bestaat.

Voorbeeld herbestemde kerk: R.K. kerk Kraggenburg, getransformeerd naar woningen

https://www.khvarchitecten.nl/projecten/transformatie-van-kerk-naar-woningen/

Stap 5: Conclusie

Over de betekenis van de Koninkrijkzaal in Winterswijk voor de (lokale) gemeenschap is maar weinig bekend. Het gebouw heeft geen stedenbouwkundige of architecturale waarde. Wanneer herbestemming zich aandient, kan het niet zo lastig zijn om de kerk een andere bestemming te geven. Slopen en herontwikkelen van het kavel behoort tot de mogelijkheden. Eventueel kan een sociale bestemming overwogen worden, of een functie die aansluit op de naastliggende synagoge.

Geraadpleegde bronnen:

Winterswijk Koninkrijkzaal	
Lagen	
Functie (individu)	
Sociale plek	in gebruik
Meditatie	
Alleen zijn	
Esthetische ervaring	
Leerhuis	
Rituelen	
Begraven	
Geborgenheid	
Refuge	
Persoonlijke problemen	
Functie (gemeenschap)	
Schuilplaats	in gebruik
Groepsvorming	
Vrijheid van expressie	
Collectief herinneren	
Manifestatie tav anderen	
Referentiepunt in tijd	
Coll. esth. beleving	
Leerhuis	
Sociale actie	
Weerzin, weerstand	
Multifunctionaliteit	geen informatie
Omgeving	
Oud-architectonisch ensemble	zonder waarde
Stedenbouwkundig geheel	niet
Cohesie	niet
Herkenningspunt in omgeving	niet
Gebouw	
Draagconstructie	niet waardevol, goed bruikbaar
Stijl	kenmerkend
Ensemble	onbekend
Ontsluiting	onbekend
Bepalende elementen	onbekend
Ruimtelijke compositie	beperkt
Volumetrische compositie	kenmarkend

Conclusie

In deze studie zijn 20 kerken in de drie gemeenten Aalten, Oost Gelre en Winterswijk bestudeerd. Eerst is de bestaande toestand beschreven. Vervolgens zijn de eisen en wensen van betrokken stakeholders geïnventariseerd, en zijn eventueel nieuwe initiatieven in kaart gebracht. In stap 3 wordt een evaluatie en waardestelling opgesteld, voordat in stap 4 de kansen voor nieuw gebruik worden besproken en als laatste een conclusie wordt getrokken.

Kerken zijn bijzonder ten opzichte van ander vastgoed door hun betekenis en waarde voor de maatschappij, door de vaak vele belanghebbenden en complexe relaties tussen deze, en omdat het vaak gaat om gebouwen met een hoge architectonische, historische, culturele en symbolische waarde. In deze studie zijn voorstellen gemaakt voor mogelijk nieuw gebruik van de kerken, voor zover mogelijk rekening houdend met de eisen en wensen van betrokkenen, met kansen voor nieuw gebruik, en met de waarde van de gebouwen.

In de twintig kerken die zijn bestudeerd, zijn grote verschillen gevonden tussen oude historische gebouwen, vaak rijksmonumenten met een hoge historische waarde, en jongere gebouwen, waar wellicht de gebruikswaarde en de waarde voor de maatschappij hoger is. Deze verschillen in waarde is weergegeven in de evaluatie en waardestelling. Er zijn grote kerken in kleine dorpen die op het eerste gezicht lastig lijken om een nieuwe bestemming te geven, maar die wellicht door de grote betrokkenheid van de lokale gemeenschap toch een mooie nieuwe bestemming kunnen krijgen. Aan de andere kant staan er in de grotere plaatsen mooie, rijksmonumentale kerken die kansrijk lijken, maar die juist moeilijker herbestemd kunnen worden door minder betrokkenheid van de lokale gemeenschap. Zo blijkt dat er niet één juiste oplossing is die toegepast kan worden op alle kerken, maar dat voor elke situatie een goede analyse nodig is.

Deze studie presenteert een stappenplan dat gevolgd kan worden om andere kerken te analyseren en om de kansen voor herbestemming te evalueren, om zo te komen tot nieuwe kansen voor leegkomende kerken.

Aalten - Hervormde kerk	Aalten - Pauluskerk	Aalten - RK Heilig Hartkerk	Oost Gelre - Sint Agathakerk	Oost Gelre - R.K. Nieuwe Calvariekerk	Oost Gelre - Kloosterkerk Onze Lieve Vrouw Van Lourdesgrot te Marienvelde	Oost Gelre - Sint Bonifatiuskerk	Oost Gelre - Sint Antonius van Paduakerk	Aalten - Vlierberg	Aalten - Goorse Hervormde kerk
Gemeentelijk monument	Gemeentelijk monument	Gemeentelijk monument	Rijksmonument	Rijksmonument	Rijksmonument	Gemeentelijk monument	Gemeentelijk monument		
Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen
Functie (individu)	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**
Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek	Sacrale plek
Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie
Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn	Alleenzijn
Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring
Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis
Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen
Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven
Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart	Bedevaart
Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge
Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen
Functie (gemeenschap)	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**
School/aals	School/aals	School/aals	School/aals	School/aals	School/aals	School/aals	School/aals	School/aals	School/aals
Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming
Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)	Expressie (kunst)
Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving	Collectief beleving
Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie	Manifestatie
Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig	Referentieel/ijdig
Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring	Coll. Esth. ervaring
Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis
Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand
Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit
Omgeving	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**
Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble
Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel	Stedenbouwkundig geheel
Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit
Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving	Herkenningspunt/omgeving
Gebouw	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**
Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie
Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid
Enscenering	Enscenering	Enscenering	Enscenering	Enscenering	Enscenering	Enscenering	Enscenering	Enscenering	Enscenering
Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting
Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen
Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie
Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie

Winterswijk Sint-Jacobskerk	Winterswijk Doopgezinde kerk	Winterswijk Synagoge	Winterswijk Katholieke kerk	Wehl Johannes de Doper	Winterswijk Hervormde kerk	Winterswijk Eucharistie	Winterswijk Zevende Dags Adventisten	Winterswijk Hermanus Elderk	Winterswijk Koninklijke Jaap
Rijksmonument	Rijksmonument	Rijksmonument	Gemeentelijk monument	Gemeentelijk monument	Cultuurhistorisch waardevol	Cultuurhistorisch waardevol	Cultuurhistorisch waardevol		
Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen	Lagen
Functie (individu)	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**	**Functie (individu)**
Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek	Sociale plek
Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie	Meditatie
Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn	Alleenrijn
Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring	Esthetische ervaring
Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis
Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen	Rituelen
Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven	Begraven
Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis	Belijdenis
Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge	Refuge
Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen	Persoonlijke problemen
Functie (gemeenschap)	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**	**Functie (gemeenschap)**
Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats	Schuilplaats
Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming	Groepsvorming
Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie	Vrijheid van expressie
Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden	Collectief bezit van leden
Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen	Manifestatie tav anderen
Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid	Belevingsgezondheid
Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving	Collectieve beleving
Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis	Leerhuis
Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand	Weerzin, weerstand
Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit	Multifunctionaliteit
Omgeving	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**	**Omgeving**
Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble	Deel architectuur ensemble
Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel	Stedenbouwkundig gehoel
Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit	Centraliteit
Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving	Herkenningspunt in omgeving
Gebouw	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**	**Gebouw**
Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie	Draagconstructie
Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid	Huid
Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering	Ensceneering
Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting	Ontsluiting
Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen	Dienende elementen
Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie	Ruimtelijke compositie
Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie	Volumetrische compositie

Bijlage 1 – De lagen van een kerkgebouw

Fysieke lagen: vast en veranderend

"Het permanente in een gebouw omvat die delen van het bouwwerk die generaties kunnen overleven en daarmee het raamwerk vormen waarbinnen verandering plaatsvindt; dit raamwerk noem ik het kader" (Leupen 2002).

De lagen worden bepaald door de demontage van het gebouw. Bij die theoretische analyse wordt de werking van elke laag bepaald (draagconstructie, huid, enscenering, ontsluiting, dienende elementen) en worden de verhoudingen tussen de lagen vastgesteld. De laag die domineert wordt het kader genoemd. Het kader creëert een generieke ruimte waarbinnen veranderingen plaats kunnen vinden. Ook de functie van het gebouw vormt een laag.

Vanuit dit theorie betekent herbestemmen de meest belangrijke laag (het kader) willen behouden en indien nodig de generieke ruimte anders invullen om dat behoud mogelijk te maken.

De aanpak is dan als volgt:

- stap 1, inventaris bestaande lagen
- stap 2, aanpassen bestaande en inbrengen nieuwe lagen
- stap 3, studie van de relatie tussen aangepaste/nieuwe lagen en bestaande (waaronder zich de permanente laag bevindt)

Lagen op basis van functie

Wanneer beslist moet worden over de toekomst van een kerkgebouw, worden daar overwegingen bij betrokken die te maken hebben met de functie van het gebouw, de voorbije functie zowel als de toekomstige, en met het gebouw en zijn fysieke context. Kerkgebouwen hebben een functie voor het individu en voor de gemeenschap.

Betekenis van het kerkgebouw voor het individu

Een kerkgebouw is een **sacrale** plaats. Het individu vindt er de omgeving om schaamteloos, in het voetspoor van vorige generaties en op basis van tradities contact te zoeken met wat mysterieus is en onbegrijpelijk. De kerk is een plek voor de ontmoeting met het heilige - het belangrijke en dat wat als groter dan het individu wordt ervaren – en er een omgangsvorm voor te hanteren. Voor sommigen is de kerk daarom een plek waar het heilige ook aanwezig is. De kerk is de *domus Dei*, het huis van God (McAlpine, 2011, pp. 5-6). Het komt voor dat gelovigen dagelijks langsgaan om hun favoriete heilige persoon te groeten. Bij een herbestemming van het kerkgebouw kan de beleving van de kerk als de *domus Dei* een belangrijke hindernis zijn, omdat men volgens deze visie in en met het huis van God niet gelijk wat mag doen. Sommige religies voorzien dan ook een ritueel om het gebouw te **desacraliseren**.

De kerk is een plek voor **meditatie**. Bezoekers zoeken er de stilte die ze thuis, op het werk of in de samenleving niet vinden. De kerk is voor hen de plaats waar ze innerlijke rust vinden; daar is tijd en ruimte voor introversie en reflectie. Die meditatie kan gestimuleerd en gefocust worden door de aanwezigheid van beelden, teksten, muziek, licht en vuur, of bepaalde decoratieve of architecturale middelen. De meditatie gaat daarbij soms over in aanbidding of thematische verdieping.

Kerk is een plek voor stilte in het dorp.

Voorbeeld: kerk van Waerbeke (Geraardsbergen, BE). Is een bakstenen kerk uit 1850. De erediensten brengen niet genoeg meer op om het gebouw te onderhouden. Waerbeke profileert zich als een stiltecentrum. Ook andere activiteiten in die zin. Kerk wordt deel van een brede project. Kerk als antidotum van de drukte in de maatschappij. Is centrum van het dorp. Er is/blijft vraag naar een gebouw dat de ziel van een dorp belichaamt. Herbestemming is nog aan de gang: stilteplek, colombarium,…

Voor velen is de kerk een uitgelezen plek om **alleen te zijn**. De groep waarin mensen leven kan dwingend en bedreigend zijn, maar ook gewoon druk. In de kerk maken ze zich los uit de groep. Ze kunnen dwalen in de grote ruimte, luisterend naar de nagalm van hun passen op de natuurstenen vloeren. Ze genieten van het getemperde licht en de koelte.

Een kerkgebouw bezoeken is vaak een **esthetische** ervaring. In vele gevallen zijn uitstekende architecten aan het werk geweest of beklijft het gebouw door zijn ouderdom, ruimtelijkheid, lichtinval, materialisering of decoratie. Kerkgebouwen zijn bedacht om buitengewoon te zijn en bezoekers merken die intentie en genieten ervan.

Een kerkgebouw is voor het individu ook een **leerhuis**. Een kerk is een plek om kennis op te doen over de waarden van verleden en toekomst. In het kerkgebouw worden levensvragen niet uit de weg gegaan en wordt het individu geïnformeerd over de visie van de gelovigen. Ze bespreken wat voor hen essentieel is. Dit kan ook beperkend overkomen, waardoor men het kerkgebouw gaat associëren met repressieve waardensystemen, en die wil bestrijden.

In het kerkgebouw beleeft het individu de **overgangsrituelen**. Er zijn de rituelen die verband houden met de tijd: de zonnewenden en het begin van de lente, het begin en verloop van de week, de cyclus van de dag. Er zijn ook de rituelen gerelateerd aan de levensfasen zoals geboorte, volwassenheid, huwelijk en overlijden, en alle andere individuele overgangsrituelen zoals belijdenis, rolverandering en zending.

Het is ook in de kerk dat dierbaren en vooraanstaanden **begraven** worden, of dat er een plek is om hen te gedenken. De herdenking van de doden is sociaal belangrijk. Een kerkgebouw geeft daar van oudsher de fysieke ruimte voor.

Een kerkgebouw bezoeken is een **belijdenis**, een erkenning door het individu van de gemeenschap die dit gebouw heeft gerealiseerd.

Het kerkgebouw dient vaak als **refuge** wanneer een groep zich tegen het individu keert. Vaak zijn kerken vrijplaatsen voor ideeën geweest. Er heerste een bepaalde vrijheid van denken en spreken, die – bijvoorbeeld aan het einde van de 19de en begin van de 20ste eeuw – de sociale kwestie aankaartte en daarbij tegen de bestaande maatschappelijke orde inging. Het kerkgebouw was en is nog steeds een plek voor lijfsbehoud. Wie zich bedreigd voelt, of geen verblijf heeft, vlucht vaak naar het kerkgebouw, waar in vele gevallen een onvoorwaardelijk asiel wordt aangehouden. Echter, in het verleden hebben kerkgemeenschappen en hun leiders zich ook schuldig gemaakt aan extreme vormen van repressie van andersdenkenden en minderheden, wat mogelijk bij discussies over herbestemming van een kerkgebouw naar boven komt.

Tot slot is voor vele individuen de kerk een plek om te praten over **problemen**, een consultatieruimte *avant la lettre* voor individuele en relationele problemen. De setting was vaak formeel, en het advies – vanuit hedendaags oogpunt – niet altijd professioneel. Ook deze negatieve connotaties kunnen een rol spelen bij de herbestemming van het kerkgebouw.

Betekenis van het kerkgebouw voor de gemeenschap

Voor de kerkgemeenschap is “het eerste doel van de bouw van een kerk puur praktisch: het bieden van een **schuilplaats** voor de liturgische vergadering van de christelijke gemeenschap”. Het kerkgebouw is in de eerste plaats, zo niet uitsluitend, de *domus ecclesiae*, dat wil zeggen het huis waar de kerkgemeenschap samenkomt (McAlpine, 2011, pp. 5-6).

In en rond het kerkgebouw **kan de gemeenschap zich vormen**. Daar ontmoet men gelijkgezinden en worden de groepsrituelen voltrokken, waardoor de groep zich definieert en in stand houdt.

Het kerkgebouw is ook de eigen private plek van de groep, waardoor die niet afhankelijk is van anderen en een **vrijheid** van vergaderen heeft, wat bijdraagt aan het ontwikkelen en onderhouden van de vrijheid van denken. In het kerkgebouw kan de groep zichzelf zijn, collectief de gedeelde waarden belijden in alle **expressievormen**. Het resultaat zijn vaak schitterende kunstwerken zoals

gezangen en muziekstukken, en kunstwerken die het gebouw verfraaien zoals beeldhouwwerken, schilderijen, meubilair, brandglasramen, etc.

Het kerkgebouw is vaak het **collectieve** bezit van de kerkgemeenschap, of ze heeft er collectief het beheer over. Dat creëert een (financiële) zorg, maar ook een **band** tussen de leden van de kerkgemeenschap omdat die daarmee een meetbaar en tastbaar doel hebben.

Kerken hebben soms engagement naar opdrachtgevers toe (bvb. legaten edm met bepaalde verplichtingen tot onderhoud, voortbestaan ed)

Voorbeeld: Sint-Anna kerk in Gent. Werd gefinancierd door de Gentse katholieke vooraanstaande families. Ze brachten het geld bijeen onder voorwaarde dat de kerk in stand wordt gehouden.

Door het kerkgebouw **manifesteert** de kerkgemeenschap zich in de maatschappij. De realisatie van het eigen kerkgebouw is voor vele kerkgemeenschappen als het betreden van de volwassenheid. Met het kerkgebouw neemt de kerkgemeenschap letterlijk ruimte in, waardoor ze aandacht krijgt. Bijvoorbeeld worden in Indonesië aan een hoog tempo moskeeën gebouwd met steun van Saoedi-Arabië om er de soennitische variant van de islam te installeren.

Het kerkgebouw verbindt het heden, het verleden en de toekomst van de gemeenschap. Gebouwen hebben een lange levensduur, waardoor ze een **referentiepunt in de tijd** zijn.

De kerk is ook een plek voor de **collectieve esthetische beleving**. Er is het gebouw met zijn kunstschatten. Maar het kerkgebouw is uitstekend geschikt – want ook ontworpen voor – de collectieve beleving van muziek: orgelmuziek, maar vooral ook koorwerken en orkestrale (klassieke) muziek, al dan niet religieus van intentie.

Zoals het kerkgebouw een **leerhuis** is voor het individu, is het dat ook voor de gemeenschap.

Voor vele kerkgemeenschappen is het kerkgebouw ook de plek vanwaar **sociale actie** werd opgezet. Vele gemeenschappen hebben een expliciete aandacht voor onrecht en sociale fricties in de maatschappij. Ze zijn gangmakers voor maatschappijhervorming en sociale economie. Het kerkgebouw werd daar soms bij gebruikt – bijvoorbeeld als refuge voor vluchtelingen – maar vooral is het gebouw het symbool van die sociale beweging.

Het potentieel van deze plekken is nog te verkennen.

Voorbeeld: betekeniseconomie van Aaron Hurst (boek uit 2014, *The purpose economy. How your desire for impact, personal growth and community is changing the world).* Mensen worden ziek in deze industriële samenleving. Ze floreren als ze betrokken zijn, als ze goed doen. Zijn voorstel: iedereen stelt 100u per jaar ter beschikking voor een goed doel. Hij heeft daartoe een bedrijfje opgericht. Tijd wordt er verhandelt. Er ontstaat een nieuwe economie.

Kerkgebouwen roepen ook veel **weerstand** op. Ze vertegenwoordigen de kerkgemeenschap, zoals hierboven gesteld, maar verwijzen dus ook naar de falende leiding van die kerkgemeenschappen, waar mistoestanden toegedekt werden. De grote en rijkelijk versierde kerkgebouwen, vaak gerealiseerd op zichtlocaties, getuigen van een dominante positie in de maatschappij, waar oppositie onmogelijk was. Kerkgemeenschappen oefenden ook veel controle uit op hun leden. Velen zijn dan ook blij dat de macht van deze dominante, repressieve en verdachte groep eindelijk gebroken is, en zien dus ook geen reden om zorgvuldig om te gaan met het patrimonium dat de kerkgemeenschappen nalaten. Napoleon was niet de enige opponent van de kerk.

Kerkgebouwen zijn bij definitie **multifunctionele** gebouwen, de oudere kerken meer dan de laat-20e -eeuwse. In een kerkgebouw gebeurden vele dingen, al dan niet tegelijk. Het gebouw huisvest een wisselend programma van activiteiten.

Lagen op basis van het gebouw

Gebouw in zijn omgeving

- de kerk is vaak deel van een **architecturaal geheel**: pastorij, begraafplaats, kerkplein, etc.; het kavel heeft vaak meer waarde dan de objecten die erop aanwezig zijn
- soms is het gebouw en/of het architecturaal geheel een centraal element in een **stedenbouwkundig ensemble**, stedenbouwkundig sluitstuk. Vergelijk met de Arc de Triomphe, basiliek Koekelberg, kerk van Laken en Sint-Mariakerk in Brussel alle gebouwd op strategische plekken, vaak op een heuvel, om de stedenbouwkundige structuur van de uitbreiding van de stad te beklemtonen
- locatie: vaak **centraal** in een dorp of stad, soms perifeer en deel van klooster
- werkt als een **herkenningspunt** voor de omgeving, door expressieve gevels, hoge torenspits die goed zichtbaar is in het landschap, etc.

Het gebouw an sich

Het gebouw bestaat uit meerdere fysieke lagen:

- draagstructuur
    - een kerkgebouw is in essentie een grote en lege hal, vaak met veel kolommen, meestal met kleine overspanningen, waardoor vaak smalle langgerekte ruimten ontstaan;
    - het plafond is vaak op extreme hoogte in verhouding tot breedte; vaak is er een gearticuleerd plafond (gewelven, balkenstructuren, etc.)
    - vaak is het geconstrueerd met kostbare en tijdsbestendige materialen (hardhout, natuursteen)
- schil
    - de kerk is vaak voorzien van uitermate complexe buitenschil, met decoratieve elementen en complexe volumes zoals torens en koepels
    - vaak beperkte en bijzondere daglichttoetreding, aanwezigheid van brandglasramen
- enscenering
    - meestal is een kerkgebouw voorzien van dramatische architecturale effecten waarmee een kerkgebouw zich onderscheidt van een functionele hal (bvb. bijzondere lichtinval, extreem sobere of net heel overdadige decoratie, grote hoogte, gestileerde meubilering, dure materialen, lange galm, etc.)
- circulatie
    - nauwelijks aanwezig, want slechts zelden verdiepingen, tenzij crypte, oksaal, torentrap,
- dienende elementen
    - met beperkte technische uitrustingen (klimaatinstallaties, elektra)

- met bijna geen bezoekersvoorzieningen (sanitair, ontvangst,…)

Kerkgebouwen hebben vaak kunsthistorische betekenis voor één of meerdere van bovenstaande aspecten, of door de specifieke integratie van verscheidene van deze.

Bijlage 2 – Ruimtelijke vormen van historische kerkgebouwen

Kerken bestaan als verschillende gebouwvormen, van kruisvorm, centrale vorm, vrije vorm zoals vaak gezien in Latijnse en Griekse kerken, tot hallenkerken en koepelkerken gebruikt wereldwijd, met verschillende aantallen beuken en dwarsbeuken, zoals ook de basilieken, zaalkerken, staafkerken etc. De ruimtelijke opbouw van de kerken wordt hier als ordenend principe gezien, omdat hiermee een claim wordt gelegd op mogelijkheden voor herbestemming en hergebruik.

Voor vele naoorlogse kerken is een vrijere plattegrond gebruikt. Voor deze kerken is hierna geen typologie opgenomen want daarvoor is veel lastiger te onderkennen en is nood aan onderzoek om uit te maken of er van vormovereenkomsten of een ruimtelijke typologie sprake is. Ook bij deze kerken hier beïnvloedt de gebruikte ruimtelijke typologie de mogelijkheden van hergebruik.

Zaalkerk

Een zaalkerk is een rechthoekig kerkgebouw dat eenbeukig ofwel eenschepig is. Vaak werd een ronde nis, de apsis genaamd, aangebracht, waarin het altaar zich bevond. In de romano-gotiek was de altaarruimte meestal recht terwijl die in de gotiek veelhoekig is. Een voorbeeld van een vroege zaalkerk is de Oude Kerk in Oosterbeek, uit de 10e eeuw. De protestantse eredienst, die in de loop van de 16e eeuw opkwam, had behoefte aan zaalkerken omdat hierbij de preek centraal stond en dus de zichtbaarheid van de dominee van groot belang was. (Wikipedia)

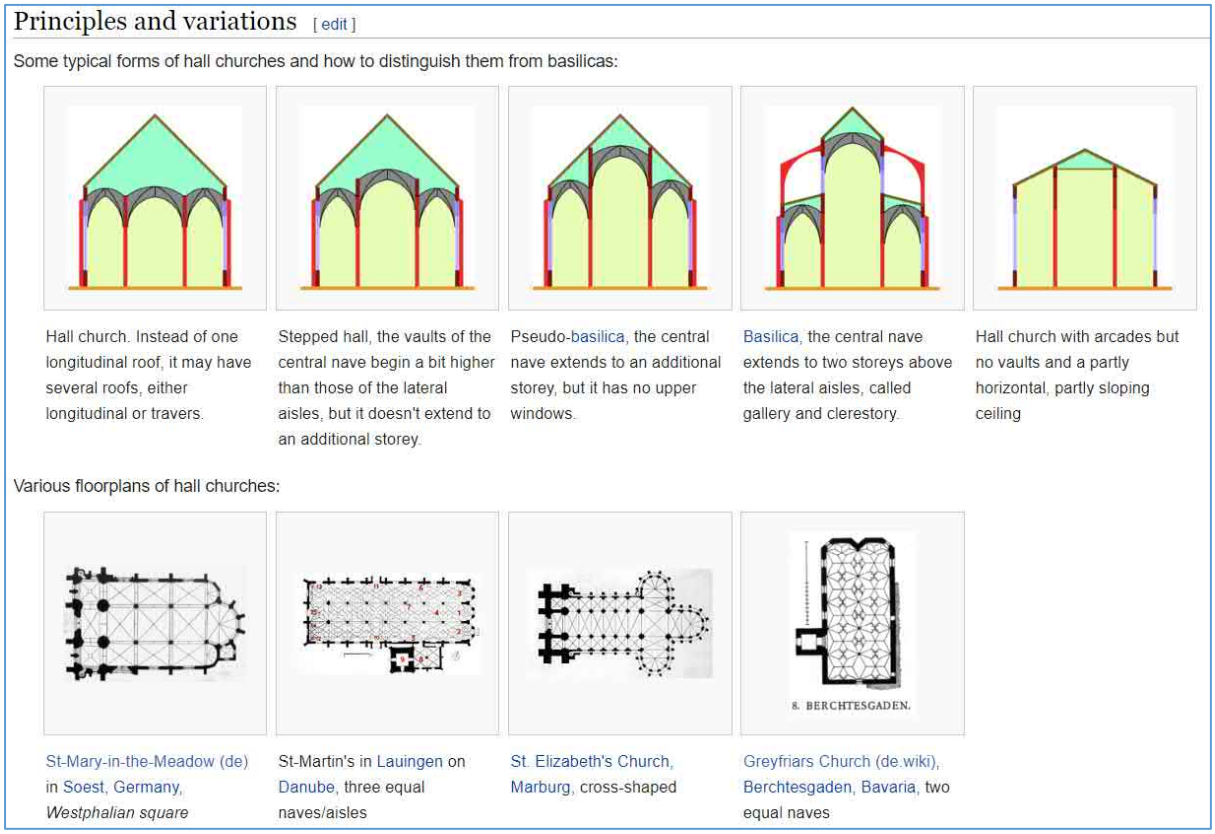
De **Sint-Nicolaaskerk**, een gotische zaalkerk in **Dwingeloo**

Hallenkerk

Een hallenkerk is een kerk met meerdere beuken, waarvan de zijbeuken ongeveer even hoog en soms ook even breed zijn als de middenbeuk. Deze vorm van kerkbouw werd ontwikkeld in de romaanse architectuur maar komt voornamelijk voor in de gotiek. (Wikipedia)

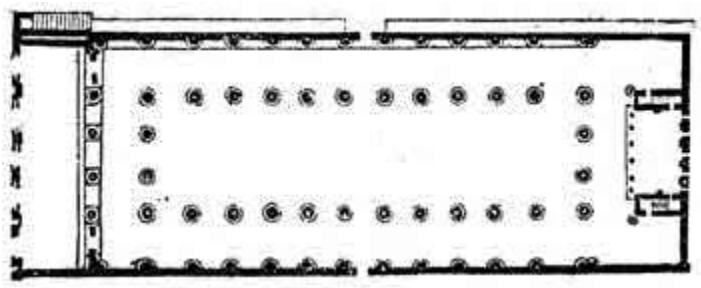
Broerenkerk in Zwolle

Basiliek

Een basiliek is een bouwvorm uit de klassieke oudheid en in de romaanse en gotische kerkarchitectuur. De basilica was een meerschepig gebouw, vaak met een hogere middenpartij. De hogere middenpartij was voorzien van grote vensters, de zogenaamde lichtbeuk. Een basilica diende voornamelijk als markthal en beursgebouw, in de keizertijd ook als rechtszaal. Voor dit laatste gebruik werd aan de basilica een rechthoekige of halfronde uitbouw, de apsis, toegevoegd.

Een romaanse basiliek is meestal een driebeukige kerk, waarvan de zijbeuken lager zijn dan de middenbeuk. Het hoogteverschil tussen het hoge dak van de middenbeuk en de lagere daken van de zijbeuken wordt overbrugd door een muur waarin vensters zijn aangebracht, de lichtbeuk. De meeste basilieken hebben tevens één of meerdere dwarsbeuken of transepten en zijn daarmee kruisbasilieken.

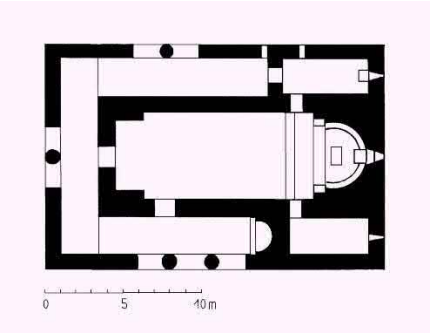

Basilica in Pompei.

Driekerken-basiliek

De driekerken-basiliek is een speciaal type basiliek, ontwikkeld en wijdverbreid in de Georgisch-christelijke kerkarchitectuur van de vroege middeleeuwen. Bij dit type basiliek is het middenschip

volledig gescheiden van de zijbeuken met massieve wanden. Hierdoor ontstaan drie schijnbaar onafhankelijke kerken. De reden voor deze structurele oplossing is onbekend, maar het kan liturgisch zijn. Enkele van de vroegste kerken in Georgië volgden dit ontwerp voordat de standaardisatie van de kerkbouw en de liturgie plaatsvond in de 7e eeuw.

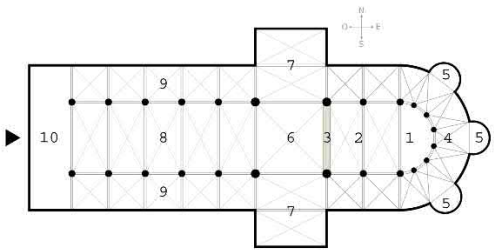

Bolnisi Sioni church, an example of a three-church basilica.

Kruiskerk

Een kruiskerk is een kerkgebouw waarvan de plattegrond een kruisvorm heeft door de aanwezigheid van een dwarsbeuk (transept) tussen het schip en het koor. De eenvoudigste kruiskerk is een eenbeukig gebouw waarvan de plattegrond de vorm van een Grieks kruis dan wel een Latijns kruis heeft. Het punt waar schip en dwarsbeuk elkaar snijden wordt de kruising genoemd en wordt vaak bekroond door een viering- of kruisingtoren of -koepel. Een kruiskerk met een vieringkoepel wordt een kruiskoepelkerk genoemd. De kruiskerk is sinds de romaanse stijl een veel gebruikte bouwvorm voor katholieke kerken. Een kerk zonder transept of rechthoekige kerk wordt een zaalkerk genoemd (Wikipedia).

Kruisbasiliek

Een kruisbasiliek is een kruiskerk die is opgezet als basiliek. Het laatste wil zeggen dat het kerkgebouw zijbeuken heeft die lager zijn dan de middenbeuk en dat de middenbeuk boven de zijbeuken is voorzien van een rij vensters. De meeste basilieken zijn kruisbasilieken: de dwarsbeuk (transept) geeft de plattegrond van een basiliek de vorm van een kruis.

De Antonius van Paduakerk in Nijmegen, begin twintigste eeuw, arch. Margry, driebeukige kruisbasiliek in neogotische stijl.

Pseudobasiliek

Een pseudobasiliek (pseudo-basilica) is een kerkgebouw dat, naast het middenschip, twee lagere zijbeuken heeft. Bij een basiliek wordt dit hoogteverschil overbrugd door een verticale muur met ramen, waardoor licht kan vallen. Dit heet een lichtbeuk. Bij een pseudobasiliek lopen de daken van de zijbeuken zo hoog op dat er voor vensters geen plaats is. In extreme gevallen loopt het dak van de zijbeuken over in dat van de middenbeuk.

Centraalplan

Kerken met een centraalplan kwamen veel voor in de vroeg-christelijke kerken in het Romeinse rijk en in Griekenland, en werden gebouwd in de vorm van een cirkel, achthoek, vierkant of andere geometrische figuur met gelijke zijden.

Een voorbeeld van een centraalplan kerk is La Rotonda di San Lorenzo, Mantua. De kerken namen voorbeeld aan de vorm van vroegere tempels.

Koepelkerk

Een koepelkerk is een kerkgebouw waarbij het schip overdekt wordt door een koepelvormige kap. In de meeste gevallen is de kerk een centraalbouw. De term wordt ook wel gebruikt voor kerken waarbij alleen de kruising of de viering van een grote koepel is voorzien, dat wordt dan meer specifiek een kruiskoepelkerk genoemd.

Koepelkerken komen veelvuldig voor in de Byzantijnse architectuur. In de westerse architectuur werden koepelkerken voor het eerst gebouwd tijdens de Renaissance.

Na de Reformatie ontstond een groeiende behoefte aan centraliserende kerken. Deze werden vaak van een koepel voorzien. Tijdens de Barok werden ook veel katholieke koepelkerken opgetrokken.

In Willemstad in Noord-Brabant staat de eerste koepelkerk van de noordelijke Nederlanden die speciaal voor protestantse diensten werd gebouwd. Deze kerk heeft een koepel en is verder achthoekig. Vele latere protestantse kerken zijn eveneens achthoekig, zoals de Marekerk in Leiden.

Koepelkerk in Willemstad (1607)

Kruiskoepelkerk

Een kruiskoepelkerk is een kerkgebouw waarbij de kruising van een kruiskerk wordt overdekt door een koepelvormige kap. Boven op de kruising bevindt zich dan een vieringtoren of kruisingtoren. Bij een kruiskoepelkerk wordt die toren dan ook een vieringkoepel of kruisingkoepel genoemd.

Voorbeelden van bekende kruiskoepelkerken zijn de Sint-Pieter in Rome en de Saint-Pauls in Londen, en in Nederland dit voorbeeld, de Sint-Brigidakerk in Geldrop.

Stolpkerk

Een stolpkerk of stelpkerk is een kerkgebouw in de vorm van een stolpboerderij. Dit type kerk is uniek voor Noord-Holland. Stolpkerken hebben een eenvoudige constructie die, net als bij stolpboerderijen, op een "vierkant" rust, een houten constructie van vier staande balken die zo het piramidevormige dak torsen. Stolpkerken hebben een centralistisch grondplan, wat het ontwerp vooral bruikbaar maakt voor de protestantse eredienst, waarbij de Bijbel en de preekstoel in het midden kunnen worden geplaatst.

Het "Zwarte Kerkje" van Zuidschermer.